RIVAROL

Discurs despre universalitatea limbii franceze

urmat de

Maxime, reflecții, anecdote și cuvinte de duh

ESEURI DE IERI ȘI DE AZI

INSTITUTUL EUROPEAN

Colecția

Eseuri de ieri și de azi

62

EUGEN MUNTEANU (n. 1953) este profesor la Facultatea de Litere a Universității "Al. I. Cuza" din Iași și are preocupări de filosofia limbajului și teoria limbii, istoria ideilor lingvistice, semantică, lexicografie și istoria limbii române literare. După repetate stagii de cercetare în Germania (1985, 1987, 1990, 1994), a fost lector de limba și literatura română la Paris IV-Sorbona (1997-1999) și cercetător științific invitat la Universitatea "Friedrich Schiller" din Jena (1999-2001).

Principalele lucrări: Sf. Augustin, *De dialectica/ Despre dialectică*. Ediție bilingvă, introducere, comentarii, note și bibliografie, Humanitas, București, 1991; Sf. Augustin, *De Magistro/ Despre Învățător*. Ediție bilingvă, traducere, introducere, comentarii, note și bibliografie, Institutul European, Iași, 1995; *Studii de lexicologie biblică*, Editura Universității, Iași, 1995 (premiul "Timotei Cipariu" al Academiei Române pe anul 1995); *Aeterna Latinitas. Mică enciclopedie a gîndirii europene în expresie latină*, Polirom, Iași, 1997 (în colaborare cu Lucia-Gabriela Munteanu); *Carmina Burana*. Ediție bilingvă comentată, Polirom, Iași, 1998, (în colaborare cu Lucia-Gabriela Munteanu; premiul pentru traducere la Salonul Național de Carte, Cluj, noiembrie, 1998, acordat de Ministerul Culturii); Thomas de Aquino, *De ente et essentia/ Despre ființă și esență*. Ediție bilingvă, traducere, introducere, note și comentarii, Polirom, Iași, 1998; Jean-Jacques Rousseau, *Eseu despre originea limbajului*. Traducere, introducere, note și comentarii, Polirom, Iași, 1999; Emanuel Swedenborg, *Despre înțelepciunea iubirii conjugale*. Versiune românească și postfață, Polirom, Iași, 1999; Sfîntul Augustin, *Confesiuni*. Ediție bilingvă, traducere din limba latină, introducere, note și comentarii, Nemira, București, 2000; Jacob Grimm/ Ernest Renan, *Două tratate despre originea limbajului*. Versiuni în limba română, cuvînt înainte, introduceri și bibliografie, Editura Universității, Iași, 2001.

A fost colaborator la cîteva proiecte colective de cercetare, între care: *Dicționarul limbii române* al Academiei (vol. corespunzătoare literelor *L* și *V*), *Monumenta linguae Dacoromanorum* (vol. al III-lea, *Leviticus*, Iași, 1994) și H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* (ediția a doua, revăzută, 3 vol., Wiesbaden, 1985-1987; coord. Paul Miron).

Descrierea CIP a Biblitecii Naționale a României
RIVAROL, ANTOINE

Discurs despre universalitatea limbii franceze; urmat de Maxime, reflecții, anecdote și cuvinte de duh / Rivarol; antologie, introd., trad., cronologie și bibliografie de Eugen Munteanu – Iași: Institutul European, 2003

Bibliogr.

ISBN 973-611-136-9

I. Munteanu, Eugen (ed. șt.)

811.133.1

RIVAROL

Discurs despre universalitatea limbii franceze,
urmat de
Maxime, reflecții, anecdote şi cuvinte de duh

Antologie, introducere, traducere, cronologie şi bibliografie
de
EUGEN MUNTEANU

INSTITUTUL EUROPEAN
2003

Eugen

Discu

Notela

Aprec

Micul

Mic d

Maxin

Tabel

Biblio

SUMAR

intr-u
din fr
partea
vremi
cum.
ară s
tueza
profu
inspi
il def
invec
hrăni
intele
ciuda
doar
manu
trebu
ceea

anco
terul
drept
Fran
pron
ceea
moni
tate
lui" ş

Introducere.
Rivarol, gramatician şi om de lume

de EUGEN MUNTEANU

Există autori pe care posteritatea se obstinează să-i menţină într-un con de umbră moştenit de la contemporanii lor şi perpetuat din inerţie. Ca unul care a avut nefericita inspiraţie să se situeze de partea "proastă" a baricadei şi împotriva curentului dominant al vremii sale, Rivarol ilustrează perfect această situaţie. Este ca şi cum, incomodată de dificultatea de a-l integra într-o formulă literară stabilă, istoria literară şi conştiinţa publică preferă să perpetueze judecăţile şi prejudecăţile veacului care l-a produs. "Mai profund şi mai divers decît La Rochefoucauld (...), mai pur şi mai inspirat decît Chamfort, mai strălucitor decît Vauvenargues", cum îl defineşte Jean Dutourd, Rivarol pare un autor mai mult citat şi invocat decît citit cu adevărat. Cu reputaţia lui de "reacţionar", hrănită, de-a lungul a două secole, de generaţii succesive de intelectuali "progresişti" şi republicani, acest spirit profund, în ciuda frivolităţii afişate şi programatice lasă impresia că este iubit doar de cîţiva nostalgici ai Vechiului Regim, deşi calificarea sa în manualele şcolare drept un "mare stilist" al limbii franceze ar trebui să flateze orgoliul aceleiaşi intelectualităţi, sensibilă la tot ceea ce ar putea constitui "gloria" limbii franceze.

Rivarol este aşadar un scriitor clasic, desigur, dar parcă prea ancorat în singularitatea şi încăpăţînarea lui de a nu accepta caracterul "luminos" al lumii inaugurate, prin violenţă şi injustiţie, este drept, de Revoluţia Franceză. Republicanismul cvasi-general al Franţei moderne nu are cum să se recunoască în analizele politice pronunţat conservatoare ale unui scriitor care ilustrează, totuşi, ceea ce "Franţa eternă" consideră a fi părţi importante ale patrimoniului ei: acuitate a observaţiei, rigoare a argumentaţiei, claritate de cristal a expresiei, pe scurt, tot ceea ce "bunul gust", "stilul" şi eleganţa Franţei clasice au putut produce mai specific.

Rivarol este omul tuturor paradoxurilor: cu o origine nobiliară mai degrabă incertă, măruntă şi obscură, contestată violent de inamicii "plebeieni" dar acceptată ca atare de aristocraţie şi de Curte, "om de lume" desăvîrşit şi "gramatician" implacabil deopotrivă, un dandy al expresiei literare şi un analist politic lucid şi detaşat, la curent cu dezbaterile ideologice şi filosofice ale vremii sale, dar apărător angajat al unui tip de umanitate condamnat la dispariţie, cel al Franţei clasice şi monarhice. Un "grammairien engagé", după o altă formulă memorabilă a aceluiaşi Jean Dutourd. Admirat, temut, invidiat, dar prea puţin iubit de contemporani, Rivarol apare pe scena literaturii într-un moment nefast. Posesor al unei doctrine clasice într-un moment în care romantismul începuse printr-un Jean-Jacques Rousseau sau prin foarte tînărul Chateaubriand să-şi croiască drum, Rivarol pare născut pentru a constata o înfrîngere şi a apăra nişte ruine.

Peisajul literar era în preajma Revoluţiei derizoriu prin platitudine. Marii autori "iluminişti" muriseră, epigonii se simţeau în largul lor. Sainte-Beuve remarcă în acest sens: "Cînd Rivarol intră în literatură, marii scriitori care ilustraseră secolul erau deja morţi sau pe cale de dispariţie; venise vremea mediocrităţilor şi a autorilor minori". Nimic mai catastrofal pentru un spirit rafinat şi exigent ca cel al lui Rivarol. Platitudinea şi prolixitatea stilului, conformismul şi sărăcia ideilor, dominante în scrierile contemporanilor săi, îl vor obliga pe tînărul abia debarcat în Paris dintr-un sud provincial să se angajeze într-o operaţie de "ecarisaj" literar, renunţînd pentru moment la creaţia literară originală, pentru care avea o evidentă vocaţie, în favoarea unui tip de critică literară, socială şi politică implicată în actualitate. Om al saloanelor şi al condeiului în acelaşi timp, exigent cu alţii dar şi cu sine, Rivarol a lăsat asupra configurării culturii franceze din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea o amprentă care rămîne încă de definit şi clarificat.

Cînd, în anul 1777, la vîrsta de douăzeci şi patru de ani, vine la Paris, Rivarol era deja o personalitate destinată succesului, avînd toate datele pentru a deveni o vedetă a "oraşului luminilor": frumuseţe fizică, eleganţă a manierelor, inteligenţă, o foarte bună cultură clasică. Tradiţia spune că a fost acceptat de Voltaire, mai mizantrop şi mai răutăcios ca oricînd în ultimii săi ani de viaţă; autorul lui *Candide* nu ezită să-l declare pe tînărul necunoscut

francezul *par excellence*[1]. Baronul de Théis, unul dintre puținii săi prieteni, ne încredințează că era un bărbat înalt și perfect proporționat, cu trăsături nobile și ... "le mieux coiffé de son temps"! Este imaginea pe care ne-o înfățișează și portretul realizat în 1784 de pictorul Wirsch: o figură bărbătească atrăgătoare, un oval perfect al feței, completat de o frunte înaltă și de o gură accentuat desenată, emanînd un zîmbet ironic; un chip sugerînd determinare, dar și o discretă înclinație spre reverie. Examinat cu atenție, acest portret pare să ilustreze cele două trăsături pe care Rivarol și le atribuia el însuși într-una din maxime: "răutate" (citește exigență) a inteligenței și generozitate a inimii.

Se cunosc puține lucruri despre copilăria, adolescența și prima sa tinerețe. Primul dintre cei șaisprezece copii ai lui Jean-Baptiste Rivarol, moștenitor al unei vagi ascendențe nobiliare torineze, dar nevoit să muncească din greu pentru a-și întreține numeroasa familie, Antoine *de* Rivarol (particula nobiliară și titlul de conte și le va asuma mai tîrziu) se naște în tîrgușorul Bagnols, departamentul Gard din Languedoc. Tatăl său pare să-i fi fost primul și cel mai important dintre educatori. Pe lîngă cunoașterea perfectă a limbii italiene, acesta îi transmite fiului preferat și gustul pentru marii autori antici și pentru cei ai veacului clasic, garanția unei culturi de prim rang, formată la "surse". Fapt este că, la sosirea în Paris, tînărul abate (titlul îl obținuse la absolvirea unui seminar din Gard-ul natal) este acceptat imediat în saloanele cele mai selecte, devenind în scurtă vreme nu doar primit, dar chiar căutat, curtat, disputat și cultivat cu asiduitate. Pentru cine știe cît de exclusivă era lumea saloanelor pariziene în ultimii ani ai monarhiei, această acceptare spontană are de ce să mire. Ajunge să amintim că, în ciuda geniului său artistic și a enormei reputații literare, un Rousseau a rămas pînă la moarte un exclus în această lume, acceptat cel mult ca un fel de servitor de un tip mai special. Jean-Jacques Rousseau și Rivarol: doi bărbați cărora destinul le rezervase un loc privilegiat și care vor avea două traiecte perfect divergente. Respins de societatea la care rîvnea, unul ajunge criticul ei cel mai primejdios, acceptat de aceeași lume, celălalt își asumă sarcina spinoasă și lipsită de glorie a ultimului ei apărător.

[1] Politețea va fi întoarsă mai tîrziu, în termeni identici, de Rivarol însuși, într-unul din ultimele paragrafe ale *Discursului despre universalitatea limbii franceze.*

Fără să-şi mascheze profunda antipatie pentru persoana autorului *Confesiunilor* şi al *Contractului social*, subliniind mereu rolul, nefast din punctul său de vedere, al rousseauismului în configurarea şi impunerea ideologiei revoluţionare, Rivarol nu va fi mai puţin influenţat el însuşi, în unele privinţe şi în forme subtile, de gîndirea inovatoare a lui Rousseau.

Ceea ce apără Rivarol nu este neapărat "lumea bună" reală a vremii sale — rareori în istorie un dispreţ mai manifest pentru "semenii" săi ca la Rivarol! —, nici măcar Curtea regală — după Rivarol, Ludovic al XVI-lea a fost un rege slab şi o persoană mediocră, ale cărei erori, ezitări şi decizii greşite au precipitat catastrofa Revoluţiei —, ci *ideea* monarhiei ca soluţie politică, preferabilă altora. El apără mai ales un tip de *societate* fundamentată pe tradiţie, pe lege, justiţie, onoare şi ierarhie a valorilor. Ceea ce reproşează Rivarol "filosofilor" vremii sale este nu atît justeţea în sine a idealurilor politice (egalitate, libertate, fraternitate...), cît inconsecvenţa argumentaţiei, gîndirea falacioasă şi contradictorie şi, mai ales, demagogia care jugulează discursul aşa-zis "progresist". Analiza critică la care Rivarol supune acest tip de discurs coboară pînă la rădăcinile sale ultime, cele lingvistice; aşa încît calificarea de simplu "gramatician" pe care Rivarol şi-o asuma nu se află decît într-o aparentă contradicţie cu rigorile cerute unui analist politic. Acest "neserios", frămîntat în realitate de obsesia unui discurs raţional perfect articulat, este printre puţinii care, nu doar în secolul său ci, aş îndrăzni să afirm, şi în următoarele două, şi-a dat seama că o exprimare obscură şi incoerentă este simptomul indubitabil al unei gîndiri pe măsură: cine se exprimă rău gîndeşte rău, cine gîndeşte rău acţionează catastrofal! Aceasta este "ideologia" lui Rivarol, aceasta pare să fie lecţia oferită modernităţii şi pe care, vai, atît de puţini sunt şi astăzi dispuşi să o ia în consideraţie!

Gînditor şi gramatician deci. Acestea îmi par componentele principale ale talentului său, pe care tînărul Rivarol mizează în asaltarea republicii literelor.

Gloria fulgerătoare pe care i-o procură publicarea în 1784 a *Discursului despre universalitatea limbii franceze*, premiat cu un an înainte de Academia Regală din Berlin, a făcut să fie trecută cu vederea apariţia, în acelaşi an, a traducerii în franceză a *Infernului* lui Dante. Prima traducere integrală în franceză a poemului

dantesc, versiunea lui Rivarol pare să fie, după unii cunoscători, una dintre cele mai bune din cîte există.

Exprimînd unele teze contestabile din punctul de vedere al gîndirii lingvistico-filosofice moderne, *Discursul...* are meritul de a fi o erudită și înflăcărată pledoarie pentru statutul de excepție de care se bucura în secolul al XVIII-lea limba lui Montaigne, Racine și Voltaire. Act pur de patriotism nedisimulat, drapat în faldurile fastuoase ale unei argumentări care se vrea obiectivă, dar care abundă în subiectivism și în exagerări. Dar nu obiectivitatea și academismul sunt virtuțile principale ale acestui eseu! Pentru a înțelege resortul discursiv care îi este propriu, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că autorul se afla în fața unei situații care se prezenta cu strălucirea evidenței și care părea să rămînă eternă: franceza devenise, de mai bine de un secol (și avea să fie încă un secol și mai bine!) o adevărată limbă universală. Limbă unică a diplomației, limbă a curților regale și princiare din întreaga Europă, limbă a mediilor savante, franceza părea să-și fi cîștigat definitiv un statut privilegiat. Simptomatic în acest sens este faptul că la Academia Regală din Berlin, limba oficială era ... limba franceză! Se părea că franceza înlocuise cu succes și în mod definitiv limba latină în majoritatea funcțiilor sale de suport, liant și ferment al culturii europene, dincolo de particularismele "noilor" națiuni.

În fața unei asemenea evidențe, sarcina argumentării "universalității" francezei se prezenta mai mult ca o chestiune de imaginație și de gust decît ca o veritabilă problemă. Îi rămîne tînărului eseist să explice și să justifice această evidență prin argumente diverse, de natură istorică, geografică, politică, morală și chiar, am spune astăzi, "structurală", ținînd adică de virtuțile lingvistice intrinseci ale obiectului cercetării. Și trebuie spus că, dacă nu strălucește prin obiectivitate, eseul impresionează prin ingeniozitate, siguranță și eleganță.

Principiul valorizator aplicat de Rivarol în aprecierea statutului de excepție al francezei este unul în esență clasic: "În zadar pasiunile ne tulbură și ne îmboldesc să urmăm ordinea senzațiilor: sintaxa franceză este incoruptibilă. De aici rezultă această admirabilă claritate, fundamentul etern al limbii noastre. Ceea ce nu este clar nu este franțuzesc". Claritatea și "raționalitatea" sunt deci pentru Rivarol virtuțile supreme ale francezei, geniul și gloria ei și, deopotrivă, garanția universalității ei. "Franceza este, dintre toate limbile, singura care are onestitatea atașată geniului său".

spune autorul în altă parte[1]. Cît de simptomatică este poziția lui Rivarol înțelegem dacă avem în vedere faptul că exact aceleași trăsături ale limbii franceze, rezultate dintr-o imensă și îndelungată cultivare, constituiau pentru un gînditor ca Rousseau un handicap. Preocupat să argumenteze "superioritatea" limbilor "primitive", în speță a limbilor sudice și a celor orientale, mai apropiate de presupusa origine senzorial-muzicală a limbajului, Rousseau vedea în franceză exemplul cel mai elocvent al unei limbi osificate prin exces de raționalitate și condamnate la declin![2] Două ideologii literare, două poziții teoretice opuse și ireconciliabile, dar cît de bine argumentate fiecare! Intelectualismul contra "sentimentului", rațiunea contra inimii, claritatea și univocitatea contra impreciziunii muzicale. Clasicismul în amurg în fața romantismului auroral. Un imperialism al limbajului și al tradiției scrise împotriva preferinței pentru "originar", corolar al respingerii oricăror restricții. Miza nu este așadar pur "științifică", ci metafizică și morală: om al secolului al XVIII-lea, Rivarol pare să fie conștient de derivele care amenință rațiunea și să opteze pentru edificarea unui mecanism de conservare a unui sistem de valori pe care îl considera preferabil unuia pe cale de a institui excesul ca principiu.

Dacă aprecierile, accentele și tonalitatea *Discursului* îi aparțin lui Rivarol, care sunt totuși sursele erudiției de care acest text mustește? Între cei care și-au pus această întrebare, Hubert Juin alcătuiește o listă în care, alături de *Gramatica de la Port-Royal*, capul de serie și modelul gramaticilor moderne, figurează autori și lucrări care astăzi nu ne mai spun mare lucru: *Dialogurile* lui Henri Estienne, disertațiile lui Claude Fauchet, cercetările unor Charles Sorel, Louis Le Labourcur, François Charpentier etc. La aceste surse trebuie adăugate lucrările lui Condillac, Montesquieu și chiar ale lui Rousseau.

---

[1] Nu poți să nu te gîndești, în această ordine de idei, la reproșul pe care Cioran, din al cărui restrîns panteon literar Rivarol făcea parte, îl făcea limbii germane care i-a permis unui Heidegger să trișeze mimînd profunzimea. Franceza este o limbă în care nu poți trișa, conchide, apodictic, autorul *Exercițiilor de admirație*, în logica gîndirii rivaroliene.

[2] Vezi Jean-Jacques Rousseau, *Eseu despre originea limbilor*, trad. rom. de Eugen Munteanu, Ed. Polirom, Iași, 1999.

Dincolo de caracterul aforistic al enunțurilor, eseul are o compoziție clară și armonioasă. Hrănit de utopia unei culturi universale care să încheie confruntarea între marile culturi europene moderne (germană, italiană, spaniolă și engleză), Rivarol privește primatul limbii franceze ca pe o convergență și ca pe un rezultat necesar al unor evoluții europene milenare. Abundentele aprecieri de istorie literară europeană au, în viziunea autorului, menirea de a evidenția caracterul aproape fatal al universalității limbii franceze.

După cum atestă "referatul" care justifică premierea de către Academia din Berlin a *Discursului* ..., referat semnat de Borelli, secretarul acestei academii, cunoscătorii au fost încîntați de calitățile pledoariei: erudiție, finețe a argumentării, armonie a compoziției, eleganță a stilului.

Cu reputația consolidată, omagiat într-o scrisoare de Frederic al II-lea al Prusiei (un mare admirator al limbii și culturii franceze, monarhul care se bucura în epocă de un mare prestigiu și de reputația de liberal și de protector al intelectualilor), devenit vedetă a celor mai selecte saloane, tînărul autor părea destinat să creeze capodopere în oricare din genurile literaturii de ficțiune însă, surpriză, următoarea lucrare, *Le Petit Almanach de nos Grands Hommes* (titlul însuși este ironic!), publicat în 1788, este o lucrare care, deși dificil de calificat, este, totuși, una de ... critică literară. Utilizez această sintagmă în lipsa uneia mai potrivite: eseistica literară, portretistica, studiul caracterologic și satira sunt doar cîteva dintre ingredientele acestei cărți ciudate, un dicționar ironic al componenților plevuștei literare a epocii. Ordinea alfabetică, neutră, în care sunt prezentați cei șase sute cincizeci de aspiranți la gloria literară, este singurul sarcasm oarecum mai explicit. În rest, "metoda critică" a lui Rivarol mizează exclusiv pe arma ucigătoare a ironiei. Evitînd, ca om de gust, indignarea și revolta în fața non-valorii, neobișnuitul critic țintește însă cu exactitate și fără milă. Indulgența aparentă, admirația trucată, hiperbola derizorie, lauda disproporționată în comparație cu nimicnicia obiectului, mimarea admirației, aplicarea unor instrumente critice în flagrantă inadecvare (a-l trata pe un obscur oarecare cu seriozitatea cu care ai trata pe un Racine sau pe un Corneille!) sunt doar cîteva dintre elementele unui repertoriu retoric pe care se sprijină o imaginație critică debordantă.

Reacția nu s-a lăsat așteptată și a fost pe măsură: de la micul scrib provincial pînă la scriitori cu pretenții din Paris, lumea

se revoltă împotriva acestui intransigent şi elegant şi subtil, pornit parcă să-şi facă inamici. În atmosfera tulbure din preziua Revoluţiei, Rivarol devine omul cel mai detestat din Franţa. Poziţia lui este cu atît mai incomodă, chiar primejdioasă, dacă ţinem seama că multe dintre piesele "insectarului" său, cu vanitatea profund rănită, vor ocupa poziţii avansate în valul revoluţionar de la 1789.

Primele luni ale Revoluţiei Rivarol le petrece într-o stare de neimplicare atentă. Conştient ca nimeni altul de adîncile carenţe ale regimului monarhic, de criza prelungită în care se afla de decenii societatea franceză, de decadenţa aristocraţiei şi de neputinţa adesea arogantă a Bisericii (una din reflecţiile sale memorabile nu spune oare despre reprezentanţii vechiului regim că "ils prenaient leurs souvenirs pour des droits"?), Rivarol presimte catastrofa. Revoltat, la modul său discret şi elegant, de incapacitatea Curţii de a gestiona criza, de prostia arogantă a unora dintre semenii săi, de lichelismul şi oportunismul altora, Rivarol a evitat să se apropie de primul cerc al puterii pînă la Revoluţie, în ciuda semnelor de preţuire şi a pensiei de stat secrete pe care Ludovic al XVI-lea i-o acordase drept recompensă pentru *Discursul asupra universalităţii limbii franceze*. Aristocrat prin stil şi opţiune, monarhist din convingere, refuză din instinct spiritul de castă, formă perversă a instinctului gregar. Dar cum altfel decît semn al unui mare caracter poate fi interpretată decizia de a începe să frecventeze Curtea imediat după asaltarea Bastiliei, cînd palatele de la Tuileries şi Versailles erau deja asaltate de plebea surescitată? Să-şi semneze articolele cu titlul de *conte* cînd oportunişti fără scrupule precum La Fayette sau Mirabeau îşi clamau în gura mare calitatea de "cetăţeni" în speranţa că, trădîndu-şi originile şi măgulind "poporul", vor putea să-şi asigure o porţie cît mai consistentă din "tortul" Revoluţiei? Cînd personaje înalte din imediata apropiere a Curţii, precum prinţul de Orléans, celebrul Philippe Égalité, sau atîţia episcopi şi arhiepiscopi, flatau orgoliul aceleiaşi plebe cu intenţia secretă de a o manipula în propriul interes?

Opţiunea lui Rivarol este clară şi irevocabilă: se va situa, cu sinceritate şi devotament, deşi fără iluzii, de partea partidei legitimiste! Primul act major al acestei opţiuni este publicarea în anul 1790, în plină Revoluţie, a unui fel de completare a *Micului Almanah* din 1788, lucrarea intitulată *Petit Dictionnaire des Grands Hommes de la Révolution*: o galerie de o sută treizeci şi

şase de personaje, incluzînd figuri deja foarte cunoscute, precum Marat, Danton sau Robespierre, alături de "oameni din popor". De la membri iluştri ai Adunării Naţionale pînă la "glorioşii" cuceritori ai Bastiliei, care nu mai era "apărată" decît de o mînă de soldaţi bătrîni şi invalizi şi care nu mai adăpostea nici un "pensionar", fauna diversă a Revoluţiei este studiată aici cu clarviziune, cu adîncă ştiinţă a omenescului şi cu imaginaţie polemică. Tonului benign din *Almanah* îi ia locul aici sarcasmul şi dispreţul nedisimulate, deşi ironia rămîne formula critică predilectă. Dincolo de gesticulaţia eroică şi libertară a discursului revoluţionar, care începuse să se oficializeze, Rivarol "reacţionarul" ştie să descopere, la căpetenii, turpitudinile şi slăbiciunile, calculul cinic şi gustul puterii, vanitatea şi mizeria morală mascate în faldurile "egalităţii, fraternităţii, libertăţii", instinctul violenţei şi canibalismul de cea mai joasă speţă, la ceilalţi. Totul în învelişul unui stil a cărui acurateţe exclude invectiva şi grosolănia. În condiţiile date, eleganţa era, desigur, în ochii celor vizaţi, un factor agravant. Dacă mai adăugăm şi colaborările sale masive la celebrul *Journal politique national* (două articole pe săptămînă, aproape doi ani) şi la publicaţia satirică *Actes des Apôtres*, în care, pas cu pas, pe măsura desfăşurării evenimentelor, Rivarol face o atentă analiză critică a primilor doi ani de frămîntări revoluţionare, cu o luciditate şi o conciziune care i-au adus renumele de adevărat "Tacitus al Revoluţiei", înţelegem de ce exilul i s-a impus în cele din urmă în mod imperios: duşmanii pe care reuşise să şi-i creeze erau mult prea mulţi şi mult prea puternici. La cîteva luni de la plecarea sa în exil, Ludovic al XVI-lea avea să fie decapitat. În lunile care au urmat fugii sale la Londra, Convenţia l-a declarat, în stilul pompieristic de rigoare, "duşman al patriei" şi l-a expus vindictei publice oriunde s-ar afla.

Conştiinţa valorii proprii nu-l părăseşte pe acest om incomod, spirit de altfel discret şi echilibrat, care notează: "Dacă Revoluţia s-ar fi făcut sub Ludovic al XIV-lea, Cotin l-ar fi condus spre ghilotină pe Boileau, iar Pradon nu l-ar fi iertat pe Racine. Emigrînd, am scăpat de cei cîţiva iacobini din al meu *Almanah al marilor oameni*". Sau, în altă parte: "Zăvorît în lenevia mea, vedeam cum în jurul meu îmi creşte reputaţia de om rău fără ca, pentru aceasta, să fi comis alte crime decît născocirea cîtorva vorbe de duh, şi îmi spuneam: «Un Nero şi un Caligula au comis

atîtea crime pentru a se face temuţi şi urîţi, în vreme ce, cu doar cîteva glume, ar fi trecut drept nişte monştri»."

Exilul a fost deci consecinţa logică a unor opţiuni clare. Mai greu de înţeles este însă refuzul posterităţii de a recunoaşte, dacă nu legitimitatea şi "adevărul" poziţiilor, atunci cel puţin validitatea, fie şi parţială, a analizelor sale, o imagine alternativă celei oferite de istoriografia "oficială" a Revoluţiei. Cu fineţe, Remy de Gourmont observa că Rivarol a făcut din discursul politic o specie artistică: "În privinţa ideilor, este greu pentru un spirit imparţial să le accepte, dar ele îl păcălesc o clipă cînd le vede atît de frumoase şi puse în valoare prin ornamentele unei arte atît de sobre şi de pure". Republicanismul dominant al modernităţii, devenit aproape o a doua natură a naţiunii franceze, pare să nu-i fi iertat la aproape două sute de ani de la moarte încăpăţînarea de a afirma exact contrariul a ceea ce "spiritul veacului" reclama, refuzînd să se sacrifice pe altarul Revoluţiei.

Aşadar, nu o epocă eroică de prefaceri necesare, nu o întîlnire fericită a unor genii politice cu instinctul sănătos al maselor, ci, dimpotrivă, o mişcare haotică şi distructivă, lipsită de sens constructiv, plină de crime şi orori de tot felul, o catastrofă care va face ca Franţa să-şi piardă întîietatea în rîndul statelor civilizate. Aceasta este percepţia pe care Rivarol o are despre Revoluţie. Ceea ce îl sidera pe acest om de gust era mai ales disproporţia flagrantă între amploarea distrugerilor şi nimicnicia demolatorilor. Plauzibilitatea multora dintre analizele sale care, repet, sunt încă puţin luate în seamă în vasta literatură referitoare la Revoluţia Franceză — un fapt elocvent este şi inexistenţa unei ediţii critice complete a operei sale —, este ilustrată de clarviziunea cu care a intuit traiectul lui Bonaparte, şi aceasta în anul 1801, cînd acesta era doar "prim-consul": "Ar fi amuzant să-i vedem pe filosofi şi pe apostaţi urmîndu-l pe Bonaparte la liturghie scrîşnind din dinţi şi pe republicani făcîndu-i plecăciuni. Ei au jurat totuşi să-l ucidă pe primul care ar îndrăzni să răpească puterea. Ar fi amuzant ca Bonaparte să creeze cîndva decoraţii cu care să onoreze pe regi, să creeze prinţi şi să se alieze cu vreo veche dinastie. Vai de el dacă nu va rămîne mereu învingător!"

La drept vorbind, în logica lucrurilor, care altul putea fi destinul postum al unui spirit care putea afirma tranşant că "gloata este întotdeauna canibală, întotdeauna antropofagă; pentru ea nu există secol al luminilor"? Şi aceasta într-o posteritate în care

"poporul" a devenit principiu politic central! Sau cum ar putea fi acceptată de aceeași posteritate declarația sfidătoare că *Declarația drepturilor omului* este "prefața criminală a unei cărți imposibile"? Cum s-ar putea împăca democratismul modern cu autorul celei mai tranșante definiții a conservatorismului? "În politică, geniul constă nu în a crea, ci în a conserva, nu în a schimba, ci în *a consolida*; consistă, în sfîrșit, în a înlocui adevărurile prin precepte: căci o lege bună nu este legea cea mai bună, ci cea mai stabilă".

Fiind deci respins ansamblul, din "sistemul" acestui demistificator, rămîn stilul și ... fragmentul. Este ceea ce posteritatea a recunoscut cu generozitate în Rivarol: un maestru, poate cel mai mare în ultimele două secole, al "maximei" și "reflecției", al bijuteriei varbale care concentrează în cîteva cuvinte sau fraze *ideea* în toată splendoarea și ineditul ei. Hrănită și de cîteva dintre auto-caracterizările sale ironice, tradiția a reținut despre Rivarol imaginea unui personaj "leneș", incapabil să conceapă și să ducă pînă la capăt un tratat "serios". Se spune că, obsedat tot timpul de cîte o idee, nota la întîmplare gînduri fulgurante pe bucăți de hîrtie pe care le arunca într-un sac ținut în camera de culcare, aproape de pat: "creațiile" erau recuperate prin vărsarea periodică a sacului! Legenda este persistentă, fiind acreditată de prieteni apropiați și de primii săi editori postumi.

Stabilindu-și locul de exil la Hamburg și apoi la Berlin, Rivarol își dedică toate forțele elaborării unui dicționar personal al limbii franceze, pentru a cărui publicare semnează un contract cu unul dintre cei mai activi editori ai epocii. O cantitate enormă de material în diferite stadii de redactare a fost risipită după moartea sa surprinzătoare, la nici cincizeci de ani. Cît de interesant ar fi putut fi acest dicționar ne lasă să întrevedem finețea ideilor formulate cu pregnanța cunoscută într-un fel de introducere teoretică publicată în 1797, la Hamburg, sub titlul *Discours préliminaire du nouveau dictionnaire de la langue française*. Dicționarul nu va apărea niciodată. Rămîn aceste considerații teoretice care nu alcătuiesc un "sistem" sau o "teorie", dar sunt pline de sugestii consistente, adesea surprinzătoare, care așteaptă să fie descoperite și, poate, fructificate.

În rigoarea lor exemplară, în inefabilul lor aliaj de adevăr și eleganță a expresiei, multe din reflecțiile lui Rivarol sunt greu de tradus. Acest raționalist atins de aripa geniului deținea secretul utilizării calităților expresive pe care, în afară poate de latină la

vremea ei, doar limba franceză le mai posedă, calităţi care-i permit să deschidă, prin cîteva cuvinte, o fantă absolut nouă asupra lumii. Lipsit de prezumţiozitatea savantului "infailibil", Rivarol a lăsat posterităţii un model uman distinct, caracterizat de realism, luciditate, bun simţ şi consecvenţă. Este modelul clasic al "omului de spirit".

* * *

Rivarol nu a publicat el însuşi niciodată un volum de "maxime şi cugetări". Mai mult chiar, cea mai mare parte a reflecţiilor care circulă drept maxime sunt fragmente excerptate din scrierile "închegate", publicate de Rivarol ca atare. Fiecare editor succesiv s-a crezut îndreptăţit să adauge sau să scadă din numărul lor, conform propriilor criterii sau propriului gust. M-am conformat şi eu acestei tradiţii, aplicînd însă criteriul filologic, cel mai generos cu putinţă: le-am cuprins aproape pe toate, compilînd ediţiile mai importante şi adăugînd şi de la mine cîteva zeci, extrase din scrierile antume ale lui Rivarol.

Am conceput acest volum în ideea de a da o imagine cît de cît completă a operei lui Rivarol. Renunţînd la comentarii amănunţite de specialitate, am socotit totuşi util, pentru a facilita fluenţa lecturii, să ofer în notele din josul paginii informaţii de natură enciclopedică asupra autorilor, personalităţilor istorice sau a simplilor contemporani citaţi de Rivarol.

Paris, decembrie, 1998

DISCURS DESPRE UNIVERSALITATEA LIMBII FRANCEZE

(1784)

Sob

astfe
istori
frum
fost a

fran
iar f
difer
la u
repu
de a
care
trai
deo

recu
totu
cau
pen
poz
gen
a g

Subiectul propus de Academia din Berlin în anul 1783

Cum se explică faptul că limba franceză a devenit o limbă universală?
De ce merită franceza această prerogativă?
Se poate presupune că o va păstra?

Dacă ar fi fost propusă cu privire la limba latină, o astfel de problemă ar fi mîngîiat orgoliul romanilor, iar istoria lor ar fi consacrat-o ca semn al uneia din epocile sale frumoase: într-adevăr, niciodată un asemenea omagiu nu a fost adus unui popor mai civilizat de o națiune mai luminată.

Pare să fi venit vremea să vorbim despre *lumea franceză* așa cum odinioară se vorbea despre *lumea romană*, iar filosofia, obosită să vadă oamenii mereu divizați de diferitele interese ale politicii, se bucură acum să-i vadă, de la un capăt la altul al pămîntului, constituindu-se într-o republică, sub dominația aceleiași limbi. Ce spectacol demn de această limbă este imperiul uniform și pașnic al literelor, care se întinde deasupra diversității popoarelor și care, mai trainic și mai puternic decît imperiul armelor, se extinde deopotrivă prin roadele păcii și prin ravagiile războiului!

Această universalitate a limbii franceze, atît de clar recunoscută și atît de net mărturisită în Europa noastră, pune totuși o mare problemă. Această problemă este legată de cauze atît de delicate și, deopotrivă, atît de viguroase, încît, pentru a le descîlci, se impune să arătăm pînă la ce punct poziția Franței, organizarea sa politică, influența climatului, geniul scriitorilor, caracterul locuitorilor și imaginea pe care a știut să o impună restului lumii, pînă la ce punct deci,

cauze atît de diverse s-au putut combina şi împleti pentru a conferi acestei limbi un destin atît de prodigios.

Cînd romanii au cucerit Galia, şederea şi legile lor i-au impus de la început preeminenţa limbii latine: cînd francii i-au succedat pe romani, religia creştină, care-şi aşeza temeliile pe cele ale monarhiei, a consolidat această preeminenţă. Latina se vorbea la Curte, în mînăstiri, în tribunale şi în şcoli; graiurile pe care le vorbea poporul au corupt, puţin cîte puţin, această latinitate şi au fost corupte, la rîndul lor, de ea. Din acest amestec s-a născut mulţimea de dialecte care supravieţuiesc încă în provinciile noastre. Unul dintre dialecte a trebuit să devină, într-o bună zi, limba franceză.

Ar fi dificil să circumscriem momentul în care diferitele dialecte s-au desprins de celtă, de latină şi de germană: se observă doar că ele au trebuit să-şi dispute suveranitatea, într-un regat pe care sistemul feudal îl divizase în numeroase mici regate. Pentru a grăbi ritmul demersului nostru, ar fi suficient să spunem că Franţa, în mod firesc împărţită de Loara, a avut două graiuri, *picarda* şi *provensala*, la care se pot raporta toate celelalte şi, astfel, în fiecare dintre ele s-au scris la început romanele cavalereşti şi micile poeme ale vremii. În ţinuturile de miazăzi au înflorit *trubadurii*, iar în ţinuturile din nord, *truverii*. Aceste două cuvinte care, în fond, nu sunt decît unul, exprimă destul de bine fizionomia celor două limbi.

Dacă ar fi prevalat pînă la urmă provensala, care nu prezintă decît sunete pline, ea ar fi conferit francezei strălucirea spaniolei şi a italienei; sudul Franţei, mereu fără capitală şi fără rege, nu a putut înfrunta însă concurenţa nordului, şi influenţa dialectului picard s-a consolidat o dată cu cea a Coroanei. Şi astfel, geniul clar şi metodic al acestui grai şi rostirea sa puţin surdă domină astăzi în limba franceză.

Dar, cu toate că această nouă limbă a fost adoptată de către Curte şi de către naţiune şi cu toate că, încă din anul 1260, un autor italian a găsit că are suficient farmec pentru a o prefera în dauna limbii proprii, totuşi Biserica,

Universitatea şi Parlamentele o respingeau încă, şi doar în secolul al XVI-lea i s-au acordat în mod solemn onorurile cuvenite unei limbi legitimate.

În această epocă, renaşterea literelor, descoperirea Americii şi a drumului spre India, inventarea prafului de puşcă şi a tiparului au dat o altă înfăţişare statelor. Cele care străluciseră cîndva intră dintr-o dată în umbră, iar altele, ieşind din obscuritate, îşi fac la rîndul lor apariţia pe scena lumii. Dacă de la Nord pînă la Sud o nouă schismă sfîşie Biserica, un comerţ imens a aruncat noi punţi de legătură între oameni. Prin sclavi aduşi din Africa facem agricultură în America şi cu bogăţiile Americii facem comerţ cu Asia. Universul nu oferise pînă atunci niciodată un asemenea spectacol. Europa în primul rînd ajunge la o treaptă atît de înaltă a puterii, încît istoria nu are nimic comparabil: numărul capitalelor, frecvenţa şi rapiditatea expediţiilor, comunicaţiile publice şi particulare, toate au condus la constituirea unui imens spaţiu public şi l-au silit să se decidă la alegerea unei limbi comune.

Această opţiune nu putea cădea asupra limbii germane căci, către sfîrşitul secolului al XV-lea, această limbă nu oferea nici un document literar. Neglijată de poporul care o vorbea, ea ceda mereu pasul limbii latine. Cum să-i convingi pe alţii să accepte ceva ce nu îndrăzneşti să adopţi tu însuţi? Europa a învăţat să neglijeze limba germană chiar de la germani. Să observăm de asemenea că Imperiul german nu a putut juca rolul la care îl îndreptăţeau în mod firesc întinderea şi populaţia sa: acest vast corp nu a avut niciodată un cap care să-i fie pe măsură şi în toate epocile această umbră a tronului Cezarilor, care era prezentată cu obstinaţie naţiunilor, nu a fost în realitate decît o umbră. Se ştie cît de mult împrumută o limbă din strălucirea principelui şi a poporului care o vorbesc. Cînd, în cele din urmă, casa de Austria, mîndră de toate coroanele ei, a fost capabilă să impună Europei imaginea de temut a unei monarhii universale, politica a fost aceea care s-a împotrivit încă o dată destinului

limbii germane. Carol Quintul[1], ataşat mai mult de sceptrul său ereditar decît de un tron pe care fiul său nu putea urca, a făcut ca strălucirea Cezarilor să se reverse asupra naţiunii spaniole.

La atît de multe obstacole ieşite din situaţia Imperiului se pot adăuga altele, întemeiate pe însăşi natura limbii germane: aceasta este prea bogată şi, în acelaşi timp, prea dură. Neavînd nici o legătură cu limbile vechi, germana a fost pentru Europa o limbă-mamă, iar bogăţia ei înspăimînta capetele obosite deja de studiul latinei şi al limbii greceşti. Într-adevăr, un german care învaţă limba franceză nu face, ca să spunem aşa, decît să coboare spre ea, îndrumat de către limba latină; dar nimic nu ne poate face să urcăm dinspre franceză spre germană: ar fi trebuit să se creeze pentru ea o memorie nouă iar literatura sa, în urmă cu un secol, nu răsplătea un asemenea efort. De altfel, rostirea sa guturală deranja prea mult urechea popoarelor din sud, iar tipografii germani, credincioşi scrierii gotice, oboseau privirile obişnuite cu caracterele romane.

Se poate deci stabili drept regulă generală faptul că, dacă omul Nordului are chemare spre studiul limbilor meridionale, sunt necesare lungi războaie ale Imperiului pentru a determina popoarele Sudului să treacă peste aversiunea lor pentru limbile septentrionale. Neamul omenesc este asemenea unui fluviu care curge de la nord către miazăzi: nimic nu-l poate face să se întoarcă împotriva izvorului său. Iată de ce universalitatea limbii franceze este mai puţin adevărată pentru Spania şi pentru Italia decît pentru restul Europei. Mai puneţi la socoteală şi faptul că Germania are aproape tot atîtea dialecte cîte capitale, fapt care face ca scriitorii ei să se

[1] Carol Quintul, rege al Spaniei (1516-1556), principe al Flandrei (1516-1555), rege al Siciliei (1516-1556), împărat german (1519-1556), a dobîndit prin cuceriri şi prin jocul moştenirilor domenii imense, avînd ambiţia să realizeze o monarhie universală. În 1555 şi 1556 a renunţat la toate coroanele în favoarea fiului şi a fratelui său şi s-a retras într-o mănăstire.

acuze reciproc de batavinitate[1]. Se spune, este adevărat, că cele mai distinse dintre dialectele germane au sfîrşit prin a se pune de acord asupra unei opţiuni de cuvinte şi de întorsături de frază care pun deja limba lor la adăpost de o asemenea acuzaţie, fapt care o pune însă şi în afara întrebuinţării curente de către popor în întreaga Germanie.

Rămîne de văzut pînă la ce punct revoluţia care se petrece astăzi în literatura germanilor va avea influenţă asupra reputaţiei limbii lor. Putem doar presupune că această revoluţie s-a petrecut puţin cam tîrziu şi că scriitorii lor au preluat lucrurile de la o prea mare înălţime. Poemele scoase din Biblie, în care totul respiră un aer patriarhal şi care vestesc moravuri admirabile, nu au farmec decît pentru o naţiune simplă şi sedentară, aproape lipsită de porturi şi de comerţ, şi care nu va fi niciodată reunită sub un acelaşi şef. Germania va oferi multă vreme spectacolul unui popor vechi şi modest, guvernat de o mulţime de principi îndrăgostiţi de módele şi de limba unei naţiuni atrăgătoare şi civilizate. De aici rezultă că primirea extraordinară pe care aceşti principi şi academiile lor au făcut-o unui idiom străin este un obstacol în plus pe care ei îl pun în calea propriei limbi şi un gest de excludere pe care i-l fac.

Monarhia spaniolă ar fi putut, se pare, să determine opţiunea Europei. Absolut strălucitoare datorită aurului Americii, puternică în Imperiu, stăpînă a Ţărilor de Jos şi a unei părţi a Italiei, nefericirile lui Francisc I[2] îi dădură o nouă strălucire şi speranţele ei au sporit şi mai mult în urma

---

[1] Inexistent în dicţionarele curente ale limbii franceze, termenul *batavinité* pare să fi fost creat de Rivarol pornind de la numele poporului batav, un trib germanic atestat încă din antichitate în regiunea gurilor Rinului. Dedus din context, sensul acestui termen este de 'popular, arhaic, necultivat'.

[2] Francisc I, rege al Franţei între 1515-1547. Nefericirile la care face aluzie Rivarol pot fi candidatura nefericită la tronul Imperiului, în 1519, şi un şir de înfrîngeri militare urmate de pierderi teritoriale pentru Franţa.

necazurilor Franţei şi a căsătoriei lui Filip al II-lea[1] cu regina Angliei. Atîta măreţie nu a fost însă decît o străfulgerare. Carol Quintul nu a putut lăsa fiului său coroana imperială şi acest fiu a pierdut jumătate din Ţările de Jos. Alături de aceste cauze, expulzarea maurilor şi emigrările în America au rănit statul în principiul său, şi aceste două răni nu întîrziară să-şi arate efectele. Astfel, cînd acest colos a fost lovit de către Richelieu, el nu a putut rezista Franţei care era ca şi întinerită în urma războaielor civile; armatele Spaniei dădură înapoi pe toate fronturile, reputaţia sa intră în eclipsă. Poate că, în ciuda acestor pierderi, decadenţa Spaniei ar fi fost mai puţin percepută în Europa dacă literatura ei ar fi putut alimenta avida curiozitate a spiritelor, care se trezea peste tot; însă castiliana, înlocuind pretutindeni graiul catalan, după cum picarda noastră a înlocuit provensala, castiliana spun, nu mai avea deloc acea galanterie maură de care Europa s-a arătat încîntată cîtva timp, iar geniul naţional spaniol a devenit mai sumbru. Este adevărat că nebunia cavalerilor rătăcitori ni l-a dăruit pe *Don Quijote* şi că Spania a dobîndit un teatru; este adevărat că spaniola se vorbea la curţile de la Viena, din Bavaria, de la Bruxelles, Neapole şi Milan; este adevărat că această limbă circula prin Franţa împreună cu aurul lui Filip, în vremea Ligii[2], şi că mariajul lui Ludovic al XIII-lea cu o prinţesă spaniolă[3] a întreţinut poziţia ei privilegiată atît de bine, încît o vorbeau oamenii de la curte, iar oamenii de litere au împrumutat de la

[1] Fiu al lui Carol Quintul, Filip al II-lea a fost rege al Spaniei între 1556-1598; căsătoria sa cu Elisabeta a II-a a Angliei a fost un proiect nereuşit.

[2] Sfînta Ligă sau Sfînta Uniune, organizaţie a catolicilor francezi organizată de ducele Henric de Guise pentru a lupta împotriva protestantismului în Franţa, în timpul regilor Henric al III-lea şi Henric al IV-lea.

[3] Ludovic al XIII-lea, rege al Franţei între 1610-1643, s-a căsătorit în 1615 cu Ana de Austria, fiică a regelui Filip al III-lea al Spaniei, mamă (1638) a viitorului Ludovic al XIV-lea.

Madrid cea mai mare parte a pieselor lor de teatru; însă geniul lui Cervantes și cel al lui Lope de Vega[1] nu au putut satisface multă vreme nevoile noastre. Cel dintîi, după ce a fost tradus, a pierdut mult din geniul său; cel de-al doilea, mai puțin desăvîrșit, a fost imediat imitat și depășit.Lumea și-a dat deci seama că somptuozitatea limbii spaniole și orgoliul național al celor care o vorbesc ascund o sărăcie reală. Nemaipăstrînd decît însemnele bogăției, Spania îi plătea pe toți aceia care făceau comerț în numele ei, fără să-și dea seama că trebuia să-i plătească din ce în ce mai mult. Gravă, puțin comunicativă, subjugată de preoți, această țară a fost pentru Europa ceea ce fusese odinioară misteriosul Egipt, disprețuindu-și vecinii pe care îi îmbogățea și înveșmîntîndu-se în mantia unui orgoliu politic ce i-a adus toate nenorocirile.

Se poate spune și că poziția geografică a Spaniei a fost un alt obstacol în calea ascensiunii limbii sale. Călătorul care o vizitează regăsește încă aici Coloanele lui Hercule și trebuie să revină mereu pe urmele proprii; astfel, dintre toate regatele, Spania este cea care se vede nevoită să-și recupereze pierderile cu cea mai mare dificultate atunci cînd se întîmplă să se depopuleze.

Chiar presupunînd că Spania și-ar fi păstrat preponderența politică, și tot nu este demonstrat faptul că limba ei ar fi devenit limba uzuală a Europei. Măreția rostirii acestei limbi invită la exagerare, iar simplitatea gîndirii se pierde în lungimea cuvintelor și sub abundența desinențelor. Ești tentat să crezi că în spaniolă conversația nu mai are familiaritate, prietenia este lipsită de efuziune, problemele curente ale vieții nu mai au libertate și că iubirea este, în această limbă, o formă religioasă. Carol Quintul însuși, care vorbea mai multe limbi, rezerva spaniola pentru zilele de solemnități și pentru rugăciuni. Într-adevăr, cărțile ascetice

[1] Lope de Vega Carpo (1562-1635), poet și prodigios autor dramatic spaniol (aprox. 1800 de comedii!), unul dintre creatorii limbii spaniole literare moderne.

sună admirabil în această limbă și se pare că adresarea omului către Dumnezeu se face mai bine în spaniolă decît în oricare alt idiom. Proverbele se bucură în Spania de apreciere pentru că, fiind rodul experienței tuturor popoarelor și avînd bunul simț al tuturor secolelor concentrat în formule, spaniola le conferă o turnură încă și mai sentențioasă; proverbele nu părăsesc însă buzele poporului umil. Pare deci probabil că atît cusururile cît și avantajele sale au exclus deopotrivă spaniola de la universalitate.

Cum se poate însă ca Italia să nu fi dat limba ei întregii Europe? Centru al lumii de atîtea secole, oamenii erau obișnuiți deja cu puterea și cu legile ei. Cezarilor pe care Roma nu i-a mai avut le-au urmat Pontifii, cărora religia le-a atribuit state care le fuseseră smulse prin decizia armelor. Singurele drumuri practicabile în Europa duceau la Roma; ea singură atrăgea preferințele și banii tuturor popoarelor pentru că, în mijlocul umbrelor dense care acopereau Occidentul, în această capitală a existat întotdeauna o mulțime de lumini; iar cînd artele frumoase, exilate din Constantinopol, s-au refugiat în zonele noastre, Italia s-a trezit cea dintîi la contactul cu ele și a fost încă o dată Grecia Mare. Cum s-a întîmplat așadar că la toate aceste titluri de glorie ea nu a adăugat și puterea limbajului?

S-a întîmplat așa pentru că în toate epocile papii nu au vorbit și nu au scris decît în latină; a fost așa pentru că timp de douăzeci de secole latina a dominat în alcătuirile statale, la curțile, în scrierile și în monumentele Italiei și pentru că toscana a fost numită întotdeauna *limba vulgară*. De asemenea, cînd un Dante și-a propus să-și ilustreze nefericirile și răzbunările, el a ezitat îndelung între toscană și latină. Își dădea seama că limba sa nu avea, chiar și numai în sudul Europei, strălucirea și faima provensalei și credea, împreună cu secolul său, că nemurirea este legată exclusiv de limba latină. Petrarca și Boccaccio avură aceleași temeri și, ca și Dante, ei n-au putut rezista tentației de a scrie cea mai mare parte a lucrărilor lor în latină.

S-a întîmplat, totuşi, contrariul a ceea ce sperau ei: prin limba maternă numele lor trăieşte încă, operele lor latineşti sunt căzute în uitare. Se poate chiar presupune că, fără sublimele creaţii ale acestor trei mari oameni, graiul trubadurilor ar fi disputat întîietatea limbii italiene chiar în mijlocul curţii pontificale stabilite în Provenţa.

Oricum ar fi, prin poemele lui Dante şi ale lui Petrarca strălucind de frumuseţi antice şi moderne şi trezind admiraţia întregii Europe, limba toscană a dobîndit supremaţia. În epoca aceasta, comerţul lumii vechi trecea în întregime prin mîinile Italiei. Pisa, Florenţa şi, mai ales, Veneţia şi Genova, erau singurele oraşe bogate ale Europei. De la ele au trebuit împrumutate în timpul cruciadelor vase pentru a trece în Asia şi de la ele şi-au luat baronii francezi, englezi şi germani puţinul lux pe care îl aveau. Limba toscană stăpînea asupra întregii Mediterane. În fine, sosi şi frumosul secol al Casei de Medicis. Machiavelli a descîlcit haosul politicii, iar Galileo a semănat germenii filosofiei, care nu a dat roade decît pentru Franţa şi pentru nordul Europei. Sculptura şi pictura îşi revărsară minunile lor, iar arhitectura ţinea şi ea pasul. Roma fu împodobită cu capodopere fără de număr, Ariosto[1] şi Tasso[2] aveau în curînd să conducă cea mai dulce dintre limbi către nivelul său de perfecţiune cel mai înalt, în poeme care vor rămîne pentru totdeauna primele monumente literare ale Italiei şi încîntarea tuturor oamenilor. Ce a putut aşadar să oprească dominaţia unei asemenea limbi?

Mai întîi, o cauză ieşită din însăşi succesiunea evenimentelor: această maturitate a fost prea precoce. Spania, în întregime politică şi războinică, părea să ignore existenţa lui Tasso şi a lui Ariosto. Anglia, teologică şi barbară, nu poseda încă nici o carte, iar Franţa se zbătea în ororile Ligii.

---

[1] Ludovico Ariosto (1474-1533), poet renascentist italian; capodopera sa, *Orlando furioso*, este o parodie a epopeilor cavalereşti medievale.

[2] Torquato Tasso (1544-1595), poet italian, autorul marelui poem epic *Gerusaleme liberata*.

S-ar putea spune că Europa nu era pregătită şi că nu resimţise încă nevoia unei limbi universale.

O mulţime de alte cauze ies la iveală. Cînd Grecia era o lume, spune foarte bine Montesquieu, cele mai mici dintre cetăţile sale erau naţiuni; acest lucru nu s-a putut aplica niciodată Italiei, în acelaşi sens. Grecia dădea legi barbarilor care o înconjurau, iar Italia, care nu a ştiut, după exemplul Greciei, să se constituie într-un stat federativ, a fost invadată rînd pe rînd de către germani, de către spanioli şi de către francezi. Fericita sa poziţie geografică şi marina ei ar fi putut să o susţină şi să o îmbogăţească; dar, în momentul în care Capul Bunei Speranţe a fost depăşit, Oceanul şi-a reintrat în drepturi şi, comerţul cu Indiile trecînd în întregime pe seama portughezilor, Italia nu s-a mai regăsit decît într-un colţ oarecare al universului. Lipsită de strălucirea armelor şi de resursele comerţului, Italiei i-au mai rămas limba şi capodoperele sale; dar, printr-o fatalitate unică, bunul-gust s-a pierdut în Italia în momentul în care s-a deşteptat în Franţa. Secolul unor Corneille, Pascal şi Molière a fost în Italia al unora precum Cavalerul Marin[1], Achillini[2] şi al unei mulţimi de autori încă şi mai vrednici de dispreţ. Astfel, dacă Italia a redeschis drumul Franţei, a trebuit ca Franţa să lase în urmă Italia.

Totuşi strălucirea numelui de francez sporea; Anglia îşi prezenta şi ea pretenţiile, iar Italia se degrada din ce în ce mai mult. Se considera în general că o ţară care nu mai furniza Europei decît măscărici nu va acorda niciodată destulă consideraţie limbii sale. Se impunea observaţia că neputînd, asemenea Greciei, să înnobileze diferitele ei dialecte, Italia se ocupa prea mult cu fiecare dintre ele. În această privinţă, Franţa părea mai fericită; graiurile ei sunt abandonate pe

[1] Giambattista Marino, supranumit Cavalerul Marin (1569-1625), poet italian, autor al vastului poem mitologic *Adonis*, care va lansa moda literară a marinismului, caracterizată prin gustul expresiei alambicate şi afectate.

[2] Claudio Achillini (1574-1640), poet italian, marinist fanatic, şi-a întrecut maestrul în compunerea de metafore alambicate şi absurde.

seama provinciilor şi asupra acestora îşi exercită capriciile poporul de jos, în vreme ce limba naţională rămîne în afara influenţelor negative ale acestuia.

În sfîrşit, însuşi caracterul limbii italiene a fost acela care a abătut-o cel mai mult de la universalitatea pe care o dobîndeşte zi de zi limba franceză. Se ştie cît este de mare distanţa care separă, în Italia, poezia de proză; ceea ce trebuie însă să ne mire este faptul că versul are aici mai multă asprime sau, ca să ne exprimăm mai bine, mai puţină drăgălăşenie decît proza. Legile măsurii şi ale armoniei l-au silit pe poet să trunchieze cuvintele şi, prin aceste sincope frecvente, s-a constituit o limbă specială care, dincolo de cutezanţa inversiunilor, posedă o curgere mai rapidă şi mai fermă. Proza însă, compusă din cuvinte ale căror litere se pronunţă în întregime desfăşurîndu-se întotdeauna prin sunete complete, se tîrăşte cu mai mare încetineală; strălucirea ei este monotonă; urechea se plictiseşte de dulceaţa şi limba de moliciunea ei; acest efect poate proveni din faptul că, fiecare cuvînt fiind armonios în parte, armonia întregului nu are nici o valoare. Gîndirea cea mai viguroasă se diluează în proza italiană. Limba aceasta este adesea ridicolă şi aproape insuportabilă într-o gură bărbătească, fiindcă îi răpeşte bărbatului unda de austeritate care trebuie să-i fie inseparabilă. Ca şi limba germană, italiana are forme ceremonioase, inamice ale conversaţiei, care nu conduc la o părere destul de bună despre specia umană. Într-un asemenea caz, te afli mereu în alternativa supărătoare de a plictisi ori de a supăra un om. În sfîrşit, pare dificil să fii naiv sau veridic în această limbă şi cea mai simplă aserţiune este, în italiană, întărită printr-un jurămînt. Acestea sunt inconvenientele prozei italiene, de altfel atît de bogată şi de flexibilă. Or, fraza este aceea care acordă unei limbi predominanţă, pentru că este întru totul uzuală; poezia nu este decît un obiect de lux.

În ciuda tuturor acestor aspecte, este evident că patria lui Rafael, a lui Michelangelo şi a lui Tasso nu va fi

niciodată lipsită de onoare. În acest climat norocos, cea mai melodioasă dintre limbi s-a unit cu muzica îngerilor, iar această alianță le asigură o putere veșnică. În Italia, capodoperele antice sau moderne și frumusețea cerului îl atrag pe călător, iar afinitatea între limbile toscană și latină îl fac să treacă plin de încîntare de la *Eneida* la *Ierusalimul liberat*. Înconjurată de puteri care o umilesc, Italia are pentru totdeauna dreptul de a le vrăji; fără îndoială că, dacă literaturile engleză și franceză nu ar fi eclipsat-o pe a ei, Europa ar mai fi acordat încă omagiile ei unui colț de lume care a fost de două ori mamă a artelor.

În această rapidă prezentare a națiunilor, se observă cum caracterul popoarelor și geniul limbii lor înaintează cu un pas egal, fiecare pas fiind o garanție pentru celălalt. Cît de admirabilă este proprietatea cuvîntului de a-l arăta pe om astfel, în integralitatea lui!

Filosofii și-au pus întrebarea dacă gîndirea poate exista fără vorbire sau fără vreun alt semn. Nu, fără îndoială. Fiind o mașinărie foarte armonioasă, omul nu a putut fi aruncat în lume fără să stabilească cu aceasta o mulțime de raporturi. Simpla prezență a obiectelor i-a dat *senzațiile*, care sunt ideile noastre cele mai simple și care au condus în curînd către *raționamente*. Omul a simțit mai întîi plăcerea și durerea și le-a dat un nume; a cunoscut apoi eroarea și adevărul și le-a dat cîte un nume. *Senzație* și *raționament*, iată din ce este alcătuit orice om! Copilul trebuie să simtă înainte de a vorbi, însă trebuie să vorbească înainte de a gîndi. Ciudat lucru! Dacă omul n-ar fi creat semnele, ideile sale simple și fugitive, înfiripîndu-se și murind rînd pe rînd, nu ar fi lăsat în creierul său mai multe urme decît lasă în privirile sale undele unui pîrîu care-i trece prin față. Ideea simplă a avut mai întîi nevoie de un semn și imediat semnul a fecundat ideea; fiecare cuvînt și-a fixat ideea sa, iar asociația între ele este astfel stabilită încît, dacă vorbirea este o gîndire care se manifestă, este necesar ca gîndirea să fie o vorbire interioară și tainică. Omul care vorbește este deci omul care

gîndeşte la nivel înalt astfel că, dacă un om poate fi judecat după cuvintele sale, şi o naţiune poate fi judecată după limba sa. Forma şi fondul operelor cu care orice popor se mîndreşte nu conduc prin sine nicăieri; în funcţie de caracterul şi de geniul limbii acelui popor trebuie să ne pronunţăm; căci aproape toţi scriitorii respectă nişte reguli şi nişte modele, însă o naţiune întreagă vorbeşte conform geniului său.

Ne întrebăm adesea ce este geniul unei limbi, dar răspunsul este greu de dat. Acest cuvînt se referă la idei foarte complexe; el prezintă inconvenientul ideilor abstracte şi generale; cînd îl definim, ne temem să nu-l generalizăm încă şi mai mult. Dar, pentru a apropia mai bine această expresie de toate ideile pe care ea le cuprinde, se poate spune că fineţea sau asprimea articulaţiilor, abundenţa sau raritatea vocalelor, prozodia şi mărimea cuvintelor, filiaţiile dintre ele şi, în sfîrşit, numărul şi forma întorsăturilor de frază şi a construcţiilor pe care acestea le alcătuiesc sunt cauzele cele mai evidente ale geniului unei limbi, iar aceste cauze se leagă de clima în care trăieşte şi de caracterul fiecărui popor în parte.

La prima vedere, se pare că, fiind invariabile, proporţiile organului vocal ar fi putut produce peste tot aceleaşi articulaţii şi aceleaşi cuvinte şi că nu ar fi trebuit să se audă decît un singur limbaj în univers. Dar, dacă celelalte proporţii ale corpului omenesc, nu mai puţin invariabile, nu au încetat să se schimbe de la o naţiune la alta şi dacă picioarele, degetele şi coatele membrilor unui popor nu sunt aceleaşi cu ale altui popor, a trebuit de asemenea ca şi organul strălucitor şi complex al vorbirii să manifeste mari schimbări de la un popor la altul şi, adesea, de la un secol la altul. Natura, care nu are decît un model pentru toţi oamenii, nu a confundat totuşi toate chipurile sub aceeaşi fizionomie. Astfel, cu toate că aceleaşi articulaţii radicale se regăsesc la popoare diferite, limbile n-au variat mai puţin decît scena lumii în ansamblul ei; melodioase şi voluptuoase în

climaturile blînde, aspre şi surde sub un cer trist, limbile au urmat în mod constant repetiţia şi frecvenţa aceloraşi senzaţii.

După ce am explicat diversitatea limbilor prin natura însăşi a lucrurilor şi după ce am fundamentat uniunea între caracterul unui popor şi geniul limbii sale pe eterna alianţă dintre vorbire şi gîndire, a venit momentul să ajungem la cele două popoare care aşteaptă să fie prezentate şi care trebuie să închidă această arenă de înfruntare a naţiunilor: popoare la care totul este diferit: climă, limbă, formă de guvernare, defecte şi calităţi; popoare vecine şi rivale care, după ce s-au înfruntat trei sute de ani nu pentru dominaţie, ci pentru existenţă, îşi dispută încă gloria literelor şi îşi împart de un secol privirile admirative ale universului.

Anglia, sub un cer înnorat şi separată de restul lumii, nu a părut romanilor decît un loc de exil, în vreme ce Galia, deschisă către toate popoarele şi bucurîndu-se de cerul Greciei, făcea deliciul Cezarilor; este aceasta o primă diferenţă stabilită de natură, din care derivă o mulţime de alte diferenţe. Nu ne interesează ce era naţiunea engleză cînd, răspîndită prin cele mai frumoase provincii ale Franţei, adoptînd limba şi moravurile noastre, nu oferea o fizionomie distinctă, nici în vremurile în care, consternată de despotismul lui William Cuceritorul[1] sau al Tudorilor[2], prezenta vecinilor modelul sclavagismului; o cercetăm însă în cadrul insulei sale, lăsată pe seama propriului său geniu, vorbind propria limbă, înflorind pe baza propriilor legi, cîştigîndu-şi, în sfîrşit, veritabilul său rang în Europa.

Prin poziţia geografică şi prin superioritatea flotei sale, Anglia poate face rău tuturor naţiunilor şi poate să le înfrunte fără încetare. Întrucît îşi datorează întreaga splendoare Oceanului care o înconjoară, ea trebuie să îl locuiască,

---

[1] William Cuceritorul (1027-1087), duce al Normandiei şi comandant al invadatorilor normanzi care au cucerit Anglia în anul 1066.
[2] Dinastie care a domnit în Anglia între 1485-1603. Familia Tudorilor era de origine galeză.

să îl cultive, să şi-l însuşească; dacă nu izbucneşte în afară, trebuie ca acest spirit de nelinişte şi de nerăbdare, căruia Anglia îi datorează libertatea, să se consume în interior. Dar, cînd este interior, zbuciumul poate fi fatal principelui care, pentru a-i da un alt curs, se grăbeşte să-i deschidă porţile, iar pavilioanele Spaniei, ale Franţei sau Olandei sunt imediat insultate. Comerţul Angliei, care s-a ramificat în cele patru părţi ale lumii, face de asemenea ca ea să poată fi rănită în mii de feluri diferite, iar motivele de război nu-i lipsesc niciodată. Astfel încît, respectului care nu poate fi refuzat unei naţiuni puternice şi luminate, celelalte popoare îi adaugă mereu puţină ură, amestecată cu teamă şi cu invidie.

Franţa însă, care deţine în sînul său o subzistenţă asigurată şi bogăţii nemuritoare, acţionează împotriva propriilor interese şi îşi dispreţuieşte geniul cînd cedează spiritului de cucerire. Influenţa Franţei este atît de mare în timp de pace şi în război încît, în stare oricînd să dăruiască fie pacea, fie războiul, trebuie că i se pare plăcut să ţină în mîinile sale balanţa puterilor şi să-şi asocieze tihna cu cea a Europei. Prin poziţia sa geografică, Franţa se învecinează cu toate statele; prin justa sa întindere, ea îşi atinge hotarele adevărate. Trebuie deci ca Franţa să conserve şi să fie conservată, fapt care o distinge de toate popoarele vechi şi moderne. Comerţul între cele două mări îmbogăţeşte oraşele sale maritime şi înviorează interiorul său; cu propriile produse, Franţa îşi alimentează comerţul. Aşa că lumea întreagă are nevoie de Franţa, pe cînd Anglia are nevoie ea însăşi de întreaga lume. Astfel, în cabinetele Europei, Anglia este mai degrabă cea care produce nelinişte, pe cînd Franţa este cea care mai degrabă domină. Capitala Franţei, înfundată în interiorul uscatului, nu a cunoscut, asemenea oraşelor maritime, afluenţa popoarelor; însă ea a resimţit şi a redat mai bine influenţa propriului geniu, gustul propriului specific, spiritul formei sale de guvernare. Franţa a atras mai mult prin farmecele decît prin bogăţiile sale; ea nu a cunoscut amestecul şi selecţia naţiunilor. Oamenii de spirit au

abundat aici, iar puterea sa a fost puterea gustului. Opiniile exagerate ale Nordului şi ale Sudului capătă în Franţa o nuanţă care este pe placul tuturor. Trebuie deci ca Franţa să se teamă să deturneze prin război înclinaţia fericită pe care i-o arată toate popoarele: cînd domini cu ajutorul opiniei, ai oare nevoie de o altă putere?

Fac acum presupunerea că, dacă principiul de guvernare slăbeşte la una din naţiuni, el slăbeşte de asemenea şi la cealaltă, ceea ce va face să subziste multă vreme paralela între ele şi rivalitatea lor; căci, dacă Anglia s-ar bucura de întreaga sa vigoare, ea ar deveni prea întreprinzătoare, iar Franţa ar trebui să se teamă prea mult dacă Anglia şi-ar desfăşura toată forţa sa. Trebuie totuşi făcută observaţia că lumea politică poate să-şi schimbe atitudinea, dar Franţa nu pierde prin aceasta prea mult. Acest lucru nu este valabil şi pentru Anglia, dar nu pot prevedea pînă la ce punct această ţară va decădea pentru că a intenţionat să-şi extindă mai degrabă dominaţia decît comerţul.

Diferenţa dintre cele două popoare nu este mai puţin accentuată decît cea dintre oameni. Sec şi taciturn, englezul adaugă la stînjeneala şi timiditatea omului din Nord o nerăbdare şi un dezgust pentru orice lucru, care merge adesea pînă la dezgustul faţă de viaţă; francezul are o pornire spre veselie care nu-l părăseşte niciodată şi, în orice regim la care forma de guvernare i-a supus pe fiecare, nici englezul, nici francezul nu au pierdut aceste prime amprente. Francezul caută latura plăcută a acestei lumi, englezul pare să asiste mereu la o dramă, astfel că ceea ce s-a spus despre spartan şi despre atenian se potriveşte şi în acest caz, întocmai: îţi trebuie aceeaşi energie să plictiseşti pe un francez sau să amuzi pe un englez. Cel din urmă călătoreşte pentru a vedea, francezul pentru a fi văzut. Nu se călătorea în Lacedemonia decît pentru a studia forma ei de guvernare; francezul însă, vizitat de către toate naţiunile, se poate considera scutit să călătorească la ele acasă şi să le înveţe limbile, deoarece regăseşte pretutindeni propria lui limbă. În Anglia, bărbaţii

trăiesc mult între ei şi astfel, femeile, care nu părăsesc sanctuarul domestic, nu pot să se încadreze în tabloul naţiunii; nu i-am zugrăvi însă pe francezi decît din profil dacă am picta tabloul fără femei; din defectele lor şi din ale noastre, din politeţea bărbaţilor şi din cochetăria femeilor a luat naştere această galanterie a celor două sexe care le corupe rînd pe rînd pe fiecare şi care conferă chiar corupţiei forme atît de strălucitoare şi de atrăgătoare.

Fără să aibă nici subtilitatea atribuită popoarelor Sudului, nici excesiva simplitate a Nordului, Franţa posedă politeţea şi graţia; şi nu numai că le posedă, dar ea este aceea care furnizează modele în privinţa moravurilor, a manierelor şi a podoabelor. Mobilitatea Franţei nu lasă timp Europei să se plictisească de ea. Francezul se schimbă mereu pentru a plăcea mereu celorlalţi; englezul este constrîns să se schimbe pentru a nu displăcea prea mult lui însuşi. Ni se reproşează imprudenţa şi înfumurarea; însă din aceste defecte noi am cîştigat mai multe avantaje decît adversarii noştri din flegma şi mîndria lor: politeţea îi împacă pe cei pe care vanitatea i-a şocat; nu există însă nici o cale de împăcare cu orgoliul. De altfel, cu un francez de patruzeci de ani ai ce discuta, în timp ce englezul nu a cîştigat nimic pînă la această vîrstă. Există momente cînd francezul ar putea garanta prin propria sa persoană; englezul, în schimb, va trebui întotdeauna să se impună prin banii sau prin creditul naţiunii sale. În sfîrşit, dacă este cu putinţă ca francezul să nu fi dobîndit atîta graţie şi atîta bun-gust decît pe seama moravurilor sale, este încă foarte posibil ca englezul să le fi pierdut pe ale sale fără să fi dobîndit nici bunul-gust, nici graţia.

Cînd comparăm un popor din Sud cu un popor din Nord, nu facem decît să punem faţă în faţă nişte extreme; Franţa însă, sub un cer transparent, mereu schimbătoare în manierele sale şi neputîndu-se fixa ea însăşi, ajunge să fixeze toate gusturile. Popoarele Nordului vin aici pentru a-l căuta şi a-l găsi pe omul Sudului, iar popoarele Sudului caută să-l găsească aici pe omul Nordului. *Plas mi cavalier*

francès "îmi place cavalerul francez" spunea, în urmă cu opt sute de ani acel Frederic I[1], care văzuse întreaga Europă şi care era inamicul nostru. Ce mai rămîne acum din reproşul atît de des făcut francezului că este lipsit de caracterul englezului? Nu cumva se doreşte ca şi el să vorbească aceeaşi limbă? Dăruindu-i o natură blîndă, natura nu putea să-i dea asprimea celuilalt; ea l-a făcut pe francez om al tuturor naţiunilor, iar forma sa de guvernare nu se opune deloc dorinţelor naturii.

Am stabilit mai sus că vorbirea şi gîndirea, geniul limbilor şi caracterul popoarelor merg împreună şi în acelaşi ritm: trebuie să mai spunem că limbile se amestecă între ele asemenea popoarelor, că, după ce au fost obscure ca şi acestea, limbile se înalţă şi se înnobilează împreună cu popoarele respective: o limbă bogată nu a fost niciodată cea a unui popor ignorant şi sărac. Dar, dacă limbile sunt asemenea naţiunilor, nu-i mai puţin adevărat că şi cuvintele sunt asemenea oamenilor. Aceia care au în cadrul societăţii o familie mai mare şi alianţe extinse au, deopotrivă, şi o consistenţă mai mare. Tot astfel, şi cuvintele care prezintă numeroase derivate şi care se combină cu mai multe dintre celelalte sunt primele cuvinte ale unei limbi şi nu vor îmbătrîni niciodată, în vreme ce acelea care sunt izolate sau lipsite de armonie se prăbuşesc asemenea oamenilor lipsiţi de recomandări şi de sprijin. Pentru a desăvîrşi paralela, se poate spune că şi oamenii şi cuvintele nu valorează ceva decît în măsura în care se găsesc la locul lor. Insist asupra acestei analogii pentru a dovedi cît de inseparabilă este atracţia pe care Europa o are faţă de francezi de atracţia pentru limba lor şi cît de mult stima de care se bucură această limbă este întemeiată pe cea resimţită pentru naţiunea franceză.

---

[1] Frederic I Barbarossa (1122-1190), împărat al Sfîntului Imperiu Roman de Naţiune Germanică, a avut ambiţia întemeierii unei monarhii universale. În urma unor ample războaie de cucerire, se încoronează împărat la Roma, în anul 1155. Se îneacă în Mediterana în timpul Cruciadei a III-a.

Să vedem acum dacă geniul şi scriitorii limbii engleze ar fi putut să-i confere universalitatea pe care ea nu a putut să o obţină prin caracterul şi prin reputaţia poporului care o vorbeşte. Să punem faţă în faţă limba sa şi limba noastră, literatura sa şi literatura noastră şi să justificăm opţiunea universului.

Dacă este adevărat că nu au existat niciodată nici limbă nici popor lipsite de amestec, nu este mai puţin evident că, în urma unei cuceriri, este nevoie de timp pentru a consolida noul stat şi pentru a acomoda între ele idiomurile şi familiile învingătorilor şi ale învinşilor. Este de mirare însă să constatăm că i-au trebuit mai mult de o mie de ani limbii franceze pentru a ajunge la maturitate; nu mai puţin ne mirăm cînd ne gîndim la prodigioasa cantitate de scriitori care au forfotit în această limbă din secolul al V-lea pînă la sfîrşitul celui de-al XVI-lea, fără a-i socoti pe aceia care scriau în latină. Cele cîteva monumente literare care se înalţă încă din această mare de uitare ne oferă tot atîtea variante diferite ale francezei. Schimbările şi revoluţiile din limbă au fost atît de bruşte, încît în secolul în care trăiai erai scutit să citeşti operele secolului precedent. Autorii erau traduşi unul după altul din jumătate în jumătate de secol, dintr-un dialect în alt dialect, din vers în proză; în această lungă galerie de scriitori nu se găseşte nici unul care să nu fi considerat cu tărie că limba ajunsese pentru el la perfecţiunea sa ultimă. Pasquier[1] afirma la vremea lui că autorii anteriori nu erau cunoscuţi şi că Ronsard[2] fixase limba franceză.

Dincolo de aceste variaţii, se observă totuşi cît de mare este influenţa limbii asupra caracterului naţiunii: construcţia frazei a fost întotdeauna directă şi clară. Limba

[1] Étienne Pasquier (1529-1615), erudit francez, istoric şi jurist, autor al unei enciclopedii.

[2] Pierre de Ronsard (1524-1585), poet francez renascentist, fondator al grupării literare a Pleiadei, care cultiva imitaţia anticilor greco-latini.

franceză nu a avut aşadar de combătut decît două feluri de barbarie: cea a cuvintelor şi cea a prostului-gust specific fiecărui secol. Cuceritorii franci[1], adoptînd expresiile celtice şi latine, le-au marcat pe fiecare în parte: a ieşit o limbă săracă şi dezlînată, în care totul era arbitrar, iar dezordinea domnea într-o sărăcie. Dar, cînd monarhia a dobîndit mai multă forţă şi unitate, a trebuit ca monedele împrăştiate să fie retopite şi reunite printr-o amprentă generală, conformă, pe de o parte, cu originea lor şi, pe de altă parte, cu geniul însuşi al naţiunii, ceea ce le-a conferit o dublă fizionomie: s-au constituit o limbă scrisă şi o limbă vorbită, iar acest divorţ între ortografie şi pronunţare durează încă. În sfîrşit, bunul-gust nu s-a dezvoltat în întregime decît în cadrul perfecţiunii societăţii; maturitatea limbii şi cea a naţiunii s-au realizat împreună.

Într-adevăr, cînd autoritatea publică este întărită, averile sunt asigurate, privilegiile confirmate, drepturile clarificate, rangurile atribuite; atunci naţiunea, fericită şi respectată, se bucură de glorie în exterior, de pace şi de un bun comerţ în interior; cînd în capitală un popor imens se amestecă, fără să se confunde niciodată, atunci în limbă încep să se distingă tot atîtea nuanţe cîte sunt în societate; fineţea procedeelor conduce către fineţea afirmaţiilor, metaforele sunt mai juste, comparaţiile mai nobile, vorbele de duh mai fine. Întrucît cuvîntul este veşmîntul gîndirii, oamenii doresc forme mai elegante. Este ceea ce s-a întîmplat în primii ani ai domniei lui Ludovic al XIV-lea. Greutatea autorităţii regale l-a făcut pe fiecare să-şi găsească propriul loc: fiecare şi-a cunoscut mai bine drepturile şi plăcerile; mai exersată, urechea pretindea o pronunţare mai dulce; limba franceză a avut grijă de toate şi ordinea s-a restabilit în abundenţă.

Este deci necesar ca o limbă să fie frămîntată pînă pe punctul de a-şi regăsi echilibrul în propriul său geniu şi acest principiu explică un fapt destul de neobişnuit: în secolele al

[1] În original, *français* 'francezi'.

XIII-lea şi al XIV-lea, limba franceză a fost mult mai aproape de o anumită perfecţiune decît a fost în secolul al XVI-lea. Elementele sale erau deja încorporate; cuvintele îi erau destul de stabile, iar construcţia frazelor era directă şi regulată; nu îi lipsea prin urmare acestei limbi decît să fie vorbită într-un secol mai fericit, şi acest moment se apropia. Dar, în pofida tuturor aşteptărilor, renaşterea literelor a determinat-o dintr-o dată să se reîntoarcă din drum, către barbarie. O mulţime de poeţi s-au ridicat din sînul ei, precum un Jodelle[1], un Baïf[2] şi un Ronsard. Îndrăgostiţi de Homer şi de Pindar, dar fără să fi digerat frumuseţile acestor mari modele, ei şi-au imaginat că naţiunea se înşelase pînă în acel moment şi că limba franceză ar fi cîştigat imediat farmecul limbii greceşti dacă s-ar fi transpus în ea cuvintele compuse, diminutivele, peiorativele şi, mai ales îndrăzneala inversiunilor, elemente specifice limbii greceşti, dar cu siguranţă opuse geniului limbii franceze. Cerul a devenit *purtător-de-torţe,* Jupiter *aruncătorul-de-tunete*; am avut *mieluşei blînzişori*; s-au construit versuri fără rimă, hexametri, pentametri; metafore reduse sau, dimpotrivă, giganteşti, se ascundeau sub un stil încîlcit; în sfîrşit, aceşti poeţi vorbeau greceşte în franceză şi dintr-un întreg secol n-a rămas mai nimic în poezia noastră. Burlescul se cocoţa în mod firesc pe sublimele picioroange ale acestor poeţi, în momentul în care bunul-gust a început să se facă simţit.

În chiar această epocă, cele două regine Medicis[3] au adus italiana la mare trecere şi curtenii încercau să o

---

[1] Étienne Jodelle (1532-1573), poet francez din grupul literar al Pleiadei. Versurile sale, în special poemul *Cléopatre captive*, prefigurează arta poetică a clasicismului.

[2] Jean Antoine Baïf (1532-1589), unul din cei şapte poeţi francezi ai Pleiadei. Poemele sale sunt încărcate de erudiţie clasică, greco-latină.

[3] Caterina de Medicis (1519-1589), fiică a lui Lorenzo II de Medicis, regină a Franţei alături de Henric al II-lea şi mamă a următorilor trei regi francezi, Francisc al II-lea, Carol al IX-lea şi

introducă din toate părţile în limba franceză. La început, această năvălire a limbii greceşti şi a italienei a tulburat franceza, dar, asemenea unei licori deja saturate, ea nu a putut să mai primească aceste noi elemente: neputîndu-se susţine, ele au căzut de la sine.

Nefericirile Franţei sub ultimii regi ai dinastiei Valois au întîrziat perfecţionarea limbii; dar, cînd sfîrşitul domniilor lui Henric al IV-lea şi Ludovic al XIII-lea a dăruit naţiunii o prefigurare a triumfului său, poezia franceză s-a înfăţişat pentru prima dată sub auspiciile propriului său geniu. Mai înţeleaptă, proza nu s-a abătut de la calea cea dreaptă ca poezia, după cum stau mărturie Amyot[1], Montaigne[2] şi Charron[3]; de asemenea, poate pentru prima oară, proza precede poezia care, de regulă, o devansează.

Fragilei schiţe a limbii romane sau galice pe care am trasat-o pînă acum îi lipseşte o trăsătură. Lumea este convinsă că părinţii noştri erau naivi cu toţii, că acest fapt era o binefacere pentru vremea şi pentru moravurile lor şi că naivitatea este încă legată de limba lor atît de strîns, încît anumiţi autori împrumută azi cîte ceva din întorsăturile frazei lor pentru a fi şi ei naivi. Aceşti oameni nu sunt decît nişte bătrîni care, nefiind în stare să vorbească asemenea unor bărbaţi, gîngăvesc pentru a părea copii: un naiv care se înjoseşte cade în starea de neghiob. Iată deci care este explicaţia acestei naivităţi galice.

Henric al III-lea. Maria de Medicis (1573-1642), fiică a ducelui Francisc al II-lea al Toscanei, regină a Franţei alături de Henric al IV-lea şi mamă a lui Ludovic al XIII-lea. Ambele regine au contribuit decisiv la impunerea Renaşterii în Franţa.

[1] Jacques Amyot (1513-1593), om politic şi erudit francez, traducător în franceză al operelor lui Heliodor, Longos şi Plutarh.

[2] Michel Equem de Montaigne (1533-1592), mare scriitor, erudit şi filosof francez. *Eseurile* sale au contribuit în mod decisiv la crearea limbii franceze literare moderne.

[3] Pierre Charron (1541-1603), moralist şi filosof francez de orientare sceptică.

Toate popoarele au specificul lor; doar un secol foarte înaintat poate recunoaşte şi deosebi naivitatea. Cea pe care o regăsim şi o recunoaştem în stilul strămoşilor noştri a devenit ca atare pentru noi, căci pentru ei înşişi nu era decît ceva foarte firesc. Tot astfel regăsim peste tot naivitate la un copil care, de fapt, nu este conştient de ea. La popoarele perfecţionate şi corupte, gîndirea este acoperită întotdeauna cu un văl, iar moderaţia, exilată dintre moravuri, se refugiază în limbaj, fapt care îl face mai rafinat şi mai pătrunzător. Atunci cînd, dintr-o fericită lipsă de fineţe şi de atenţie, fraza înfăţişează gîndirea în goliciunea ei, este pusă în evidenţă naivitatea. Tot la fel, la popoarele îmbrăcate, nuditatea declanşează pudoarea; dar naţiunile care umblă fără veşminte sunt decente fără să fie pudice, aşa cum şi galii erau fireşti fără să fie naivi. S-ar putea adăuga că ceea ce ne face să zîmbim la auzul unei vechi expresii n-a avut nimic amuzant în secolul său şi că o anumită epigramă, plină de sarea unui cuvînt vechi, a fost absolut nevinovată în urmă cu două sute de ani. Mi se pare aşadar ridicol să-ţi pui livreaua naivităţii atunci cînd nu-i a ta. Marii noştri scriitori au găsit naivitatea în sufletul lor, fără să-şi părăsească limba, pe cînd acela care, pentru a fi naiv, împrumută o frază din Amyot, ar trebui, pentru a fi viteaz, să ceară armura lui Bayard[1].

Este un lucru cu totul remarcabil faptul că, la orice epocă a limbii franceze ne-am opri, începînd cu originea sa cea mai obscură şi pînă la Ludovic al XIII-lea, şi în oricare dintre momentele de imperfecţiune prin care a trecut de-a lungul secolelor, ea a fermecat întotdeauna Europa, în măsura în care i-a permis-o nefericirea vremurilor. În mod necesar, Franţa a avut întotdeauna o perfecţiune relativă şi anumite înclinaţii, întemeiate pe poziţia sa geografică şi pe dispoziţia fericită a locuitorilor săi. Istoria, care confirmă pretutindeni acest adevăr, nu spune nimic asemănător şi despre Anglia.

---

[1] Pierre de Bayard (1476-1524), supranumit "cavalerul fără teamă şi fără prihană", militar francez, simbol al virtuţilor cavalereşti.

După ce au cucerit-o, saxonii s-au stabilit în Anglia şi din idiomul lor, amestecat cu vechiul jargon al ţării, s-a format limba engleză, numită *anglo-saxonă*. Limba aceasta a fost lăsată pe seama poporului umil începînd de la William Cuceritorul şi pînă la Eduard al III-lea[1], interval în care curtea şi tribunalele Angliei nu s-au exprimat decît în franceză. Dar pînă la urmă, trezindu-se gelozia naţională, limba rivală, pe care geniul englez o respinsese întotdeauna, a fost exilată. Se vede clar că cele două limbi s-au amestecat în ciuda urii reciproce: trebuie însă observat că termenii francezi, care au emigrat în masă în engleză şi s-au aşezat într-o pronunţare şi o sintaxă noi, nu au fost totuşi desfiguraţi: dacă urechea noastră nu-i mai recunoaşte, ochii noştri îi redescoperă încă; asta în timp ce cuvintele latine care au intrat în diferitele graiuri ale Europei au fost mutilate întotdeauna, asemenea obeliscurilor şi statuilor care au căzut în mîinile barbarilor. Acest fapt se explică prin aceea că, întrucît latinii aşezaseră nuanţele declinării şi ale conjugării în finalurile cuvintelor, strămoşii noştri, care aveau propriile articole, propriile pronume şi verbe auxiliare, au ciuntit finalurile, care li se păreau inutile şi care, după părerea lor, desfigurau cuvintele. Cînd este vorba însă de împrumuturile pe care limbile moderne şi le fac între ele, cuvîntul nu se alterează decît în privinţa pronunţării.

De-a lungul unui răstimp de patru sute de ani, nu găsesc în Anglia decît pe Chaucer[2] şi pe Spencer[3]. Primul merita, către a doua jumătate a secolului al XV-lea, să fie numit *Homerul englez*; Ronsard al nostru merita şi el acest

[1] Eduard al III-lea, rege al Angliei între anii 1327-1377, restaurator al puterii monarhice, implicat în declanşarea Războiului de 100 de ani.

[2] Geoffrey Chaucer (1340-1400), primul mare poet englez, autor al *Povestirilor din Canterburry*.

[3] Edmund Spencer (1552-1599), poet liric englez, autor al unei mari epopei alegorice (*Regina zînelor*), dar şi al unor poeme lirice de mai mici dimensiuni.

titlu, iar Chaucer, la fel de obscur ca şi el, a fost încă şi mai puţin cunoscut. De la Chaucer pînă la Shakespeare şi Milton[1], nimic nu iese la iveală în această insulă celebră, iar literatura ei nu merită nici măcar o privire fugară.

Iată-mă revenit pe neaşteptate la epoca în care lăsasem limba franceză. Pacea de la Vervins[2] făcuse ca Europa să-şi afle veritabila ei poziţie; s-a văzut cum fiecare stat s-a aşezat la locul lui. Anglia a strălucit pentru un moment prin Elisabeta şi prin Cromwell[3], dar nu a ieşit din pedantismul său; epuizată, Spania nu a putut să-şi ascundă slăbiciunea. Franţa şi-a arătat însă întreaga sa forţă şi literele au dat un început gloriei sale.

Dacă Ronsard construise colibe din crîmpeie de coloane greceşti, Malherbe[4] a înălţat cel dintîi adevărate monumente literare naţionale. Richelieu[5], care manifesta toate grandorile, dobora cu o mînă Casa de Austria, iar cu cealaltă îl atrăgea la el pe tînărul Corneille[6], onorîndu-l cu invidia sa. Aceşti doi bărbaţi au întemeiat împreună teatrul în care, pînă la apariţia lui Racine[7], autorul *Cidului* a domnit singur. Prevăzîndu-i dezvoltările şi puterea, Richelieu i-a creat

[1] John Milton (1608-1674), mare poet englez, autor al celebrului poem epic *Paradisul pierdut*.
[2] Semnată în anul 1598 între Henric al IV-lea şi Filip al II-lea, pacea de la Vervins a pus capăt războiului franco-spaniol.
[3] Oliwer Cromwell (1599-1658), om politic englez. În anul 1649, în urma unei lovituri armate împotriva regelui Carol I, instalează în Anglia, în calitate de "lord protector", o dictatură personală, bazată pe principii puritane şi burgheze, care va dura pînă la moartea sa.
[4] François de Malherbe (1555-1628), poet francez, adversar al poeţilor Pleiadei, promotor al unei poetici clasicizante şi precursor în aces sens al Clasicismului francez.
[5] Armand Jean du Plessis, cardinal de Richelieu (1585-1642), mare om politic francez, fondator al Academiei Franceze.
[6] Pierre Corneille (1606-1684), poet dramatic, creator, alături de Racine, al dramei clasice franceze.
[7] Jean Racine (1639-1699), mare poet dramatic francez, creator al dramei clasice franceze.

limbii un tribunal prin care el să poată deveni legislator în lumea literelor. În această epocă, o mulțime de genii viguroase au pus stăpînire pe limba franceză și au făcut-o să parcurgă rapid toate etapele sale, de la Voiture[1] pînă la Pascal[2] și de la Racan[3] pînă la Boileau[4].

Scăpată din anarhie, Anglia își recîștigase totuși primele sale forme și Carol al II-lea[5] se așezase în liniște pe un tron pătat de sîngele tatălui său. A apărut Shakespeare, dar numele și gloria lui nu aveau să treacă mările decît două secole mai tîrziu; pe atunci el nu era încă, așa cum a fost mai tîrziu, idolul națiunii sale și scandalul literaturii noastre. Geniul lui agrest și popular nu era pe placul principelui și al curtenilor. Milton, care i-a urmat, a murit necunoscut. Persoana lui era odioasă la curte, titlul poemului său inspira antipatie; versurile sale aspre, înțesate cu termeni tehnici, fără rimă și fără armonie, nu erau gustate deloc și Anglia a aflat cam tîrziu că se afla în posesia unui poem epic. Existau totuși spirite frumoase și poeți la curtea lui Carol: Cowley[6], Rochester[7],

[1] Vincent Voiture (1597-1648), scriitor clasic francez, poet și prozator, membru al Academiei Franceze, reputat pentru rafinamentul expresiei sale.

[2] Blaise Pascal (1623-1662), mare filosof francez.

[3] Honorat de Racan (1589-1670), poet francez (autor de elegii, poeme pastorale, prelucrări ale Psalmilor etc.), membru al Academiei Franceze, prieten al lui Malherbe.

[4] Nicolas Boileau (1636-1711), poet și prozator francez, a cărui *Artă poetică* din 1674 afirmă principiile esteticii clasice.

[5] Carol al II-lea, rege al Angliei între 1660-1685, a realizat o restaurare a puterii regale în Anglia după Revoluția condusă de Cromwell, sancționînd totuși *Habeas corpus*, constituția civilă burgheză a Angliei.

[6] Abraham Cowley (1618-1667), eseist și poet englez, autor al unor *Ode pindarice*.

[7] John Wilmot Rochester (1647-1680), poet englez la Curtea Stuarților, în restaurația engleză; socotit întemeietorul poeziei satirice engleze.

Hamilton[1], Waller[2] străluceau la această curte, iar Shaftesburry[3] grăbea progresele gîndirii epurînd proza engleză. Aceşti zori firavi s-au pierdut imediat în strălucirea secolului lui Ludovic al XIV-lea: zilele însorite ale Franţei sosiseră.

A existat un admirabil concurs de împrejurări. Marile descoperiri care se făcuseră de o sută cincizeci de ani în lume dăduseră spiritului uman un impuls pe care nimic nu-l mai putea opri, şi acest impuls era îndreptat spre Franţa. Parisul a fixat ideile care pluteau prin Europa şi a devenit vatra din care se răspîndeau scîntei spre toate popoarele. Imaginaţia lui Descartes domnea în filosofie, raţiunea lui Boileau în versuri; Bayle[4] aşeza îndoiala la picioarele adevărului; Bossuet[5] tuna deasupra capetelor regilor, iar noi număram tot atîtea genii ale elocinţei cîţi mari bărbaţi.

Teatrul nostru era mai ales acela care desăvîrşea educaţia Europei; aici, în teatru, marele Condé[6] plîngea la versurile marelui Corneille, iar Racine îl corecta pe Ludovic al XIV-lea. Roma întreagă îşi făcu apariţia pe scena franceză şi pasiunile şi-au găsit limba în care să se exprime. L-am avut şi pe acest Molière, mai comic decît grecii, şi

---

[1] Anthony, conte de Hamilton (1646-1720), scriitor irlandez, i-a urmat pe Stuarţi în exil în Franţa şi s-a exprimat în special în franceză.

[2] Edmund Waller (1606-1687), poet englez, văr al lui Cromwell dar adept al Restauraţiei; adept al unei doctrine neo-clasice, a importat în Anglia principiile clasicismului francez.

[3] Anthony Ashley Cooper, lord de Shaftesburry (1671-1713), filosof şi eseist englez.

[4] Pierre Bayle (1647-1706), erudit şi filosof francez; scepticismul şi toleranţa sa au influenţat gîndirea iluminiştilor.

[5] Jacques Bénigne Bossuet (1627-1704), teolog, scriitor şi moralist francez, membru al Academiei Franceze, reputat mai ales pentru perfecţiunea stilului său.

[6] Ludovic al II-lea, prinţ de Condé, supranumit Marele Condé (1621-1686), om politic şi militar francez, protector al artelor şi ştiinţelor în secolul de aur al Clasicismului francez.

Telemahul[1], mai antic decît creațiile celor vechi, și pe acest La Fontaine care, fără să dea limbii forme atît de pure, i-a conferit frumuseți incomunicabile.

Cărțile noastre, traduse repede în Europa și chiar și în Asia, au devenit cărți ale tuturor țărilor, pentru toate gusturile și pentru toate vîrstele. Învinsă în teatru, Grecia a mai fost învinsă încă o dată prin bucățile literare fugare care zburau din gură în gură și dădeau aripi limbii franceze. Primele ziare care au fost văzute circulînd prin Europa au fost franceze și nu relatau decît despre victoriile și capodoperele noastre. Lumea conversa despre academiile noastre, iar limba franceză se răspîndea prin corespondențele savante. În sfîrșit, nu se vorbea decît despre spiritul și despre farmecul francez; totul se făcea în numele Franței, iar reputația ne sporea din propria noastră reputație.

La producțiile spiritului se adăugară și cele ale meseriilor: mode și pompoane însoțeau în străinătate cărțile noastre cele mai bune, pentru că lumea voia pretutindeni să fie rațională și frivolă ca în Franța. S-a întîmplat deci ca vecinii noștri, primind fără încetare mobile, stofe și haine la modă, care se reînnoiau fără încetare, să fie lipsiți de termeni pentru a le desemna; au fost ca și copleșiți de abundența manufacturii franceze pînă într-acolo încît Europa a fost cuprinsă de un fel de nerăbdare generală și, pentru a nu se mai simți despărțită de noi, limba franceză se studia în toate zările.

Pornind de la această explozie, Franța a continuat să dea un teatru, veșminte, bun-gust, maniere, o limbă, o nouă artă de a trăi și plăceri necunoscute în țările care o înconjoară, un fel de dominație pe care nu a exercitat-o niciodată un alt popor. Comparați, vă rog, această dominație cu cea a romanilor, care au semănat pretutindeni limba lor și sclavia, care s-au îmbogățit din sînge și au distrus în jurul lor pînă într-acolo încît au ajuns să fie distruși ei înșiși.

[1] *Les Aventures de Télémaque*, capodoperă a lui François de Fénelon (1651-1715), prelat, orator și scriitor francez clasic, membru al Academiei Franceze.

S-a vorbit mult de Ludovic al XIV-lea: n-aş dori să mai spun decît un singur cuvînt. Acest rege nu avea nici geniul lui Alexandru, nici puterea şi spiritul lui Augustus; dar pentru că a ştiut să domnească, pentru că a cunoscut arta de a acorda acele priviri pline de înţelesuri, slabe recompense prin care talentul vrea să fie răsplătit, Ludovic al XIV-lea se înscrie, în istoria spiritului omenesc, alături de Augustus şi de Alexandru. El a fost adevăratul Apollo al Parnasului francez; poemele, tablourile, sculpturile în marmură nu au trăit decît pentru el. Ceea ce altul ar fi realizat cu ajutorul politicii, el a realizat prin bunul său gust. Avea farmec, iubea gloria şi plăcerile şi o anume turnură romanescă pe care a avut-o în tinereţe i-a umplut pe francezi de un entuziasm care a cucerit apoi întreaga Europă. Oamenii se simţeau obligaţi să vadă clădirile şi sărbătorile lui şi adesea curiozitatea străinilor stimula vanitatea franceză. Întemeind la Roma o colonie de pictori şi de sculptori, Ludovic a pus Franţa să semneze o alianţă perpetuă cu artele. Uneori, magnifica sa intuiţie ajungea să atragă atenţia principilor străini asupra meritelor unui savant sau ale unui artist ascuns în ţările lor şi, prin aceasta, el realiza o cucerire onorabilă.

Astfel, numele de francez şi numele regelui pătrunseră pînă la extremităţile orientale ale Asiei; limba noastră domina, asemenea regelui, în toate tratatele şi, cînd Ludovic a încetat să dicteze legile, limba şi-a păstrat atît de bine puterea pe care o dobîndise, încît tocmai prin această limbă franceză, organ al vechiului său despotism, regele a fost umilit către sfîrşitul zilelor sale. Prosperitatea, greşelile şi nefericirile lui au servit deopotrivă şi limbii; la revocarea Edictului de la Nantes[1], franceza s-a îmbogăţit prin tot ceea ce statul pierdea. Refugiaţii protestanţi au dus cu ei spre

[1] Punînd capăt îndelungatelor războaie religioase, Henric al IV-lea a semnat în 1598 celebrul Edict de la Nantes, care recunoştea legitimitatea protestantismului în Franţa. În 1685, Ludovic al XIV-lea a abolit prevederile acestui act, declanşînd o masivă emigrare a protestanţilor în ţările vecine.

Nord ura lor pentru principe și regretele lor față de patrie, iar această ură s-a exprimat în limba franceză.

Se pare că spre jumătatea domniei lui Ludovic al XIV-lea regatul se găsea la nivelul cel mai înalt al măreției sale relative. Germania avea principi fără valoare, Spania era divizată și secătuită de puteri, Italia avea a se teme de orice, Anglia și Scoția nu se uniseră încă, Prusia și Rusia nu existau încă. Profitînd de această tăcere a tuturor popoarelor, fericita Franță triumfa în timp de pace, în război și în lumea artelor; Franța ocupa lumea prin întreprinderile și prin gloria ei. Timp de aproape un secol, Franța le-a provocat rivalilor ei și invidii literare și stări de alertă politică și efortul admirației. În cele din urmă, obosită să tot admire și să invidieze, Europa a voit să imite: această opțiune era un nou omagiu. Roiuri de lucrători au intrat în Franța și au dus înapoi cu ei limba și artele noastre, pe care le răspîndeau peste tot.

Către sfîrșitul secolului, în atîta strălucire s-au amestecat și cîteva umbre. Îmbătrînind, Ludovic al XIV-lea nu mai era fericit. Anglia se desprindea de razele venite dinspre Franța și strălucea prin propria ei lumină; mari spirite s-au ridicat din sînul ei. Limba engleză s-a îmbogățit, ca și comerțul Angliei, din jefuirea altor națiuni. Pope[1], Addison[2] și Dryden[3] i-au îndulcit șuierăturile și engleza a devenit sub pana lor italiana Nordului. Entuziasmul pentru Shakespeare și pentru Milton s-a trezit și totuși Locke[4] impunea limite spiritului uman; Newton descoperea natura luminii și legea universului.

---

[1] Alexander Pope (1688-1744), poet englez, autor al unui poem didactic, *Eseu asupra criticii,* în care expune o estetică pe principii clasiciste. Traducător al lui Homer în engleză.

[2] Thomas Addison (1672-1719), poet și autor dramatic englez, fondator al influentei publicații *The Spectator*.

[3] John Dryden (1631-1700), poet și dramaturg englez, promotor al doctrinei clasice, autor al unui *Eseu despre poezia dramatică.*

[4] John Locke (1632-1704), filosof englez, fondator al doctrinei senzualiste și empiriste, autor al celebrului *Eseu despre intelectul uman.*

În ochii omului înțelept, Anglia a dobîndit prin filosofie tot atîta onoare cîtă obținuserăm noi prin arte. Dar, trebuie să o spunem, locul era ocupat: Europa nu putea să confere de două ori dreptul primului născut, iar noi îl obținuserăm, în așa fel că atîția oameni mari, lucrînd pentru propria lor glorie, au dat strălucire patriei și umanității încă și mai mult decît limbii lor.

Să presupunem totuși că Anglia ar fi ieșit din barbarie cu mai puțină încetineală și că ar fi precedat în acest sens Franța. Mi se pare că nici în acest caz Europa nu ar fi adoptat mai ușor limba engleză. Poziția geografică a Angliei nu îi atrage pe călători, pe cînd Franța le servește acestora mereu ca loc de trecere sau ca țintă a călătoriei. Anglia se duce ea însăși să facă negoț la alte popoare și nu alții vin la ea în acest scop. Or, cel care călătorește nu-și impune limba, ci o preia mai degrabă pe a altora. Aproape fără să plece de acasă, francezul și-a răspîndit limba.

În sfîrșit, să mai presupunem că Anglia nu s-ar fi aflat exilată în Ocean prin poziția sa geografică și că i-ar fi atras pe vecini; și în acest caz este probabil că limba și literatura ei nu ar fi fost în stare să determine opțiunea Europei, căci nu există o obiecție cît de cît justificată împotriva limbii germane care să nu aibă aceeași îndreptățire și împotriva limbii engleze; defectele mamei s-au transmis și fiicei. Este de asemenea adevărat că obiecțiile împotriva literaturii engleze devin încă și mai teribile împotriva literaturii germanilor: aceste două popoare se exclud unul pe altul.

Oricum ar fi, cursul evenimentelor a demonstrat că, în măsura în care limba latină fusese vechea obîrșie a tuturor limbilor, una dintre odraslele sale trebuia să înflorească în Europa. Mai mult încă, se poate afirma că, dacă posedă îndrăzneala limbilor cunoscînd inversiunea, prin chiar acest fapt engleza manifestă o anumită obscuritate, și că sintaxa ei este atît de bizară, încît o regulă are adesea mai puține aplicații decît excepții. Se găsesc în această limbă forme slugarnice care trezesc mirarea cînd este vorba despre limba

unui popor liber şi care o fac mai puţin potrivită pentru conversaţie decît limba franceză a cărei curgere este atît de sprintenă şi de degajată. Acest aspect rezultă din faptul că englezii au trecut de la sclavia cea mai dură la cea mai înaltă formă de libertate politică, pe cînd noi am pornit de la o libertate aproape democratică, ajungînd la o monarhie aproape absolută. Cele două naţiuni au păstrat livreaua vechii lor stări, iar limbile sunt adevăratele medalii ale istoriei. În sfîrşit, pronunţarea limbii engleze nu are nici plenitudinea, nici fermitatea limbii noastre.

Recunosc că literatura englezilor oferă momente de profunzime şi de înălţare care vor dăinui spre onoarea eternă a spiritului uman şi, totuşi, cărţile lor nu au devenit cărţi ale tuturor oamenilor, ele nu au părăsit anumite mîini; a fost nevoie de multe încercări şi de multă precauţie pentru ca să nu fie respinse din cauza tonului, a manierei şi a formei lor. Obişnuit cu creditul imens pe care îl are în afaceri, englezul pare să transfere această putere fictivă şi asupra literelor, aşa încît literatura sa a căpătat caracterul unei exagerări opuse bunului-gust; această literatură se resimte prea mult din cauza izolării poporului şi a scriitorului; cu numai una sau două senzaţii, anumiţi englezi au alcătuit o carte. Le-a plăcut dezordinea, ca şi cum ordinea le-ar fi părut prea apropiată de nu ştiu ce fel de servitute. Şi astfel, lucrările englezilor, pe care le citim nu fără un oarecare folos, sunt prea adesea lipsite de farmec şi cititorul îşi dă mereu seama că scriitorul nu şi-a dat nici o osteneală.

Francezul însă, după ce a receptat impresii din partea tuturor popoarelor Europei, a pus bun-gust în exprimarea unor opinii moderate şi cărţile sale alcătuiesc biblioteca neamului omenesc. Asemenea grecilor, noi am avut întotdeauna în templul gloriei un altar al Graţiilor, pe cînd rivalii noştri le-au uitat prea adesea. Se poate spune că, dacă ne-am imagina cum lumea s-ar sfîrşi dintr-o dată pentru a face loc unei lumi mai bune, nu altceva decît o excelentă carte franceză ar trebui să-i lăsăm moştenire pentru a-i sugera o idee

mai fericită despre specia noastră umană. La o bogăţie egală, raţiunea seacă trebuie să cedeze pasul raţiunii împodobite.

Nu o oarbă dragoste de patrie şi nici vreo prejudecată naţională m-au orientat pe parcursul acestei paralele între cele două popoare, ci doar natura şi evidenţa faptelor. Vai! Care naţiune laudă pe alţii cu mai multă sinceritate decît noi? Oare nu Franţa este aceea care a scos literatura engleză din fundătura insulei sale? Oare nu Voltaire i-a prezentat pe Locke şi chiar pe Newton Europei întregi? Suntem singurii care îi imităm pe englezi şi, cînd ne plictisim de bunul nostru gust, amestecăm în el ceva din capriciile lor; facem ca o modă englezească să intre în imensul vîrtej al modelor noastre, iar lumea o adoptă la ieşirea din mîinile noastre. Nu la fel se întîmplă cu Anglia: cînd popoarele din Nord au iubit naţiunea franceză, cînd i-au imitat manierele, cînd i-au exaltat lucrările, englezii au tăcut, şi acest concert al tuturor vocilor nu a fost tulburat decît de tăcerea lor.

Îmi mai rămîne să dovedesc că, dacă şi-a cucerit-o prin cărţile sale, prin dispoziţia sa specifică şi prin fericita aşezare geografică a poporului care o vorbeşte, limba franceză şi-a conservat supremaţia prin geniul său.

Ceea ce deosebeşte limba noastră de limbile vechi şi de cele moderne este ordinea cuvintelor şi construcţia frazei. Această ordine este întotdeauna şi în mod necesar directă şi clară. Franceza numeşte mai întîi *subiectul* discursului, după aceea *verbul*, care desemnează acţiunea, şi la sfîrşit *obiectul* acestei acţiuni: iată logica naturală a tuturor oamenilor, iată ce constituie simţul comun. Or, această ordine, atît de necesară exerciţiului raţiunii, este aproape întotdeauna contrară senzaţiilor, care desemnează mai întîi obiectul care le impresionează cel dintîi. Iată de ce toate popoarele, abandonînd ordinea directă a cuvintelor, au făcut apel la întorsături de frază mai mult sau mai puţin îndrăzneţe, după cum le-o cereau senzaţiile lor sau armonia cuvintelor; inversiunea s-a răspîndit în lume pentru că omul este stăpînit de către pasiuni într-un mod mai imperios decît de către raţiune.

Printr-un privilegiu unic, franceza este singura limbă care a rămas fidelă ordinii directe ca şi cum ar fi în întregime raţională şi, chiar dacă se încearcă deghizarea acestei ordini prin cele mai diferite mişcări şi prin toate resursele stilului, ea se menţine întotdeauna. În zadar pasiunile ne tulbură şi ne îmboldesc să urmăm ordinea senzaţiilor: sintaxa franceză este incoruptibilă. De aici rezultă această admirabilă claritate, fundamentul etern al limbii noastre. *Ceea ce nu este clar nu este franţuzesc*; ceea ce nu este clar este încă englezesc, italienesc, grecesc sau latinesc. Pentru a învăţa limbile care prezintă inversiunea, este de ajuns să cunoaştem cuvintele şi regimul lor; pentru a învăţa limba franceză, mai trebuie să reţinem şi aranjamentul cuvintelor.

S-ar putea spune că limba franceză s-a format pe baza unei geometrii absolut elementare, cea a liniei drepte, pe cînd la formarea limbilor greacă şi latină au predominat liniile curbe cu infinitele lor varietăţi. Limba noastră reglează şi îndrumă raţiunea; latina şi greaca se precipită şi se rătăcesc alături de raţiune în labirintul senzaţiilor şi urmează toate capriciile armoniei: şi astfel, aceste două limbi au fost minunate pentru exprimarea oracolelor, pe care limba noastră le-a discreditat în mod absolut.

Rezultatul acestei situaţii este faptul că limba franceză a fost mai puţin potrivită pentru muzică şi pentru versuri decît oricare dintre limbile vechi şi moderne, căci aceste două arte trăiesc prin senzaţii, mai ales muzica, a cărei proprietate este aceea de a conferi forţă unor cuvinte fără vlagă şi de a estompa expresiile puternice — dovadă incontestabilă că muzica este ea însăşi o forţă separată care respinge tot ceea ce tinde să împartă cu ea supremaţia senzaţiilor. Dacă Orfeu ar spune mereu, fără încetare, *Am pierdut-o pe Euridice*, senzaţia gramaticală a unei fraze repetate cu atîta insistenţă va fi în curînd nulă, pe cînd senzaţia muzicală va merge în creştere; muzica respinge cuvintele franţuzeşti nu pentru că, după cum s-a spus, nu sunt sonore, ci pentru că ele propun ordine şi o succesiune clară, pe cînd

cîntecul reclamă dezordine şi neglijenţă. Muzica trebuie să aline sufletul prin ceva nedesluşit şi să nu-i înfăţişeze decît anumite pretexte. Vai de acea muzică despre care se poate spune că a definit cu claritate totul! Acordurile muzicale plac urechii din acelaşi motiv pentru care aromele şi parfumurile plac simţurilor gustului şi mirosului.

Dar, dacă o construcţie rigidă a frazei deranjează mişcarea muzicianului, imaginaţia poetului este ţinută şi ea în frîu de către geniul prudent al limbii. Metaforele poeţilor străini se prezintă întotdeauna pe o treaptă superioară faţă de ale noastre, ele strunesc stilul mai din scurt, iar poezia lor este mai plină de culoare. Este un adevăr general faptul că figurile de stil erau la orientali necumpănite, cele ale grecilor şi romanilor îndrăzneţe, iar ale noastre sunt pur şi simplu juste. Trebuie aşadar ca poetul francez să placă prin gîndire, printr-o eleganţă continuă, prin mişcări fericite, prin îmbinări de cuvinte. De aceea, marii maeştri nu au permis ca în ţesătura unui stil clar şi echilibrat să se insinueze cutezanţe expresive, iar farmecul stilului se naşte la ei din măiestria cu care au ştiut să-şi deghizeze fidelitatea faţă de geniul limbii lor; acest fapt ne îndreptăţeşte să credem că limba franceză, sobră şi timidă cum este, ar fi rămas încă cea din urmă dintre limbi dacă mulţimea de buni scriitori nu ar fi împins-o spre cel dintîi rang, forţîndu-i specificul.

Una din cele mai mari probleme care pot fi puse oamenilor este această constanţă a ordinii regulate în limba noastră. Îmi dau prea bine seama că grecii, şi chiar şi latinii, atribuind o întreagă familie fiecărui cuvînt şi bogate modificări finalelor de cuvînt, s-au dedat la cele mai îndrăzneţe îmbinări pentru a se supune impresiilor pe care le primeau din partea obiectelor, în vreme ce în limbile noastre moderne abundenţa conjugărilor şi balastul articolelor, prezenţa cîte unui substantiv fără familie lexicală sau a unui verb neregulat ne obligă să fim mereu atenţi, ca să evităm absurditatea. Dar de ce oare, între toate limbile moderne, limba noastră este singura aservită ordinii directe? Să fie oare

adevărat că, prin caracterul său, naţiunea franceză a avut în mod suveran nevoie de claritate?

Toţi oamenii resimt, fără îndoială, această nevoie şi nu voi crede niciodată că la Atena şi la Roma oamenii din popor s-au folosit de inversiuni puternice; îi vedem chiar şi pe scriitorii lor cei mai mari cum se plîng de abuzul de inversiuni din poezie şi din proză; scriitorii îşi dădeau seama că inversiunea era singura cauză a dificultăţilor şi a echivocurilor de care abundau limbile lor deoarece, o dată abandonată ordinea firească a argumentării, urechea şi imaginaţia, elementele cele mai capricioase din om, rămîn stăpîne pe discurs. De asemenea, cînd îl citim pe Demetrios din Falere[1], suntem izbiţi de elogiile pe care i le aduce lui Tucidide[2] pentru că şi-a început istoria sa printr-o frază construită în întregime ca în franceză. Fraza aceasta era deopotrivă elegantă şi directă, ceea ce se întîmpla rar: căci orice limbă obişnuită cu uşurinţa inversiunilor nu mai poate suporta jugul ordinii fără a-şi pierde uşurinţa de mişcare şi farmecul.

Limba franceză, posedînd claritatea prin excelenţă, a trebuit să-şi caute eleganţa şi forţa în ordinea directă; ordinea şi claritatea au trebuit să domine în frază, iar proza este cea care a conferit limbii franceze supremaţia. Acest proces este natural: nimic nu este, într-adevăr, comparabil cu proza franceză.

În limbile care cunosc inversiunea există capcane şi surprize. Într-o frază latinească cititorul rămîne suspendat ca un călător înaintea unor drumuri care se încrucişează; el aşteaptă pînă la sfîrşit ca toate terminaţiile să-l fi avertizat în legătură cu relaţiile dintre cuvinte; urechea recepţionează, iar spiritul, care a descompus şi a recompus mereu, rezolvă sensul frazei abia la sfîrşit, ca pe o problemă. Fraza franceză

[1] Demetrios din Falere (aprox. 350—aprox. 283 î.Hr.), orator şi om politic atenian, guvernator al Atenei în numele lui Cassandros, fiul lui Antipatros, urmaş al lui Alexandru Macedon pe tronul Macedoniei.

[2] Tucidide (aprox. 465—aprox. 395 î.Hr.), istoric grec, autorul cunoscutei opere *Războiul peloponeziac*.

se dezvoltă progresiv şi se desfăşoară cu graţie şi nobleţe. Întotdeauna sigură pe construcţia frazelor sale, franceza se implică cu mai mult noroc în discutarea lucrurilor abstracte şi moderaţia ei dă încredere gîndirii. Filosofii au adoptat franceza pentru că serveşte drept torţă călăuzitoare ştiinţelor pe care le abordează şi se adaptează deopotrivă şi la sobrietatea didactică şi la splendoarea care se potriveşte istoriei naturii.

Nu se poate spune în versuri nimic care să nu se poată exprima foarte adesea la fel de bine prin proza noastră, şi acest fapt nu este întotdeauna reciproc. Prozatorul îşi ţine mai din scurt gîndirea şi o conduce pe drumul cel mai scurt, în timp ce versificatorul lasă frîiele libere şi se îndreaptă încotro îl împinge rima. Proza noastră s-a îmbogăţit cu toate comorile expresiei; ea urmăreşte îndeaproape versul pe toate culmile lui şi nu acceptă drept diferenţă decît rima. Fiind comună tuturor oamenilor, proza are mai mulţi judecători decît versificaţia şi dificultatea ei se ascunde sub o extremă uşurinţă. Versificatorul îşi exagerează tonul verbal, se înarmează cu rima şi cu măsura şi scoate un gînd comun de pe cărările bătătorite. Dar şi cîte slăbiciuni nu ascunde arta versurilor! Proza scoate în relief gîndirea în singularitatea ei; ea nu-ţi îngăduie să fii lipsit de forţă. Potrivit lui Dionysios din Halicarnas[1], există o proză care valorează mai mult decît cele mai bune versuri, ea fiind aceea care face să fie citite operele de amplă respiraţie, întrucît doar ea îşi poate asuma redarea detaliilor; varietatea perioadelor ei oboseşte mai puţin decît farmecul continuu al rimei şi al măsurii.

Să nu se creadă din ce spun că aş vrea cumva să desconsider versurile frumoase: imaginaţia împodobeşte proza, dar poezia împodobeşte imaginaţia. Raţiunea posedă ea însăşi mai mult decît o cale, iar raţiunea în versuri este admirabilă; însă mecanismul versului oboseşte, fără să ofere

[1] Dionysios din Halicarnas (aprox. 60 î.Hr.—aprox. 7 d.Hr.), istoric şi retorician grec; a trăit la Roma şi a compus mai multe lucrări de retorică.

spiritului combinații de cuvinte mai îndrăznețe, mai ales în limba noastră, în care versurile par să fie resturile prozei care le-a precedat; la greci în schimb, care erau niște primitivi organizați într-un chip mai armonios decît strămoșii noștri, versurile și zeii au predominat multă vreme înaintea prozei și a regilor. Se poate spune, de asemenea, că limba lor a fost multă vreme cîntată înainte de a fi vorbită, pe cînd a noastră, lipsită pentru totdeauna de prozodie, nu s-a degajat decît cu mare greutate de articulațiile ei bolovănoase. De aici ne-a venit rima, imputată atît de mult versificației moderne, dar totuși atît de necesară pentru a-i conferi aspectul de cîntare care o deosebește de proză. De altfel, oare cei vechi nu aveau periodicitatea picioarelor metrice așa cum noi o avem pe cea a sunetelor din rime și oare nu toate artele își au rimele lor, care sunt simetriile? Specifică modernilor, rima nu va avea mari avantaje pentru posteritate: căci se vor ridica scoliaști care vor compila cu rîvnă toate rimele limbilor moarte și, cum nu există aproape nici un cuvînt care să nu fi trecut prin rimă, vor stabili un fel de pronunțare uniformă și mai mult sau mai puțin asemănătoare pronunțării noastre, așa cum prin descoperirea legilor măsurii noi am stabilit valoarea silabelor la greci și la latini.

Oricum s-ar prezenta fraza și versurile franțuzești, cînd această limbă traduce, ea lămurește cu adevărat un autor; limbile italiană și engleză, abuzînd de inversiuni, se aruncă în toate tiparele pe care textul tradus le oferă, ele calchiază după acest text și reproduc întocmai orice dificultate, dacă nu l-aș invoca drept exemplu decît pe Davanzati[1]. Cînd sensul originar din textul lui Tacitus se pierde, asemenea unui rîu care dispare dintr-o dată sub pămînt, traducătorul se scufundă și se strecoară împreună cu el. Îi vedem

[1] Bernardo Bostichi Davanzati (1529-1606), erudit florentin: pentru a dovedi virtuțile limbii populare, a tradus din latină în italiană *Analele* lui Tacitus, încercînd să imite conciziunea marelui istoric roman.

mai apoi reapărînd împreună; nu se despart unul de altul, însă cititorul îi pierde adesea pe amîndoi.

Pronunțarea limbii franceze poartă amprenta caracterului ei: este mai variată decît a limbilor din Sud, dar mai puțin strălucitoare; este mai blîndă decît a limbilor din Nord, deoarece nu articulează toate literele scrise. Sunetul *e* mut, asemănător ultimei trepte de vibrație a corpurilor sonore, conferă francezei o armonie ușoară, care nu-i aparține decît ei.

Dacă nu găsim în franceză diminutivele și drăgălășeniile limbii italiene, fizionomia ei este în schimb mai viguroasă. Curățată de toate formulele de protocol pe care josnicia le-a inventat pentru măgulirea vanității și slăbiciunea pentru flatarea puterii, franceza devine o limbă făcută pentru conversație, spațiu de legătură între oameni și încîntare a tuturor vîrstelor; și, trebuie să o spunem, franceza este, dintre toate limbile, singura care are onestitatea atașată geniului său. Sigură pe sine, sociabilă, rațională, ea nu mai este limba franceză, este limba omenească pur și simplu: iată de ce puterile politice au apelat la ea în redactarea tratatelor. Franceza domină în acest domeniu începînd cu conferințele de la Nijmegen[1] și de acum încolo interesele oamenilor și voința regilor se vor așeza pe o bază mai stabilă; războiul nu-și va mai arunca sămînța între cuvintele păcii.

Suferind un naufragiu, Aristippos[2] a acostat într-o insulă necunoscută și, văzînd niște figuri geometrice trasate pe țărm, a exclamat că zeii nu l-au purtat către barbari; cînd ajungem la un popor și găsim acolo limba franceză, putem fi încredințați că ne aflăm la un popor civilizat.

---

[1] În orășelul Nijmegen din Flandra au fost semnate tratatele politico-militare cele mai importante din timpul îndelungatei domnii a lui Ludovic al XIV-lea: în august și septembrie 1678 cu Țările de Jos și cu Spania, în februarie 1679 cu Imperiul german.

[2] Aristippos din Cyrene (sec. al IV-lea î.Hr.), filosof grec, unul din discipolii lui Socrate.

Leibniz căuta o limbă universală şi noi am instituit o asemenea limbă cu ajutorul lui[1]. Acest mare bărbat îşi dădea seama că multitudinea limbilor este fatală pentru un geniu şi împovărează prea mult scurta durată a vieţii. Este bine să nu ne îmbrăcăm gîndirea în prea multe veşminte: trebuie, ca să spunem aşa, să călătorim printre limbi şi, după ce am savurat gustul celor mai celebre, să ne limităm la limba noastră.

Dacă am fi în posesia literaturilor tuturor popoarelor trecute prin istorie aşa cum o deţinem pe a grecilor şi pe a romanilor, n-ar fi oare necesar ca atîtea limbi diferite să se refugieze într-una singură cu ajutorul traducerii? Aceasta va fi probabil soarta limbilor moderne, iar limba noastră le oferă un liman în naufragiu. Europa se înfăţişează ca o republică federativă alcătuită din imperii şi regate, cea mai redutabilă din cîte au existat vreodată. Nu se poate prevedea sfîrşitul acestei alcătuiri istorice şi, totuşi, limba franceză trebuie să-i supravieţuiască. Statele se vor prăbuşi, dar limba noastră se va menţine mereu în furtună prin două ancore, literatura şi claritatea ei, pînă în momentul în care, printr-una din acele revoluţii care readuc lucrurile la punctul lor de pornire, natura va ajunge să-şi reînnoiască tratatele cu un alt neam omenesc.

Dar, fără a aştepta efortul secolelor, limba aceasta nu s-ar putea corupe? O asemenea întrebare ne-ar duce prea departe: trebuie să supunem şi limba franceză principiului comun tuturor limbilor.

Limbajul este imaginea ideilor noastre, care sunt, la rîndul lor, imaginile mai mult sau mai puţin exacte ale unor părţi din natură. Întrucît există două lumi pentru fiecare om în parte, una în afara lui, care este lumea fizică, şi cealaltă în interiorul lui, care este lumea morală sau intelectuală, există de asemenea două stiluri în limbaj, stilul *natural* şi cel *figurat*. Cel dintîi exprimă ceea ce se petrece în afara noastră

[1] Marele filosof german Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) şi-a scris o bună parte a operei sale în limba franceză.

sau în interiorul nostru în urma unor cauze fizice; acest stil alcătuieşte fondul limbilor, se răspîndeşte prin experienţă şi poate fi tot atît de extins cît natura însăşi. Al doilea stil exprimă ce se petrece în noi şi în afara noastră, dar imaginaţia este cea care, în acest caz, combină ceea ce ia cu împrumut de la celălalt stil. *Soarele arde, marmura este rece, omul doreşte gloria*, iată limbajul propriu sau natural. *Inima arde de dorinţă, teama îl îngheaţă, pămîntul cere ploaie*, iată stilul figurat, care nu este decît un simulacru al celuilalt şi care dublează astfel bogăţia limbilor. Deoarece ţine de ideal, stilul figurat pare mai cuprinzător decît natura.

Omul cel mai lipsit de imaginaţie nu vorbeşte multă vreme fără să cadă în metaforă. Or, tocmai această perpetuă minciună a vorbirii, stilul metaforic, poartă un germene al corupţiei. Stilul natural nu poate fi decît adevărat şi, cînd este fals, eroarea este evidentă iar simţurile noastre o corectează mai devreme sau mai tîrziu; însă erorile din cadrul figurilor sau al metaforelor vestesc falsitatea existentă în spirit şi o aplecare deosebită pentru exagerare, care nu se corectează deloc.

O limbă ajunge aşadar să se corupă atunci cînd, confundîndu-se limitele care separă stilul natural de cel figurat, se pune multă afectare în exagerarea figurilor şi în reducerea firescului, care este baza, pentru a se încărca prin ornamente superflue edificiul imaginaţiei. De exemplu, nu există nici o artă şi nici o profesiune care să nu fi furnizat limbajului expresii figurate. Spunem *urzeala perfidiei*, *creuzetul nefericirii* şi vedem cum aceste expresii se prezintă ca la poarta atelierului nostru şi se oferă tuturor privirilor. Dar cînd dorim să mergem încă şi mai departe şi spunem: *Această virtute care iese din creuzet nu şi-a pierdut tot aliajul, mai trebuie fiartă*, şi cînd trecem de la *urzeala perfidiei* la *suveica şireteniei*, atunci cădem în afectare.

Acest cusur îi duce la pierzare pe scriitorii naţiunilor înaintate: vor să fie proaspeţi şi nu sunt decît bizari. Îşi chinuie limba pentru ca exprimarea să le aducă vreo idee,

cînd ideea este cea care trebuie să conducă întotdeauna către expresie. Să adăugăm că mai există o a doua specie de corupție, dar care nu amenință limba franceză: este vorba despre vulgaritatea expresiilor figurate. Ronsard spunea: *soarele împodobit cu perucă de lumină* sau *pînza se umflă din tot pîntecul*. Acest cusur precede maturitatea limbilor și dispare o dată cu apariția eleganței.

Datorită tuturor cuvintelor și tuturor expresiilor prin care artele și meseriile le-au îmbogățit, se pare că limbile datorează foarte puțin oamenilor de la Curte și din lumea bună; dar dacă partea activă a unei națiuni este aceea care creează, partea leneșă este cea care alege și care domină. Munca și odihna sunt rezervate uneia, îndeletnicirile ușoare și plăcerile celeilalte. Arta și-a datorat progresele și subtilitățile gustului trufaș și plictiselii unui popor de trîndavi.

Într-adevăr, se observă că totul este bun pentru omul de cabinet și de acțiune, care nu caută seara decît o destindere cu ajutorul spectacolelor și al capodoperelor de artă: pentru sufletele istovite în plăceri și sătule de odihnă, este nevoie neîncetat de atitudini noi și de senzații mereu mai rafinate.

Este acum poate momentul să examinăm reproșul care se face adesea la adresa limbii franceze că ar fi săracă și de o extremă slăbiciune. Fără îndoială, este greu să exprimi totul cu noblețe în franceză; dar iată tocmai ceea ce constituie, într-un fel, caracterul ei. În limba noastră, stilurile sunt ierarhizate precum sunt supușii în monarhia noastră. Două expresii care se potrivesc aceluiași lucru nu se potrivesc aceluiași nivel al lucrurilor, iar bunul-gust poate evolua de-a lungul acestei ierarhii a stilurilor. Marii noștri scriitori se pot împărți în două clase. Primii, precum Racine și Boileau, datorează totul unui mare bun-gust și unei munci înverșunate, vorbesc o limbă perfectă în formele sale, fără amestec, mereu ideală, întotdeauna străină poporului care îi înconjoară. Acești autori devin scriitori ai tuturor timpurilor și pierd foarte puțin în posteritate. Cei din a doua clasă, înzestrați din naștere cu mai multă originalitate, cum ar fi

Molière sau La Fontaine, își înveșmîntează ideile în toate formele populare, dar cu atîta sare, bun-simț și vivacitate, încît devin în același timp modele și repertorii pentru limba lor. Cu toate acestea, pe termen lung, culorile lor, mai locale, se atenuează și se șterg; farmecul unui stil heterogen își pierde savoarea sau dispare, iar pentru posteritate, care nu poate să-i traducă, asemenea autori nu sunt decît scriitori ai propriei națiuni. Ar fi deci tot atît de nedrept să judecăm bogăția limbii noastre doar prin *Telemah* sau *Cinna* pe cît ar fi de nedrept să judecăm populația Franței doar prin micul număr de oameni numit *lumea bună*.

Aș putea examina pînă la ce punct și prin cîte nuanțe trec și se degradează limbile urmînd declinul imperiilor; este însă îndeajuns să spun că, după ce s-au înălțat, de la o epocă la alta, pînă la treptele perfecțiunii, în zadar încep să coboare: limbile au fost fixate prin cărțile bune și, preschimbîndu-se în limbi moarte, devin cu adevărat nemuritoare. Latina de proastă calitate a Imperiului tîrziu nu a dat oare o nouă strălucire frumoasei latinități a secolului lui Augustus? Marii scriitori au realizat totul. Dacă Franța noastră ar înceta să mai producă asemenea scriitori, limba lui Racine și a lui Voltaire ar deveni o limbă moartă; iar dacă eschimoșii ne-ar oferi dintr-o dată doisprezece scriitori de primă mărime, ar trebui desigur ca privirile Europei să se îndrepte către literatura eschimoșilor.

Este timpul să terminăm povestea, deja prea lungă, a limbii franceze. Opțiunea Europei este lămurită și justificată. Să vedem, într-o rapidă examinare, cum a fost confirmată această opțiune sub domnia lui Ludovic al XV-lea și cum se confirmă ea încă în fiecare zi.

Supraviețuindu-și sieși, Ludovic al XIV-lea a ajuns să vadă cum începe un nou secol, iar Franța nu s-a odihnit decît o clipă. Filosofia lui Newton ne-a atras mai întîi privirile și, combătînd-o, Fontenelle[1] ne-a făcut să o iubim. Astru blînd

[1] Bernard Le Bovier de Fontenelle (1657-1757), scriitor francez, membru al Academiei Franceze. Gîndirea lui a influențat pe scriitorii iluminiști.

şi liniştit, acest scriitor a dominat pe parcursul amurgului care a despărţit cele două domnii. Stilul lui clar şi familiar s-a exercitat asupra unor subiecte profunde şi ne-a ajutat să nu ne observăm propria ignoranţă. A apărut apoi Montesquieu[1], ca să arate oamenilor drepturile unora şi uzurpările celorlalţi, fericirea posibilă şi nefericirea reală. Pentru a scrie istoria amplă şi calmă a naturii, Buffon[2] a împrumutat ceva din culorile şi din măreţia ei; ca să delimiteze epocile acestei istorii, Buffon s-a deplasat în timpuri care nu au existat pentru om, în cadrul cărora a reunit mai multe secole decît a gravat istoria omului în analele sale, în aşa fel încît ceea ce se numise pînă în acel moment începutul lumii şi care atingea în mintea noastră tenebrele unei eternităţi anterioare a fost plasat de el între două succesiuni de evenimente ca între două vetre de lumină. De acum încolo, istoria globului pămîntesc o va preceda pe cea a locuitorilor lui.

Pretutindeni se putea observa cum filosofia îşi amesteca fructele cu florile literaturii şi se anunţa *Enciclopedia*. Anglia a fost ţara care a trasat vastul bazin unde trebuie să se adune diversele noastre cunoştinţe, dar acest bazin a fost săpat de mîini franceze. Strălucirea acestei acţiuni s-a revărsat asupra naţiunii şi a atenuat nefericirea produsă de armatele noastre. În acelaşi timp, un rege din Nord[3] îi făcea limbii noastre onoarea pe care Marcus Aurelius şi Iulian o făcuseră limbii grecilor: el şi-a reunit nemurirea cu nemurirea noastră. Frederic a voit să fie slăvit de francezi aşa cum a fost Alexandru cel Mare de către atenieni. În miezul unei glorii

[1] Charles de Secondat, baron de Montesquieu (1689-1755), scriitor şi gînditor francez. Scrierile sale, în special *Scrisorile persane* şi *Spiritul legilor*, au marcat profund gîndirea secolului al XVIII-lea.

[2] Georges Louis Leclerc, conte de Buffon, scriitor şi naturalist, membru al Academiei Franceze. Masiva sa *Istorie naturală* (36 de volume) a exercitat o mare influenţă asupra ştiinţelor naturii în epoca modernă.

[3] Frederic al II-lea, regele Prusiei între 1740-1786, un mare admirator al limbii şi culturii franceze.

atît de mari a apărut filosoful de la Geneva[1]. Ceea ce pînă atunci morală doar le recomandase oamenilor, el le-a poruncit, iar elocința lui nestăvilită a fost ascultată. Raynal[2] a dăruit apoi celor două lumi cartea în care sunt puse în cumpănă crimele uneia şi nenorocirile celeilalte. În această carte puterile Europei sunt chemate rînd pe rînd în fața tribunalului umanității, pentru a se cutremura de barbariile săvîrşite în America; în fața tribunalului filosofiei, pentru a se ruşina de prejudecățile pe care le mai lasă încă să cadă asupra națiunilor; în fața tribunalului politicii, pentru a-şi înțelege adevăratele interese, întemeiate pe fericirea popoarelor.

Voltaire domina de un secol şi nu dădea semne de oboseală nici în fața admiratorilor, nici în fața duşmanilor săi. Neobosita mobilitate a sufletului său de foc îl chemase să ia parte la istoria trecătoare a oamenilor; şi-a legat numele de toate descoperirile, de toate evenimentele, de toate revoluțiile vremii sale; numele lui era pe toate buzele. Ascunzîndu-şi despotismul sufletului sub un farmec mereu reînnoit, Voltaire a devenit o adevărată putere în Europa şi a fost pentru ea francezul prin excelență, în vreme ce pentru francezi a fost omul tuturor spațiilor şi al tuturor secolelor. În sfîrşit, a adăugat la universalitatea limbii sale universalitatea sa personală şi avem aici o problemă în plus pentru posteritate.

Astfel de oameni, este adevărat, scapă înțelegerii noastre, dar noi trăim încă din gloria lor, pe care o vom afirma în continuare, deoarece ne-a fost hărăzit să facem în lumea fizică paşii de uriaşi pe care ei i-au făcut în lumea morală. Bronzul tocmai a vorbit între mîinile unui francez şi

[1] Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), scriitor şi gînditor francez. Scrierile sale, în special *Contractul social, Discurs despre inegalitatea dintre oameni* şi *Confesiunile*, au fundamentat gîndirea iluministă, pregătind ideologia Revoluției Franceze.

[2] Guillaume Raynal (1713-1796), istoric şi filosof francez, prieten al enciclopediştilor. Opera capitală: *Istoria filosofică şi politică a instituțiilor şi comerțului europenilor în cele două Indii* (1770).

nemurirea pe care cărţile o conferă limbii noastre, automatele o vor conferi formei ei rostite. Franţa e locul în care, în faţa naţiunilor, doi oameni s-au aflat între cer şi pămînt ca şi cum ar fi reuşit să rupă contractul etern pe care toate corpurile l-au semnat cu pămîntul; ei au călătorit prin văzduh urmăriţi de strigătele de admiraţie şi de vuietul recunoştinţei.

Marea tulburare pe care un asemenea spectacol a lăsat-o în spirite va dura multă vreme şi dacă, prin descoperirile sale, ştiinţa naturii urmăreşte imaginaţia pînă în ultimele ei linii de apărare, va trebui ca aceasta din urmă să abandoneze lumea miraculoasă şi ideală în mijlocul căreia s-a complăcut să-i fascineze şi să-i amăgească pe oameni: poeziei nu-i va mai rămîne decît limbajul raţiunii şi al pasiunilor.

Martor al succeselor noastre, Anglia nu le împărtăşeşte, totuşi, deloc. Ultimul ei război împotriva noastră[1] a adus-o într-o dublă eclipsă, a literaturii şi a preponderenţei politice. Acest război a dăruit Europei un mare spectacol. S-a evidenţiat acum un popor liber, redus de Anglia la sclavie şi reîntors de un tînăr monarh la libertate. Din acest moment, istoria Americii se reduce la trei perioade: sugrumată de Spania, oprimată de Anglia şi salvată de Franţa.

[1] În Războiul pentru independenţa Statelor Unite (1776-1783), Franţa s-a situat de partea tînărului stat, împotriva Angliei.

Notele lui Rivarol, publicate în anexa *Discursului despre universalitatea limbii franceze*

PAGINA 22. *Latina se vorbea la curte, etc.* — Cînd, pentru a fi înțeles de popor, un predicator își rostea predica în limba populară, el se grăbea apoi să-și transpună cuvîntarea în latină. Ni s-au păstrat aceste traduceri făcute chiar de către autori. O asemenea procedură a prelungit cu mult copilăria limbilor moderne.

Trebuie observat aici că galii nu numai că au părăsit vechea celtă în favoarea limbii romane, dar chiar au și dorit să fie denumiți romani și le-a plăcut să-și numească țara Galia romană sau Romania. Francii, cuceritorii acestora, au avut aceeași slăbiciune, pînă într-atîta numele de roman se impunea încă în ochii barbarilor! Primii noștri regi se socoteau patricieni romani, după cum știe oricine. Limba națională, care era denumită *romanică* sau *romanică rustică*, era deci o combinație între graiul celt al vechilor gali, germana francilor și latină; mai apoi, această limbă a încheiat cîteva alianțe cu greaca, araba și lombarda. Sub domnia lui Francisc I[1], limba era încă numită *romanică* sau *romană*. Multă vreme mai înainte de acest moment, Guillaume de Nangis[2] pretindea că *și-a transpus istoria din latină în romanică pentru a ușura înțelegerea oamenilor de treabă.* Această denumire a rămas să desemneze toate lucrările compuse pe modelul vechilor povești despre iubire și despre

[1] Rege al Franței între 1515-1547. Admirator al Renașterii italiene, a fost protectorul multor artiști, între care Leonardo da Vinci.

[2] Guillaume de Nangis († aprox. 1300), cronicar francez medieval, autor al unei *Cronici universale*.

cavalerism. Cuvîntul era scris *romans* de la *romanus*, aşa cum scriem azi *temps* de la *tempus*.

PAGINA 22. *Aceste două cuvinte, care în fond nu sunt decît unul, etc.*— Constatăm astfel permanenta schimbare a lui *eu* în *ou*, ca în *fleurs* şi *flours*, *pleurs* şi *plours*, *senteurs* şi sen*tou*, dou*leur* şi dou*lou*, femm*eu* şi femm*ou* etc. Astfel, după cum se vede, *e* mut se preschimbă în *ou* la sfîrşitul cuvintelor şi scapă auzului precum *eu*-l francezilor; însă este mai plin. Acordul şi diferenţa între *eu* şi *ou* se fac simţite mai ales în *oeuvre* şi *ouvrage*, *manoeuvre* şi *manouvrier*, *coeur* şi *courage*, iar *oe* pare să fie litera capitulării, punctul în care se întîlnesc şi se amestecă *ou* şi *eu*. Uneori, trecerea de la *eu* la *ou* se întîlneşte în cuvintele aceleiaşi familii, fără a se recurge la graiuri sau la *oe*: *douleur* dă *douloureux*, *labeur* se înrudeşte cu *labour*, *laboureux*, *laboureur* etc. Se ştie că în aceste graiuri *ch*-urile devin *k*-uri: *châ*teau este *cas*tel, *ché*tif este *cal*tivo, *cha*peau este *ca*pel, *Cha*rle este *Ca*rle etc. Jargoanele acestea sunt plăcute şi bogate dar, nefiind înnobilate de mari scriitori, ele au nefericirea de a degrada ceea ce ating.

PAGINA 22. *Un autor italian, etc.* — Este vorba de Brunetto Latini, maestru al lui Dante. A compus în franceză o lucrare intitulată *Tesoretto* sau *Micul tezaur*, la începutul secolului al XIII-lea. Ca să se scuze pentru preferinţa arătată limbii franceze în dauna propriei limbi, se exprimă astfel[1]: "Dacă mă întreabă cineva de ce cartea aceasta este scrisă în romanică, potrivit graiului din Franţa, atîta timp cît suntem italieni, i-aş spune că din două motive: mai întîi pentru că suntem în Franţa; în al doilea rînd, pentru că franceza este o limbă mai plăcută şi mai comună decît multe altele". Brunetto Latini era exilat în Franţa; poeziile lui Thibaut, rege al Navarrei şi conte de Champagne[2], romanele cava-

---

[1] În franceza veche în original.

[2] Thibaut, supranumit *le Chansonnier*, conte de Champagne (1201-1253) şi rege al Navarrei (1234-1253), unul dintre cei mai cunoscuţi truveri francezi medievali.

lereşti şi poemele de dragoste ale reginei Blanche[1] dădură strălucire francezei. În acest timp, în Italia, fărîmiţată în mici state şi sfîşiată de oribile înfruntări partizane, existau unsprezece sau douăsprezece graiuri barbare, dar nici o carte plăcută. Un Dante sau un Petrarca nu scriseseră încă nimic.

PAGINA 23. *Onorurile cuvenite unei limbi legitimate, etc.* — Ludovic al XII-lea[2] şi Francisc I au emis ordinul de a nu se mai desfăşura activităţile publice decît în franceză. Facultăţile au persistat în latinitatea lor barbară: *Hodieque manent vestigia ruris*[3].

PAGINA 24. *Rostirea sa guturală, etc.* — Urmăm în acest loc opinia comună care s-a format cu privire la limba germană. Ca să fim cinstiţi, pronunţarea germană a devenit aproape tot atît de labială ca şi a noastră; dar, întrucît în germană consoanele predomină şi limba este pronunţată cu mai multă putere, s-a ajuns la concluzia că germanii au vorbit întotdeauna mai din topor. Se întîmplă însă cu germana ceea ce se întîmplă cu engleza şi chiar cu franceza: pronunţarea se îndulceşte din zi în zi şi, pentru că ortografia rămîne inflexibilă, rezultă nişte limbi agreabile pentru ureche, dar aspre pentru privire.

PAGINA 25. *Poemele scoase din Biblie, etc.* — Sunt poeme despre Adam, despre Tobie sau Iosif, în fine, despre patimile lui Iisus Hristos. Acest ultim poem, intitulat *Messiada*, se bucură de o mare faimă în Imperiu, *Moartea lui Abel* este mai cunoscut în Franţa. Dl. Klopstock[4] a scris

---

[1] Blanche de Castilia (1188-1252), regină a Franţei alături de Ludovic al VIII-lea şi regentă a fiului său, Ludovic al IX-lea, şi-a dominat cu autoritate epoca; poetă ea însăşi, i-a cultivat pe toţi poeţii epocii, organizînd adevărate întruniri de poezie în limba populară (*cours d'amours*).

[2] Ludovic al XII-lea, fiu al marelui poet medieval Charles d'Orléans, rege al Franţei între 1498-1515.

[3] "Încă şi astăzi mai dăinuiesc rămăşiţele vieţii de la ţară".

[4] Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803), poet german; poemul epic *Messiada*, în 20 de cînturi, reprezintă partea cea mai rezistentă a operei sale.

Messiada în versuri hexametrice, iar dl. Gessner[1] nu a întrebuințat pentru *Moartea lui Abel* decît proza poetică. Nu-mi dau seama dacă limba germană are o prozodie destul de bine fixată pentru a suporta versificația greacă și latină; germana are de altfel versuri rimate, ca toate popoarele lumii.

PAGINA 27. *Imitat și depășit, etc.* — De către tragicii francezi, deoarece Lope de Vega[2] poate fi adesea comparat cu Shakespeare în ce privește forța, abundența, dezordinea și amestecul tuturor tonalităților.

PAGINA 28. *Limba vulgară, etc.* — Încă și acum italienii își denumesc așa limba. În timpul lui Dante, fiecare oraș al Italiei își avea graiul său și, cum nu exista nici o curte puțin mai respectabilă și nici o carte mai importantă, acest poet, orbit de strălucirea de la curtea Franței și de reputația pe care o obținuseră deja în Europa romanele și poemele trubadurilor și truverilor, a dorit să-și scrie toate operele în latină și a scris, într-adevăr, cîteva dintre ele în această limbă. Poemul său *Infernul* era deja schițat și începea cu următorul vers:

Infera regna canam, mediumque, imumque tribunal[3].

Înconjurat însă de prietenii săi, Dante s-a rușinat să-și abandoneze limba. A început să caute în fiecare dialect ceea ce credea că este bun și potrivit din punct de vedere gramatical și din tot materialul ales a alcătuit un limbaj regulat, un *limbaj de curte*, după propria sa expresie, limbaj ai cărui germeni se aflau peste tot dar care nu a înflorit decît în mîinile sale. Vedeți tratatul său *De Vulgari Eloquentia* și noua traducere a poemului *Infernul*, tipărită la Paris[4].

PAGINA 29. *Se zbătea în ororile Ligii, etc.* — Tasso se afla în Franța, în suita cardinalului d'Este, chiar în momentul Nopții Sfîntului Bartolomeu[5]. Se impune să observăm că

---

[1] Salomon Gessner (1730-1788), poet elvețian de limbă germană.
[2] Vezi supra, p. 27 , nota 1.
[3] "Voi cînta împărățiile Infernului, tribunalul de mijloc și cel mai de jos".
[4] Autorul traducerii este Rivarol însuși. Vezi mai jos, *Bibliografia*.
[5] În Noaptea Sfîntului Bartolomeu (24 august 1572), la ordinul regelui Carol al IX-lea, s-a trecut la masacrarea protestanților francezi din Paris.

Ariosto[1] şi Tasso[2] au fost cu cîţiva ani anteriori lui Cervantes şi lui Lope de Vega[3].

PAGINA 30. *Italia se ocupa prea mult, etc.* — Dante mărturiseşte că în vremea sa în Italia se vorbeau de-a valma paisprezece dialecte, fără a mai pune la socoteală pe cele care erau mai puţin cunoscute. Astăzi, lumea bună vorbeşte la Veneţia veneţiana şi la fel şi în celelalte state se vorbeşte dialectul local. Piesele lor de teatru au fost infectate de acest amestec al tuturor jargoanelor. Metastasio[4], care s-a îmbogăţit atît de mult pe seama tragicilor francezi, a adus în teatrele Italiei o eleganţă şi o puritate definitive, de la care nu-i va mai fi îngăduit nimănui să se îndepărteze.

PAGINA 31. *Asupra acestora îşi exercită capriciile poporul de jos, etc.* — Nu am pretenţia să spun prin aceasta că graiurile se schimbă în timp, deoarece este dovedit prin monumente incontestabile că anumite graiuri nu au variat de opt sau nouă secole; vreau să spun doar că găsim graiuri diferite de la o provincie la alta, de la un oraş la altul şi, adesea, de la un sat la altul; fiecare grai în parte este însă foarte stabil, astfel încît am în vedere mai degrabă varietatea decît variaţiile lor; dacă nu are uniformitate, graiul meridional are însă stabilitate, spre deosebire de limba franceză, care nu a ajuns la unitate decît schimbîndu-se de la un secol la altul.

PAGINA 31. *Italiana are forme ceremonioase, etc.* — Ariosto[5] se plînge în această privinţă de spanioli şi îi acuză că au dat aceste forme servile limbii toscane, în timpul cuceririlor şi al şederii lor în Italia.

Dapoi che l'adulazione spagnuola

---

[1] Vezi supra, p.29, nota 2.
[2] Vezi supra, p. 29, nota 2.
[3] Vezi supra, p. 27, nota 1.
[4] Pietro Trapassi, supranumit Metastasio (1698-1782), poet şi dramaturg italian, autor al multor "melodrame" (tragedii cu acompaniament muzical).
[5] Vezi supra, p. 29, nota 2.

A posto la signoria in burdello[1].

Observăm că italiana are mai multe forme sacramentale decît oricare altă limbă.

PAGINA 32 *Plăcerea şi durerea ... eroarea şi adevărul, etc.* — Nu trebuie trasă de aici concluzia că omul ar fi descoperit mai întîi termenii abstracţi: el s-a mulţumit să aprobe şi să încuviinţeze prin semne simple şi să spună, de exemplu, *da* şi *nu* în loc de cuvinte precum *adevăr* sau *eroare*. Numai cînd au dobîndit destul spirit, oamenii au inventat numere complexe care să le conţină pe altele; doar cînd au obosit de a nu avea decît unităţi în sistemul lor numeric şi de măsură, oamenii au imaginat monezi care reprezentau prin sine mai multe unităţi, precum scuzii pentru a reprezenta şaizeci de bănuţi, stînjenii pentru a reprezenta şase picioare sau şaptezeci şi două de degete etc.: atunci, cum spun, au avut termeni abstracţi, imaginaţi după aceleaşi nevoi şi acelaşi procedeu. *Albeaţa* a reunit în ea toate corpurile albe, pentru că se potriveşte pentru toate; *colegiul* i-a reprezentat pe toţi cei care îl compun; *viaţa* a fost urmarea clipelor trăite; *inima*, consecinţa dorinţelor noastre, *spiritul*, consecinţa ideilor noastre etc., etc.

Această dificultate i-a incitat foarte mult pe metafizicieni şi despre ea se pronunţă J.J.Rousseau în al său *Discurs asupra inegalităţii dintre oameni* ca despre cel mai mare mister pe care ni-l ascunde limbajul.

PAGINA 32. *Vorbire interioară şi tainică, etc.* — Dacă, în singurătatea şi liniştea cea mai absolută, un om meditează asupra obiectelor celor mai desprinse de lumină, el va auzi întotdeauna în adîncul pieptului său un glas tainic care va numi obiectele pe măsură ce-i trec prin minte. Dacă omul respectiv este surd din naştere, limba nefiind pentru el decît o simplă pictură, el va vedea trecîndu-i prin faţă, rînd pe rînd, hieroglifele sau însuşirile lucrurilor la care va medita. Atît de mare este dependenţa gîndirii de vorbire, încît

[1] "După aceea linguşirea spaniolă/ A dus domnia în bordel".

nu există un om de la curte, cît de cît abil, care să nu fi verificat faptul că, tot vorbind de bine despre vreun prost sau un escroc cu funcție importantă, ajungi chiar să o și crezi.

PAGINA 33. *Articulații radicale, etc.* — Sunt rădăcinile cuvintelor, pe care etimologii le caută cu obstinație, într-un efort ingenios și zadarnic. Unii vor să reducă totul la o limbă primitivă și perfectă; alții deduc toate limbile din aceleași radicale. Acești etimologi privesc limbile ca pe o monedă în care fiecare popor și-a imprimat pecetea sa. Într-adevăr, dacă ar fi existat o monedă de care toate popoarele s-ar fi folosit întotdeauna și dacă aceasta ar fi fost indestructibilă, ea ar fi trebuit cercetată pentru stabilirea momentului cînd a fost bătută. Iar dacă această monedă ar fi fost astfel emisă încît pe ea să se fi putut imprima, fără prea multă confuzie, anumite mărci care să fi desemnat imperiile prin care a trecut, epoca lor de civilizație sau epoca lor de barbarie, epoca de forță sau epoca de slăbiciune, și în acest caz ea ar fi furnizat cele mai sigure materiale ale istoriei. În sfîrșit, dacă această monedă s-ar fi degradat într-un anumit fel în mîinile unor persoane particulare, așa încît trăirile lor să-i fi conferit anumite culori și anumite forme cu ajutorul cărora să se poată distinge banii care au servit la eliberarea sau la oprimarea umanității, la încurajarea artelor sau la corupția justiției etc., o asemenea monedă ar dezvălui incontestabil geniul, preferințele și moravurile fiecărui popor. Or, rădăcinile cuvintelor sunt această monedă primitivă, medalii antice răspîndite la toate popoarele. Limbile mai mult sau mai puțin perfecționate nu sunt altceva decît o asemenea monedă care a fost deja în circulație, iar cărțile sunt depozite care îi consemnează diferitele schimbări. Aceasta este ipoteza cea mai favorabilă care se poate emite și ea a ispitit fără îndoială pe autorul cărții *Lumea primitivă*, lucrare mai abundentă în imaginație decît în cercetări și în cercetări mai mult decît în dovezi, lucrare care, nefiind proporționată cu scurtimea vieții, reclamă un rezumat încă de la prima pagină. Mi se pare că nu de etimologia cuvintelor trebuie să ne ocupăm,

ci mai degrabă de analogiile şi de filiaţiile dintre ele, care ne pot conduce către analogiile şi filiaţiile dintre idei. Limbile cele mai simple şi cele mai apropiate de originea lor sunt deja foarte alterate. Niciodată nu a existat pe pămînt nici sînge pur, nici limbă fără amestec. *Cînd ne lipseşte un cuvînt*, spuneau latinii, *îl împrumutăm de la greci* — toate popoarele ar putea să spună la fel. Cea mai mare parte a cuvintelor au adesea o genealogie atît de bizară, încît trebuie să o ghiceşti, şi cea mai verosimilă este adesea cea mai puţin adevărată. Un obicei, o glumă, un eveniment din care nu mai rămîne nici o urmă au impus expresii noi sau au deturnat sensul celor vechi. Cum să ne închipuim atunci că am găsit adevărata rădăcină a unui cuvînt? Dacă cineva mi-o indică în greacă, un altul ar vedea-o în siriacă, altcineva în arabă.

Adeseori un radical m-a condus în chip fericit de la o primă limbă către o a doua, apoi către o a treia, dar dintr-o dată el dispare ca o făclie care se stinge în mijlocul nopţii. Nu există aşadar decît cîteva onomatopei, cîteva sunete imitative, pe care le regăsim la toate naţiunile: o listă a lor nu poate fi decît un obiect al curiozităţii. De altfel, etimologia unui cuvînt corespunde atît de rareori cu adevărata sa accepţiune, încît acest tip de cercetări nu poate fi justificat prin pretextul de a fixa mai bine sensul cuvîntului. Scriitorii care cunosc cele mai multe limbi sunt aceia care comit cele mai multe improprietăţi de exprimare. Preocupaţi prea mult de vechea energie a unui termen, ei neglijează valoarea sa actuală, neglijează nuanţele care constituie farmecul şi forţa discursului.

Iată, în sfîrşit, o ultimă reflecţie: dacă toate cuvintele ar avea o origine sigură şi întemeiată pe raţiune şi dacă s-ar demonstra că a existat un popor creator al primei limbi, numele radicale şi primitive s-ar afla într-un raport necesar cu obiectul denumit. Definiţia pe care am fi obligaţi să o dăm fiecărui lucru nu ar fi altceva decît o extensiune a acestui nume primitiv, care nu ar fi el însuşi altceva decît o definiţie foarte prescurtată şi extrem de perfecţionată a obiectului, ceea ce anumiţi teologi au afirmat în legătură cu

limba pe care o vorbea primul om. Am atribui deci în mod unanim acelaşi nume unui aceluiaşi arbore sau aceluiaşi animal, pe toată faţa pămîntului şi în toate timpurile. Aşa ceva nu poate fi însă acceptat. Să ne gîndim doar la încurcătura în care ne aflăm cînd este vorba să dăm nume unui obiect necunoscut sau să impunem un termen nou.

PAGINA 35. *Franţa însă, care deţine în sînul său bogăţii nemuritoare, etc.* — În urmă cu două sute de ani, în Anglia, în plin Parlament, un om de stat observa că Franţa nu a fost săracă trei ani la rînd.

PAGINA 37. *Franţa însă, sub un cer temperat, etc.* — Este sigur că în zonele temperate omul a atins întotdeauna gradul său cel mai înalt de perfecţiune.

PAGINA 39. *Tot atîtea variante diferite ale francezei, etc.* — Cea a Sfîntului Ludovic[1], a romancierilor de după el, a lui Alain Chartier[2], a lui Froissard[3], a lui Amyot[4] şi, în sfîrşit, cea a lui Malherbe[5], care este franceza noastră de azi. Acelaşi peisaj pestriţ îl găsim la toate popoarele: latina celor douăsprezece table, a lui Ennius[6], a lui Cezar şi, în sfîrşit, latinitatea Evului Mediu.

PAGINA 39. *Autorii erau traduşi unul după altul etc.* — *Romanul trandafirului*, tradus de mai multe ori, a fost transpus în proză de către un neînsemnat canonic din secolul

[1] Ludovic al IX-lea sau cel Sfînt, rege al Franţei între 1226-1270, a întărit autoritatea regală, a organizat şi a participat la două cruciade, murind de ciumă la Tunis.

[2] Alain Chartier (aprox. 1385-1433), scriitor francez, secretar al regilor Carol al VI-lea şi Carol al VII-lea, autor de relatări istorice şi de poeme lirice.

[3] Jean Froissart sau Froissard (aprox. 1334-aprox. 1400), cronicar şi poet francez medieval.

[4] Vezi supra, p. 42, nota 1.

[5] Vezi supra, p. 45, nota 4.

[6] Quintus Ennius (aprox. 239—aprox. 169 î.Hr.), poet dramatic latin, autor al unor *Annales* redactate în versuri şi al unor tragedii imitate după tragicii greci.

al XIV-lea. Acest traducător a socotit potrivit să-şi compună prefaţa în patru versuri, care sunt următoarele:

Cy est le roman de la Rose,
Qui a été clair et net
Translaté de vers en prose
Par votre humble Moulinet[1].

PAGINA 40. *Acest divorţ între pronunţare şi ortografie etc.* — Ortografia este o manieră invariabilă de a scrie cuvintele, pentru a le recunoaşte. Ortografia limbii noastre s-a constituit în parte în cadrul latinităţii Evului Mediu. Cuvîntul latinesc era schilodit înainte de a fi transformat într-unul francez, sau cuvîntului celtic i se dădea o terminaţie latinească: *existimare 'a considera'* a devenit *estimare*, s-a obţinut *pensare* 'a gîndi' pentru *putare* 'a gîndi', *granditer* 'foarte' în loc de *valde* 'foarte', *menare* 'a îndruma, a conduce' în loc de *conducere, flasca* 'vas (pentru vin)'în loc de *lagena* 'carafă', *arpennis* 'iugăr' în loc de *iuger* 'iugăr', *beccusi* 'cioc' în loc de *rostrum* 'cioc' etc. Parcă am asculta *Bolnavul închipuit*! De aici provin în familiile de cuvinte iregularităţile care ne desfigurează limba: suntem, pe rînd, cînd infideli, cînd fideli etimologiei. Spunem *penser* 'a gîndi', *pensée* 'gîndire', *penseur* 'gînditor' şi, dintr-o dată, *putatif* 'presupus', *supputer* 'a aprecia, a calcula', *imputer* 'a imputa' etc. Cuvinte strîns legate prin analogie sunt separate de către etimologie şi reclamă părinţi diferiţi, precum *main* 'mînă' şi *tact* 'simţul tactil', *oeil* 'ochi' şi *vue* 'vedere', *nez* 'nas' şi *odorat* 'simţul mirosului' etc.

Dar, pentru a reveni la ortografia noastră, i se cunosc trei inconveniente: mai întîi, acela de a întrebuinţa prea multe litere pentru a scrie un cuvînt, ceea ce îi stînjeneşte curgerea firească; după aceea, inconvenientul de a întrebuinţa o literă care ar putea fi înlocuită de altele, ceea ce îi dă o anumită imprecizie; în sfîrşit, inconvenientul de a avea

---

1 "Acesta este Romanul Trandafirului,/ Care a fost transpus limpede şi curat/ Din versuri în proză/ De către smeritul vostru (slujitor) Moulinet".

caractere care nu corespund unei pronunţări şi pronunţări pentru care nu posedă caractere. Se spune că din respect pentru etimologie se scrie *philosophie* şi nu *filosofie*. Dar, din două una: ori cititorul cunoaşte limba greacă, ori nu o cunoaşte. În cazul în care nu o cunoaşte, această ortografie i se pare ciudată şi nimic mai mult. Dacă însă cunoaşte această limbă, cititorul nu are nevoie să i se amintească ceea ce ştie. Italienii, care au renunţat de multă vreme la metoda noastră şi scriu după cum pronunţă, nu înseamnă că ştiu mai puţin greceşte, iar noi nu ignorăm mai puţin această limbă, în ciuda fidelei noastre rutine. S-a afirmat de atîtea ori că limbile sunt făcute pentru ureche! Un abuz devine foarte rezistent cînd de mult timp există argumente împotriva lui. Fără să mai punem la socoteală faptul că nu suntem în mod consecvent fideli etimologiilor, căci scriem *fantôme, fantaisie* etc., dar *philtre* sau *filtre*.

Aş observa totuşi că, de la o vreme, cărţile s-au înmulţit foarte mult şi limbile se adresează atît ochilor, cît şi urechilor: o reformă este aproape imposibilă. Suntem obişnuiţi cu o anumită ortografie, care a servit la fixarea cuvintelor în memoria noastră; ciudăţenia ortografiei constituie adesea întreaga fizionomie a unei expresii şi previne, în limba scrisă, frecventele echivocuri ale limbii vorbite. Astfel, îndată ce se rosteşte un cuvînt nou pentru noi, cerem în mod firesc să ni se spună ortografia lui, pentru a o asocia imediat cu pronunţarea. Nu suntem încredinţaţi că ştim numele unui om dacă nu l-am văzut scris. Ar trebui să mai spun că noi şi popoarele din Nord am alterat alfabetul grecilor şi al romanilor pînă într-acolo încît am ajuns să pronunţăm pe *e* ca pe un *a*, precum în cuvîntul *prudent*, pe *i* ca pe un *e*, precum în cuvîntul *invincible* etc.; englezii sunt în această privinţă încă şi mai neregulaţi decît noi. Dar cine nu cunoaşte aceste lucruri? Trebuie doar să mai facem observaţia că, dincolo de universalitatea limbilor, există una a caracterelor. În vremea lui Plinius, toate popoarele cunoscute se foloseau de caracterele greceşti; astăzi, alfabetul roman se aplică tuturor limbilor Europei.

PAGINA 41. *Limba franceză era mult mai aproape de o anumită perfecţiune, etc.* — Iată nişte versuri de Thibaut, conte de Champagne[1]:

Ni empereur ni roi n'ont nul pouvoir
Au prix d'amour; de ce mose vanter:
Ils peuvent bien donner de leur avoir,
Terres et fiefs, et fourbes pardonner,
Mais amour peut homme de mort garder,
Et donner joye qui dure[2].
Etc., etc., etc.

Şi iată altele, care sunt din anul 1226:
Chacun pleure sa terre et son pays,
Quand il se part de ses joyeux amis;
Mais il n'est nul congé, quoiqu'on en die,
Si douloureux que d'ami et amie[3].

S-ar putea crede că îi ascultăm pe Voiture sau Chapelle. Comparaţi-le acum cu aceste versuri de Ronsard care zugrăveşte confecţionarea unei oale:
Fait d'un art maistrier,
Au ventre creux et d'artifice prompt,
D'un bec de fer leur aiguise le front[4].
Etc., etc., etc.

Sau cu acestea în care greaca iese la iveală în toată puritatea ei:
Ah! que je suis marri que la muse françoise

---

[1] Vezi supra, p. 68, nota 2.
[2] "Nici împărat, nici rege nu au nici o putere/ Care să aibă preţul iubirii; să se laude cu acest lucru neînsemnat: /Ei pot să dăruiască din averea lor,/ Pămînturi şi moşii, îi pot ierta pe ticăloşi,/ Însă iubirea este în stare să-l ferească pe om de moarte,/ Şi să-i dăruiască o bucurie care dăinuie".
[3] "Oricine plînge după pămîntul şi după ţara sa,/ Cînd se desparte de voioşii săi prieteni;/ Dar nici o despărţire, orice s-ar spune./ Nu-i atît de dureroasă ca cea dintre un iubit şi o iubită".
[4] "Le face cu un meşteşug îndemînatic,/ Cu pîntecele scobit şi de o mare iscusinţă,/ Le ascute marginea cu un cioc de fier".

Ne peut dire ces mots ainsi que la grégoise:
Ocymore, dispotme, oligochronien!
Certes, je le dirois du sang valésien[1].

Şi cu acestea ale unuia dintre contemporanii săi, despre ciocîrlie:

Guindée par zéphire,
Sublime en l'air vire et revire,
Et y déclique un joli cri,
Qui rit, guérit et tire l'ire
Des esprits, mieux que je n'écris[2].

Aceşti poeţi, seduşi de plăcerea pe care le-o oferă o dificultate o dată depăşită, au vrut să o sporească şi mai mult, pentru a-şi amplifica plăcerea; de aici provin versurile monorime şi monosilabice, asonanţele, rondelurile şi sonetele pe care Boileau a avut proasta inspiraţie de a le lăuda atît de mult. Întreaga lor artă poetică se aplica în această mulţime de mici poeme, care nu aveau în ele ceva demn de a fi recomandat în afară de bizarele dificultăţi cu care erau împănate şi care sunt aproape în întregime ininteligibile.

PAGINA 44. *Au ciuntit finalurile care li se păreau inutile, etc.* — Italienii, francezii, spaniolii au adoptat verbele auxiliare ale vechilor limbi celtice, adecvatele elemente compuse din greacă şi latină părîndu-li-se hieroglife prea îndrăzneţe; le-a plăcut mai mult să se caţere cu ajutorul verbului auxiliar şi al participiului perfect şi să spună *j'aurais aimé* în loc de *amavissem*. Această timiditate a popoarelor moderne explică şi necesitatea articolelor şi a pronumelor. Se ştie că distincţia de caz, gen şi număr se realizează la greci şi la latini prin variaţia finalului cuvintelor. Pentru Europa modernă, această diferenţă rezidă în semnele care

[1] "Ah! cît sunt de trist că muza franceză/ Nu poate rosti aceste cuvinte ca muza grecească:/ Ocymore, dispotme, oligochronian!/ Fireşte, le-aş rosti cu vlagă valeziană".

[2] "Umflată de zefir,/ Se-ntoarce în văzduh încoace şi încolo/ Şi scoate un strigăt gingaş,/ Care rîde, vindecă şi îndepărtează mînia/ Din spirite mai bine decît o scriu eu".

preced verbele şi numele, iar finalurile rămîn întotdeauna aceleaşi la nume şi la cea mai mare parte a timpurilor verbale.

Reflectînd la aceste aspecte, constatăm că literele şi cuvintele sunt mărimi cunoscute prin care ajungem fără încetare la necunoscutul care este fraza sau gîndul; conform acestei idei algebrice, se poate spune că articolele şi pronumele sunt exponenţi aşezaţi în faţa cuvintelor pentru a prefigura funcţiile lor. Articolul *le*, de exemplu, spune dinainte că va fi vorba despre un obiect care va fi de genul masculin şi la numărul singular. Astfel, articolul pus înaintea numelui este un fel de pronume, iar pronumele înaintea verbului este şi el un fel de articol.

Îndurăm un adevărat chin citind începutul lucrărilor tuturor gramaticienilor noştri. *Există*, spun ei, *opt părţi de vorbire: verbul, interjecţia, participiul, substantivul, adjectivul etc.* Observăm doar că au voit să inventarieze şi să claseze toate cuvintele care intră într-o frază şi fără de care nu există discurs. Dar, fără a ne pierde în aceste distincţii şcolăreşti, nu ar fi mai simplu să spunem că toate cuvintele sunt nume deoarece servesc întotdeauna să numească ceva?

Omul a dat nume obiectelor care îl impresionează; a numit, de asemenea, calităţile cu care sunt dotate aceste obiecte: iată două specii de nume, *substantivul* şi *adjectivul*, dacă vrem să le numim aşa. Dar, pentru a crea verbul, a trebuit să revenim asupra impresiei pe care obiectul sau calităţile sale au exercitat-o asupra noastră, a trebuit să reflectăm şi să comparăm. Prin cea dintîi judecată pe care omul a emis-o, s-a născut verbul: verbul este cuvîntul prin excelenţă. El este o legătură universală şi comună, care reuneşte în noi ideile lucrurilor existente separat în afara noastră, o perpetuă afirmaţie prin *da* sau *nu*; pune alături diferitele imagini pe care ni le prezintă natura şi compune din ele un tablou general; fără verb nu există limbă; verbul este întotdeauna exprimat sau subînţeles. ESTE este un verb unic în toate limbile, fiindcă reprezintă o operaţie unică a spiritului.

este un verb simplu și primitiv, deoarece toate celelalte verbe nu sunt decît disimulări ale sale. Verbul *a fi* se modifică pentru a se plia diferitelor nevoi ale omului, potrivit timpului, persoanelor și împrejurărilor. *Sunt*, adică *eu este*; *a fi* este o prelungire indefinită a cuvîntului *este*; *iubesc*, adică *sunt iubitor* etc. Avem aici o cheie generală cu ajutorul căreia găsim soluția tuturor dificultăților pe care le cuprind în sine verbele.

PAGINA 45. *Literatura ei nu merită nici măcar o privire fugară, etc.* — Nu mă refer la cancelarul Bacon[1] și la toate personajele ilustre care au scris în latină; aceștia au lucrat pentru evoluția științelor și nu la progresul propriei limbi.

PAGINA 46. *Scandalul literaturii noastre, etc.* — Întrucît teatrul conferă o mare strălucire unei națiuni, englezii s-au răzgîndit pînă la urmă în privința lui Shakespeare și au voit nu doar să-l opună lui Corneille al nostru, ci să-l și așeze mult deasupra acestuia, rușinați că au ignorat atîta timp propria bogăție. La început, această părere a căzut în Franța ca o erezie în plin conciliu; s-au găsit însă spirite triste și anglomane care au preluat cu entuziasm această părere. Asemenea persoane privesc cu milă pe cei pe care Shakespeare nu-i face pe deplin fericiți și cer să fie înlănțuiți alături de acest mare om. Componentă nesănătoasă a literaturii noastre, sătulă să-și odihnească privirile asupra proporțiilor frumoase! Să încercăm să-i redăm lui Shakespeare locul său adevărat.

Să spunem mai întîi că tragediile sale nu sunt decît romane dialogate, scrise într-un stil obscur și împestrițate cu toate tonurile; că nu sunt deloc monumente ale limbii engleze decît pentru englezi, căci străinii vor dori întotdeauna ca monumentele unei limbi să fie și modele, pe care sunt dispuși să le aleagă din secolele cele mai bune. Poemele

[1] Francis Bacon (1561-1626), om politic, erudit și filosof englez, adversar al metodei scolastice și promotor al experimentalismului. Operele principale: *Instauratio magna* și *Novum Organum*.

lui Plaut şi ale lui Ennius erau monumente pentru romani şi pentru Virgiliu însuşi; astăzi noi nu mai recunoaştem decît *Eneida*. Putînd cu greu să reziste la lectură, Shakespeare nu a putut suporta traducerea şi Europa nu a putut să se bucure de opera lui — este ca un fruct pe care trebuie să-l guşti pe solul din care creşte. Un străin care nu învaţă engleza decît cu ajutorul lui Pope[1] şi al lui Addison[2] nu îl înţelege pe Shakespeare, cu excepţia cîtorva scene admirabile pe care toată lumea le ştie pe de rost. Shakespeare nu mai trebuie imitat, ci doar tradus: cineva care ar avea geniul lui, ar reclama astăzi stilul şi marele bun-simţ al lui Addison. Căci, dacă limbajul lui Shakespeare este aproape întotdeauna defectuos, fondul pieselor sale este cu atît mai mult: este un delir perpetuu, dar cîteodată delirul unui geniu. Dorim să avem o idee justă despre Shakespeare? Să luăm *Cinna* lui Corneille, să amestecăm printre marile personaje ale acestei tragedii cîţiva cizmari spunînd glume proaste, cîteva precupeţe cîntînd cuplete, ceva ţărani vorbindu-şi dialectul provincial şi născocind poveşti cu vrăjitoare; să dăm deoparte unitatea de loc, de timp şi de acţiune, dar să menţinem scenele sublime şi vom obţine cea mai frumoasă tragedie a lui Shakespeare. El este mare ca natura şi tot atît de inegal ca şi ea, spun admiratorii săi entuziaşti. Acest vechi sofism abia merită un răspuns.

Arta nu este niciodată mare cît natura şi, neputînd îmbrăţişa totul asemenea naturii, este silită să facă o opţiune. Oamenii se află şi ei cu toţii în cadrul naturii şi, totuşi, alegem dintre ei doar pe unii şi, de asemenea, alegem din viaţa lor doar unele dintre acţiuni. Cum adică! Fiindcă, gata să-şi ia viaţa, Cato îl pedepseşte pe sclavul care îi refuză un pumnal, îmi veţi înfăţişa pe acest înalt personaj împărţind lovituri de pumni? Mi-l veţi arăta pe Marcus Aurelius beat şi pălăvrăgind cu oamenii din drojdia societăţii? Prin aceasta au meritat aceste personaje atenţia posterităţii? Vreţi ca

[1] Vezi supra, p. 50, nota 1.
[2] Vezi supra, p. 50, nota 2.

acțiunea teatrală să nu fie decît o dublură insipidă a vieții? Nu se știe oare că, adîncindu-se în umbra timpurilor, oamenii pierd o mulțime de amănunte care îi urîțesc și dobîndesc, datorită legilor perspectivei, o măreție și o frumusețe ideale pe care nu le-ar avea dacă s-ar afla prea aproape de noi? Adevărul este că, înălțîndu-se uneori spre tărîmul frumosului ideal, Shakespeare nu a putut niciodată să se mențină la acest nivel. Dar, s-ar putea spune, de unde vine entuziasmul Angliei pentru el? Din frumusețile și din defectele lui! Geniul lui Shakespeare este asemănător măreției poporului englez; este iubit în mod inegal și fără reținere, prin aceasta el apărîndu-ne mai liber. Stilul său, trivial și popular, se încadrează astfel mai bine în suveranitatea națională. Frumusețile sale dezordonate produc emoții mai vii și poporul se interesează de o tragedie de Shakespeare ca de un eveniment petrecut pe străzi. Plăcerile pure pe care le aduc decența, rațiunea, ordinea și perfecțiunea nu sunt destinate decît sufletelor delicate și instruite. Se poate spune că, dacă ar fi fost mai puțin monstruos, Shakespeare nu ar fi încîntat atît de mult poporul și că, dacă nu ar fi fost uneori atît de mare, nu i-ar fi uimit atît de mult pe cunoscători. Acest om extraordinar are două feluri de dușmani, pe detractori și pe admiratorii entuziaști: unii au vederea prea scurtă pentru a-l recunoaște atunci cînd este sublim, ceilalți sunt mult prea fascinați de el pentru a-l vedea în altă lumină. *Nec rude quid prosit video ingenium*. Hor.[1]

PAGINA 51. *În măsura în care limba latină fusese vechea obîrșie etc.* — Se știe că limba celtică conține radicalii unei mulțimi de cuvinte existente în aproape toate limbile Europei, fără a excepta greaca și latina. Aici urmăm însă ideile primite din tradiția privitoare la latină și la germană și le considerăm pe acestea drept limbi-mamă, care au rădăcinile lor proprii.

[1] "Nu văd la ce ar folosi un talent necioplit" (Horațiu).

PAGINA 52. *Cu numai una sau două senzații, anumiți englezi au alcătuit o carte, etc.* — Precum Young[1], cu noaptea și cu liniștea.

PAGINA 53. *Senzațiile desemnează mai întîi obiectul care le impresionează cel dintîi.* — Toată lumea are înaintea ochilor exemple frecvente ale acestei diferențe. *Domnule, aveți grijă de șarpele care se apropie!* strigă la tine un gramatician francez, iar șarpele este lîngă tine înainte de a ajunge să fie numit. Un latin ți-ar fi strigat *Serpentem fuge!*, și ai fi fugit de la primul cuvînt, fără a aștepta sfîrșitul frazei. Urmărindu-i pe Racine și pe La Fontaine îndeaproape, ne dăm seama că, fără să rănească niciodată geniul limbii, ei au numit aproape întotdeauna mai întîi obiectul care impresionează cel dintîi, așa cum pictorii așază în primul plan personajul principal al tabloului.

Națiunea cea mai vioaie și mai sprintenă a Europei a avut mult timp dansurile cele mai grave, precum menuetul și sarabanda, muzica cea mai greoaie și construcția directă a frazei, care este cea mai puțin vivace.

PAGINA 55. *Metaforele poeților străini se prezintă întotdeauna pe o treaptă superioară față de ale noastre.* — Virgiliu spune, de exemplu: *Capulo tenus abdidit ensem* 'și-a ascuns spada în sînul lui Priam', iar noi spunem *i-a înfipt spada*. Există o diferență de grad între *a înfige* și *a ascunde*, iar noi ne oprim la cel dintîi nivel. *Ingrato cineri* apare în latină în loc de *cenușă insensibilă*; or, cenușa este ingrată întrucît este insensibilă la lacrimile revărsate peste ea, noi însă ne oprim la epitetul *insensibil*.

PAGINA 56. *Urechea și imaginația, elementele cele mai capricioase din om, etc.* — Armonia imitativă[2] a limba-

[1] Edward Young (1683-1765), poet englez; prin poemele sale dedicate nopții, este socotit printre precursorii romantismului.

[2] În edițiile pe care le-am avut la îndemînă, în loc de adjectivul *imitative*, reclamat imperios de context și de logica frazei (cîteva rînduri mai jos apare verbul *imiter*), după substativul *harmonie* apare, în mod inadecvat, cuvîntul *initiative*, la rîndul lui un

julului desăvîrşeşte şi perfecţionează descrierea unui obiect, pentru că redă urechii impresia pe care obiectul o lasă asupra simţurilor. Această armonie se află în chiar numele lucrului sau în verbul care exprimă acţiunea. Cînd numele şi verbul nu au armonie imitativă, nu ajungem să o creăm decît prin alegerea epitetelor şi prin croiala frazelor. Numele căruia îi spunem *substantiv* trebuie să aibă armonia sa cînd obiectul pe care îl exprimă prezintă o manieră constantă de a fi: astfel, *tonnerre* 'tunet', *grêle* 'grindină', *tourbillon* 'vîltoare' sunt cuvinte pline de *r*-uri, deoarece nu pot exista fără a produce o senzaţie zgomotoasă. Apa (*l'eau*), de exemplu, este indiferentă faţă de orice stare; neavînd prin sine însăşi nici un fel de armonie, apa primeşte la nevoie una cu ajutorul epitetelor şi al verbelor: *apa freamătă neastîmpărată* sau *apa curge leneşă*. Sunt în limba noastră multe cuvinte lipsite de armonie, ceea ce o face să fie puţin maleabilă pentru poezie, gen în care tind să se reunească toate felurile de pictură. Există şi cuvinte cu o falsă armonie, cum ar fi *lentement* 'domol', care ar trebui să se lungească dar care este scurt, şi de aceea poeţii preferă expresia *à pas lents* 'cu paşi uşori'. Latinii au *festina* 'grăbeşte-te', care ar trebui să sugereze rapiditatea, dar care se lungeşte prin trei silabe lungi. Mai mult decît în oricare alta, în limba noastră s-au făcut multe sacrificii în favoarea armoniei: se spune *mon âme* în loc de *ma âme*, *de cruelles gens*, *de bonnes gens* sau *gens bons*, dar se spune *des gens cruels*. Un alt exemplu: participiul *béant, béante* 'larg deschis' a conservat o frumuseţe armonică, deşi verbul corespondent *béer* a devenit învechit. Verbul *ouïr* 'a auzi', care se potrivea atît de bine cu sensul lui *ouïe* 'auz' şi cu cuvinte precum *oreille* 'ureche', *auditeur* 'auditor', *audience* 'audienţă', nu ne-a lăsat decît participiul *ouï* 'auzit' şi timpurile care se compun cu el; pentru tot ce rămîne, întrebuinţăm verbul *entendre* 'a auzi', care vine de la *entendement* 'înţelegere', etc.; *oui* 'da' singur

substantiv. Cred că este o greşeală de tipar perpetuată de la un editor la altul.

serveşte ca mijloc de afirmare şi semnifică *c'est entendu* 's-a înţeles'. În sfîrşit, prin construcţiile specifice şi prin elipsele care sunt îngăduite, s-a intenţionat întotdeauna ca limba să fie domolită şi să devină mai precisă; doar claritatea nu poate fi sacrificată niciodată.

Înainte de a cunoaşte semnificaţia cuvintelor, copiii găsesc pentru fiecare cîte o varietate a expresiei feţei care îi impresionează şi care le ajută memoria. Totuşi, pe măsură ce spiritul lor mai închegat simte mai bine valoarea cuvintelor, această distincţie de expresie a feţei se şterge; copiii se familiarizează cu sunetele şi nu se mai preocupă decît de sensul cuvintelor. Acest fapt este un element comun tuturor oamenilor. Omul născut poet revine însă asupra acelor prime senzaţii, imediat ce talentul i se dezvoltă; el săvîrşeşte un fel de o a doua rumegare a cuvintelor şi caută să regăsească primele lor arome; din efectele primite din partea diverselor armonii ale cuvintelor poetul îşi alcătuieşte dicţionarul poetic.

PAGINA 59. *Războiul nu-şi va mai arunca sămînţa între cuvintele păcii, etc.* — Unul dintre judecătorii lui Carol I[1] s-a salvat printr-un echivoc: *Si alii consentiunt, ego non dissentio.* — 'Dacă alţii aprobă, eu nu dezaprob'. Dar el a stabilit punctuaţia astfel: ... *ego non; dissentio* — 'eu nu; dezaprob'.

PAGINA 60. *Multitudinea limbilor este fatală pentru un geniu, etc.* — Trebuie să învăţăm o limbă străină pentru a-i cunoaşte literatura şi pentru a o vorbi sau a o scrie. Cel care îşi cunoaşte bine propria limbă este în stare să scrie sau cel puţin să distingă trei sau patru stiluri diferite, ceea ce nu-şi poate permite într-o altă limbă. Cînd vorbim o limbă străină, trebuie, dimpotrivă, să ne hotărîm să ne asumăm riscul de a fi fără fineţe, fără farmec, fără bun-gust şi, adesea, fără precizie.

În raport cu limba lor, francezii pot fi împărţiţi în două clase: prima clasă cuprinde pe cei care cunosc sursele din care limba şi-a obţinut bogăţiile, cealaltă clasă este a celor

[1] Rege al Angliei între 1625-1649, judecat şi decapitat în timpul Revoluţiei conduse de Cromwell.

care nu ştiu decît franţuzeşte şi atît. Aceste două clase nu văd limba din aceeaşi perspectivă şi nu au, în privinţa stilului, aceleaşi date.

PAGINA 61. *Nu există nici o artă şi nici o profesiune, etc.* — Religia creştină, care nu s-a legat în mod intim de conducerea societăţii şi de instituţiile publice precum religia grecilor, nu a putut înnobila ca aceasta din urmă o mulţime de expresii. Acest fapt va fi mereu una dintre cele mai importante cauze a secetei din limba noastră. Întrucît opera nu este deloc o solemnitate religioasă, zeii ei nu sunt deloc zeii poporului şi, dacă voim un cer poetic, trebuie să-l împrumutăm. Prin misteriile lor, strămoşii noştri începură ca şi grecii; însă magistraţii noştri, care nu erau preoţi, nu au făcut destul pentru a respecta această poezie sacră şi ea a fost înăbuşită, în faşă, de ridicol.

Departe de a furniza elemente noi dicţionarului artelor frumoase, religia şi-a revendicat doar pentru sine anumite expresii, lipsindu-ne pentru totdeauna de ele. Nimeni nu ar fi îndrăznit să spună, în vremea lui Ludovic al XIV-lea, *la grâce du langage* 'harul limbajului', din respect pentru harul teologic; se spunea însă *les grâces des langages* 'graţiile limbilor', prin aluzie la cele trei Graţii. Astăzi, în urma unui fel de revoluţii petrecute în spirite, literatura noastră a recucerit această expresie. Însă instituţia călugărilor a făcut ca eroul *Eneidei* să fie puţin stînjenitor pentru traducători: într-adevăr, cum să traduci *Pater Aeneas*? Vor trece secole pînă acest cuvînt îşi va recîştiga demnitatea.

PAGINA 65. *Raynal a dăruit apoi celor două lumi cartea, etc.* —Lăudînd această mare istorie, căreia Raynal[1] nu i-a fost decît redactor, nu am pretins că apăr expresiile bombastice prea frecvente care o sluţesc şi care au fost respinse de bunul-gust înainte de a fi respinse de Biserică şi de parlamente. Nu am lăudat deci decît planul şi ideile fundamentale ale istoriei celor două Indii. Defectele de

---

[1] Vezi supra, p. 65, nota 2.

execuție, ciudățeniile stilului și faptele eronate sunt tot atît de numeroase pe cît sunt de neiertat.

PAGINA 65. *În lumea fizică, etc.* — Fără îndoială că descoperirile fizice nu au nici o influență asupra limbii și literaturii unui popor, însă îi sporesc strălucirea și gloria, atrăgînd asupra lui privirile Europei. Toate artele și toate felurile de reputație intră în obiectivul acestui discurs: dacă un francez ar fi inventat praful de pușcă sau tiparul, am fi menționat invenția lui în acest cadru.

PAGINA 65. *Bronzul tocmai a vorbit, etc.* — Este vorba despre două capete de bronz care vorbesc și pronunță clar fraze întregi. Sunt colosale și vocea lor este supraomenească. Această frumoasă lucrare, executată de abatele Mical, a rezolvat o mare problemă. S-a pus mereu problema dacă vorbirea poate părăsi lăcașul viu pe care i l-a atribuit natura, pentru a se atașa materiei moarte.

Distanța dintre o roată și o pîrghie, pe de o parte, și un cap care vorbește, pe de altă parte, este mai mare decît o simplă trăsătură de penel pe tabloul schimbării la față: trebuie să fim de acord că, de la poezie și pînă la mecanică, *componenta necesară a oricărei arte este omul*. Vaucanson[1] s-a oprit la animale, cărora le-a redat mișcările și le-a reconstituit digestia! Dl. Mical însă, dorind să înfrunte natura într-o luptă imposibilă pînă în zilele noastre, s-a ridicat pînă la înălțimea omului și a ales de la el organul cel mai strălucitor și mai complicat, *organul vorbirii*.

Urmărind deci natura pas cu pas, acest mare artist și-a dat seama că organul vocal este, prin glota sa, un instrument de suflat care își are claviatura în gură; că, suflînd din exterior către interior ca într-un flaut, nu se obțin decît sunete neîntrerupte și că, pentru a articula cuvinte, trebuie să suflăm dinspre interior spre exterior. Într-adevăr, ieșind din plămînii noștri, aerul se preschimbă în sunet în gîtlejul nostru, iar acest sunet este împărțit în silabe de către buze și de către un

[1] Jacques de Vaucanson (1709-1782), inginer francez, inventator al unor păpuși automate.

muşchi foarte mobil, care este limba, ajutată de dinţi şi de palat. Un *sunet* continuu nu ar exprima decît o singură trăire sufletească şi ar fi reprezentat printr-o singură vocală; fragmentat însă la diferite intervale de către limbă şi de către buze, el se încarcă la fiecare secvenţă cu o consoană şi, preschimbîndu-se într-o infinitate de articulaţii, exprimă varietatea ideilor noastre.

Pe baza acestui principiu, dl. Mical aplică două claviaturi *capetelor sale vorbitoare*: una în formă de cilindru, prin care nu se obţine decît un număr determinat de fraze, dar pe care intervalele între cuvinte şi prozodia lor sunt marcate corect. Cealaltă claviatură conţine, în intervalul unei apăsări, toate silabele limbii franceze, reduse la un mic număr printr-o metodă ingenioasă şi proprie autorului. Cu puţină obişnuinţă şi pricepere, vom ajunge să vorbim cu degetele ca şi cu limba şi vom putea da limbajului capetelor vorbitoare rapiditatea, pauzele şi, pînă la urmă, orice expresie pe care o poate avea vorbirea atunci cînd nu este însufleţită de pasiuni. Străinii vor lua *Henriada* sau *Telemah* şi le vor recita de la un capăt la altul, aşezîndu-le pe un clavecin vocal, aşa cum aşezăm partiturile unei opere pe nişte clavecine obişnuite.

Cînd *capetele vorbitoare* nu vor mai fi decît un obiect al curiozităţii, vor obţine în mod sigur primul loc în mecanică; ele mai au încă, pe lîngă aceasta, o utilitate atît de puţin comună şi în acelaşi timp atît de apropiată de noi, încît veţi fi la fel de uimiţi ca şi mine.

Istoria limbilor vechi nu este completă, deoarece nu ni s-a păstrat decît limba scrisă, iar limba vorbită este pierdută pentru noi definitiv: iată de ce numim asemenea limbi *limbi moarte*. Într-adevăr, greaca şi latina nu ne oferă decît semne moarte, cărora nu le-am putea reda viaţa decît ataşîndu-le pronunţarea care le anima odinioară, ceea ce este imposibil, deoarece ar trebui să ghicim diferitele valori pe care respectivele popoare le dădeau literelor şi silabelor lor.

Aşadar, dacă antichitatea ar fi construit capete de aramă şi dacă acestea s-ar fi păstrat, nu ne-am mai afla în această nesiguranţă şi am fi încîntaţi încă de farmecul pe-

rioadelor lui Cicero şi de frumuseţile versurilor lui Virgiliu, pe care popoarele Europei le scîlciază fiecare în legea sa.

Noi, care suntem posteritatea generaţiilor trecute, nu am fi oare încîntaţi să auzim franceza aşa cum era ea vorbită doar la curtea lui Henric al IV-lea? Cărţile pe care ni le-au lăsat părinţii şi cele pe care le scriem noi ne atrag atenţia, prin comparaţie, asupra variaţiilor de stil şi de gust. În acest chip, *capetele vorbitoare* vor atrage atenţia copiilor noştri asupra schimbărilor de pronunţie, punîndu-le la îndemînă un obiect de comparaţie pe care noi nu-l avem.

Iată deci o invenţie cu care Franţa se poate mîndri, după care au suspinat toţi marii artişti şi pe care au anunţat-o toţi şarlatanii, secol după secol: era vorba însă cînd de un om care vorbea în corpul statuii, cînd de ţevi lungi care purtau un glas pentru care statuia nu era decît un complice. Întotdeauna şiretlicul şi minciuna ţineau locul geniului şi artei; vorbirea nu pornea decît dintr-o gură însufleţită.

Se poate spune că, dacă germanii au inventat tipărirea caracterelor, un francez a descoperit producerea articulaţiilor; de acum încolo, pronunţarea vorbirii, atît de rapidă pentru urechi, se poate fixa pentru totdeauna cu ajutorul capetelor de aramă. Acestea vor însufleţi bibliotecile noastre; cu ajutorul lor şi cu ajutorul cărţilor, va fi întărită, împotriva tuturor eforturilor timpului, irevocabila alianţă între ureche şi ochi în cadrul limbajului.

Băgaţi de seamă că, întrucît pe baza raportului locotenentului de poliţie Le Noir, guvernul francez dintre 1782 şi 1783 a refuzat să cumpere capetele de bronz ale abatelui Mical, acest nefericit artist, covîrşit de datorii, şi-a spart capodopera într-un moment de disperare. Nu eram pe atunci la Paris; cînd m-am reîntors, l-am regăsit într-o stare vecină cu letargia. A murit foarte sărac, în 1789.

PAGINA 66. *Franţa e locul în care, etc.* — Aluzie la invenţia globurilor aerostatice şi la călătoria domnilor Charles şi Robert.

Aprecierea Academiei din Berlin
asupra
Discursului despre universalitatea limbii franceze
de Rivarol

Autorul nu va obţine asentimentul publicului aşa cum l-a obţinut deja pe cel al Academiei decît atunci cînd *Discursul* său va fi citit şi înţeles după ce au tăcut prejudecăţile naţionale. Planul pe care şi l-a trasat este just şi bine organizat, şi autorul nu se abate niciodată de la el. Stilul este strălucitor, are căldură, agerime şi fineţe. Ideile autorului sunt tot atît de profunde pe cît sunt de filosofice şi toate tablourile pe care le zugrăveşte, unde adesea putem admira penelul energic al lui Tacit, stîrnesc interesul prin colorit, prin varietate şi, îndrăznesc să spun, prin noutate.

Acest scriitor deţine, într-un grad superior, arta de a atrage şi de a antrena pe cititori prin raţionamentele şi prin elocinţa sa. Găsim la el mereu un gust decantat şi format prin studiul unor mari modele. Principiile sale nu sunt deloc arbitrare, izvorăsc din bunul simţ şi din natură. Se observă limpede că autorul s-a hrănit din lectura unor maeştri vestiţi ai antichităţii. Într-un cuvînt, există puţine opere academice care să se poată compara cu a lui, atît cît priveşte fondul lucrurilor, cît şi în privinţa stilului, şi nu mă îndoiesc de faptul că judecata pe care a emis-o Academia va fi în cele din urmă confirmată de judecata publicului.

Semnat,
Borelli
de la Academia din Berlin

MICUL ALMANAH AL MARILOR NOŞTRI OAMENI

(1788)

— extrase —

A
atît de
numele
adăpost
publică
culeger
literatur

B
Lucreți
său sco
antichit

E
vremea
Racine

C
greșeal
cărui g
să știe,
încît a a
sale. C
dăruit N
care li-l

G
Bretania
adresat
admirăr

ANDRÉ DE MURVILLE (dl.). Acest poet traducător este atît de fertil, că nu putem să-i indicăm decît talentul şi numele. Odă, epistolă, catrene, cîntece, nimic nu a rămas la adăpost de activitatea lui, iar admiraţia şi recunoaşterea publică cu greu îşi află, în ce-l priveşte, răgazul să respire. O culegere a operelor sale va avea cîndva o mare greutate în literatura uşoară.

***

BERNARDIER DE BATTANT (dl. abate) l-a tradus pe Lucreţiu în versuri franţuzeşti; a ajuns, conform lăudabilului său scop, să îl asfixieze pe acest poet, cel mai primejdios din antichitate; aşa şi trebuie traduşi toţi aceşti poeţi atei.

***

BRUTÉ (dl. abate). Se ştie ce zgomot a produs la vremea ei epistola către soţia sa, unde spune, vorbind despre Racine şi Rousseau:

Farmecul versurilor lor sublime şi perfecte
Îmi inspiră furia să făuresc versuri proaste.

***

CAILLIÈRES DE L'ÉTANG (dl.), avocat. Şlefuind, din greşeală şi într-un moment de răgaz, o odă la adresa nu ştiu cărui general suedez, acest paşnic cetăţean a pus în ea, fără să ştie, atîta poezie, a dat în vileag un talent atît de prodigios, încît a ajuns să nu mai fie stăpîn pe nici una din clipele vieţii sale. Cabinetul, corespondenţa şi persoana sa, totul este dăruit Muzelor, iar Legile plîng după acest frumos geniu pe care li-l răpeşte literatura.

***

GEORGELIN (dl.), secretar al societăţii patriotice din Bretania. Poetul s-a amuzat să facă un catren în fiecare an, adresat de regulă comandantului provinciei. Nu ştim cum să admirăm mai mult binevoitoarea egalitate care domneşte în

toate aceste catrene; farmecul şi poezia se susţin mereu la aceeaşi înălţime. Acest echilibru al talentului este foarte rar.

***

GRAMBERT (dl.). Poţi fi nemuritor şi necunoscut: acesta este cazul d-lui Grambert. Operele sale s-au ferit de toate investigaţiile, însă numele lui nu poate ocoli omagiile noastre.

***

GUIDI (dl. abate), autor al unui poem despre *Sufletul animalelor.* Opera, plină de suflet, va trăi veşnic.

***

GUIS (dl.), din Marsilia. Cartea sa *Bucăţi fugare* a făcut să se uite a sa *Călătorie în Grecia.* Credem că, de fapt, dl. Guis şi-a pierdut vremea cu călătoria. Adevărata sa vocaţie este catrenul.

***

LÉVÊQUE (dl.), unul dintre scriitorii puternici ai secolului. A atacat istoria şi bucata uşoară şi şi-a dobîndit onoarea: ultima sa victorie este asupra lui Plutarh, pe care tocmai l-a tradus.

***

LUCHET (dl. marchiz de, odinioară marchiz de LA ROCHE DU MAINE). Şaizeci de volume de versuri şi de proză îl caracterizează pe acest ilustru scriitor. Nimic nu i-a rezistat: poeme, drame, romane, opere, cîntece, istorii, întreaga literatură i-a revenit ca moştenire sau în urma dreptului de cucerire. Sătul de aplauzele din patria sa, şi-a purtat gloria în Germania. Nu putem înţelege, pe de o parte, nerecunoştinţa d-lui de Luchet şi, pe de altă parte, nepăsarea francezilor.

***

NOUGARET (dl. Pierre de). Poemul său *Căcănarul sensibil* a fost de mai multe ori comparat cu *Tărăboanța oțetarului*. Iată natura adevărată şi frumoasă: aici trebuie căutată. Aceste două bucăți vor da posterității o idee mai justă despre specia umană decît pretinsele capodopere ale lui Racine şi Molière.

***

PITRA (dl.), gînditor profund şi poet lejer sau, după voie, gînditor lejer şi poet profund, pe care politica tocmai l-a răpit Muzelor.

***

SAINT-MARC (dl. marchiz de). Cum oare nu s-a legat gloria de un poet care i-a pregătit un adăpost demn de ea, din hîrtie, din poleială, din gravură şi cu tot luciul tipografiei, preferînd să se țină după o cărțulie pe cheiuri sau prin praful prăvăliilor? De neînțeles sunt capriciile gloriei!

***

SÉLIS (dl.), profesor la Colegiul Regal şi poet la *Almanahul Muzelor*. Nimeni nu a lăudat încă şi nu a lăudat mai bine oamenii ca dl. Sélis. Este cunoscut frumosul său vers dedicat d-lui duce de Nivernois:

În Parnas, Nivernois rămîne pentru totdeauna duce şi pair.

***

SIMON (dl. de Troies). Acest poet, neputînd să-şi ascundă meritul şi fecunditatea, ne-a venit el însuşi în ajutor, publicînd o culegere din poeziile sale. Dl. Simon de Troies, care ar fi putut repudia o grămadă din operele sale, are candoarea de a le mărturisi pe toate şi de a le şi semna.

***

VIXOUZE (dl. de la), decan de vîrstă al poeților din Auvergne. Clermont îi datorează două frumoase poeme

epice, unul despre urcarea pe tronul Spaniei a lui Filip al V-lea, în cincisprezece cînturi, celălalt despre Ludovic al XIV-lea. Citind cele două poeme, urmate de o sumedenie de mici bucăţi încîntătoare, nu te poţi feri de o tainică invidie cînd te gîndeşti că Parisul abia îndrăzneşte să se bucure de un poem epic, iar un oraş de rangul al patrulea are două, cînd te gîndeşti mai ales că locuitorii din Auvergne găsesc, citindu-l pe dl. de la Vixouze, mai multă plăcere decît a dăruit vreodată Voltaire parizienilor! Te ruşinezi de această invidie, dar nu te poţi opune, atît este ea de firească şi de bine întemeiată.

MIC DICȚIONAR AL MARILOR OAMENI AI REVOLUȚIEI

(1790)

— extrase —

A
salutare
au fost
orice ră
său. La
bietul A
este vo
comese

C
parizien
său. Un
un foto
lui în s
cuvinte
așeze
modest
zămislă
D
poporul
sublim
indulce
de jug
filosofi
lor atît
au știu
periodi
Astăzi

[1] Jean-
obscur
Revoluț
[2] Camil
ani ai
Brabant
A sfîrși

ARTAUD[1], hangiu patriot şi nuvelist. Cîte comploturi salutare nu s-au urzit în hanul lui! Cîte noutăţi incitante nu au fost acreditate la masa lui! Patriotismul lui reclamă drept orice răsplată plata festinului şi a găzduirii în stabilimentul său. La acest preţ neînsemnat, orice prim venit poate intra la bietul Artaud ca să guverneze statul; el poate chiar lipsi cînd este vorba despre un aspect mai deosebit, iar fericiţii comeseni îi dau lui banii să-i cheltuiască.

***

CAMILLE DESMOULINS[2], scriitor scump al naţiunii pariziene. Orice orator îşi are cîmpul de bătaie şi auditoriul său. Unii pun stăpînire pe o tribună, alţii pe o catedră, alţii pe un fotoliu academic. Dl. Desmoulins s-a stabilit cu elocinţa lui în stradă şi are drept admiratori pe toţi trecătorii. Cu trei cuvinte savante, *naţiune, felinar* şi *aristocrat*, el a ştiut să se aşeze la nivelul flăcăului cumsecade de la măcelărie, al modestei precupeţe şi al tuturor noilor cititori pe care i-a zămislit Revoluţia.

De asemenea condeie este nevoie pentru a conduce poporul şi a-l obişnui să aibă idei. Voltaire şi Rousseau, cu sublimele lor scrieri, nu au făcut decît să lumineze şi să-i îndulcească pe oameni. Ei nu au ştiut niciodată să-i dezguste de jugul monarhic. Niciodată, pentru a-i civiliza, cei doi filosofi nu le-au arătat oamenilor forţele lor şi niciodată stilul lor atît de lăudat nu a îndrăznit să însîngereze Franţa. Iată ce au ştiut să facă scriitorii noştri publici. Fără cuvîntările lor periodice, francezii ar fi încă şi acum cu supuşenie sclavi. Astăzi pînă şi ei s-ar fi calmat şi ar fi obosit să nu mai vadă

[1] Jean-Baptiste Artaud (1732-1793), fost funcţionar regal, autor obscur al unor piese de teatru şi al unor pamflete anonime despre Revoluţia de la 1789.

[2] Camille Desmoulins (1760-1794), personaj important al primilor ani ai Revoluţiei. Jurnalele sale *Les Révolutions de France et de Brabant* şi *Le Vieux Cordellier* au influenţat enorm opinia publică. A sfîrşit ghilotinat în timpul Terorii iacobine.

decît victime. Dar, din fericire, dl. Desmoulins le întreține energia prin foile sale; el ține, ca să spunem așa, răzbunarea cu sufletul la gură și nici unul dintre numerele publicațiilor sale nu apare fără să aibă de răspîndit pe undeva niște sînge.

***

CHAMFORT[1], cel mai mare patriot de la Academia Franceză. Oameni nemiloși în materie de probitate l-au acuzat că a abandonat tirania după ce a trăit din infamele ei pomeni, dar onestul Chamfort a răspuns la calomnie prin argumente fără replică. Mai întîi, el a obiectat că nu datora Curții decît existența sa; a argumentat apoi că nu s-a vîndut decît suveranului, că astăzi națiunea este suverană și că, în consecință, trebuie să se vîndă națiunii. S-a lăsat astfel fără remușcări pe valurile patriotismului său. A insultat rămășițele unui tron pe care nu-l va mai vedea niciodată redresîndu-se. A încîntat poporul prin sărăcia declamațiilor sale și, pentru a se conforma egalității generale, a scris pur și simplu în *le Mercure*[2]. Această suplețe a oamenilor de litere, care face ca talentele lor să se plieze pe toate evenimentele, este o mare fericire pentru o republică. Să ne ferească pentru totdeauna Cerul de acei perfizi scriitori care țin la gloria lor și care gîndesc cu propriul suflet, care îndrăznesc să afișeze principiile pe care înțeleg să le apere și pe care grija pentru posteritate îi face incoruptibili.

[1] Sébastien Roch Nicolas de Chamfort (1740-1794), moralist și dramaturg francez, considerat, alături de Rivarol, unul dintre cei mai rafinați mînuitori ai limbii franceze. În perspectiva istoriei, ironia lui Rivarol la adresa lui Chamfort este, în cea mai mare parte, gratuită. Spirit strălucitor, bucurîndu-se de grațiile Vechiului Regim, Chamfort a fost totuși un rebel etern. Iluziile pe care și le-a făcut la începutul Revoluției le-a pierdut repede: arestat, în 1793, în timpul Terorii iacobine, a încercat să se sinucidă împușcîndu-se și a murit în închisoare.

[2] Publicație săptămînală conservatoare care a apărut, cu mici întreruperi, între 1672 și 1965; ultimul titlu: *Mercure de France*.

***

CHOLAT, negustor de vin, care și-a părăsit o clipă negoțul ca să ia Bastilia. După ce a triumfat împotriva unor pietroaie enorme, singurele care apărau piața, s-a reîntors cu modestie acasă și și-a aflat recompensa în faima căpătată de cîrciuma lui.

***

CROIX (de). Unul dintre muții Adunării Naționale; națiunea este însă sigură pe el. Este devotat cauzei celei bune, se ridică în picioare pentru cauza cea bună, se așază pentru cauza cea bună, bate din picioare pentru cauza cea bună, chiar și cînd tace o face pentru cauza cea bună.

***

CUSTINE[1]. Pînă în prezent este considerat neutru în Adunare, dar are o inimă prea bine plasată pentru a nu deveni în curînd unul dintre cei mai buni patrioți ai laturii stîngi. Pasiunea lui pentru o simplă fată publică ne dă deja cele mai bune speranțe în acest sens.

***

DANTON[2]. A prezidat districtul Cordelierilor[3] cu un asemenea curaj, că l-a învăluit în propria-i nemurire. A

[1] Adam Philippe, conte de Custine (1740-1793), general francez, combatant în Războiul pentru Independența Americii. Trecut de partea Revoluției, va comanda, între altele, Armata Rinului, dar va fi ghilotinat în urma unei înfrîngeri.

[2] Georges Jacques Danton (1759-1794), fost avocat în Consiliul regelui, personalitate principală a Revoluției Franceze. Sprijină inițial măsurile demagogice și teroriste, în calitate de ministru revoluționar al justiției. Este ghilotinat sub acuzația de corupție și pactizare cu inamicul, fapte confirmate de cercetarea istorică.

[3] Unul dintre principalele "cluburi revoluționare", cel al Cordelierilor (numit așa după locul unde își avea sediul, o veche

respectat dorinţele poporului pînă şi în violenţele lui şi şi-a salvat cartierul de tirania legii marţiale. Cu cîtă căldură l-a apărat pe neînfricatul Marat, acest demn amic al naţiunii, cînd au vrut să-l despartă de ea! Fără districtul Cordelierilor şi mai ales fără preşedintele lui, marele scriitor ar fi fost silit să se expatrieze. Asemenea servicii, în situaţia noastră, sunt mult mai importante decît o victorie sau luarea unui oraş; amintirea acestor fapte va dura cît timp vom lupta pentru libertate şi Franţa va fi multă vreme nefericită înainte ca dl. Danton să fie uitat.

***

DUBOIS, simplu soldat din garda franceză, dar dezertor nemuritor. Este unul dintre cei 60000 de învingători ai Bastiliei şi el este cel care a fost plimbat spre Palatul Regal într-un car de triumf acoperit de toate ornamentele despotismului. Numai oferindu-se asemenea onoruri gloatei de războinici s-a putut ajunge la nimicirea infamei subordonări militare, atît de potrivnică drepturilor omului şi care nu poate conduce o naţiune decît la victorie.

***

ÉLIE, unul dintre primii eroi parizieni care au apărut în Franţa de la crearea monarhiei. Eroismul său a fost descoperit la asediul Bastiliei; s-a căţărat pe cetate urmat de strălucita tinerime a foburgurilor şi au căutat multă vreme pe apărători pînă să se înstăpînească pe citadelă. Bravul Élie a fost unul dintre învingătorii nevoiaşului de Launay[1], l-a condus el însuşi în Place de Grève şi s-a bătut mult timp pentru onoarea de a-i aplica ultima lovitură.

---

mănăstire) a fost întemeiat de Danton, Marat şi Camille Desmoulins.

[1] Bernard Jordan, marchiz de Launay (1740-1789), ultimul comandant al garnizoanei Bastiliei, masacrat în timpul asaltului din 14 iulie 1789.

***

FABRE D'ENGLANTINE[1]. Acest cetățean a tras tot folosul posibil din postul de vice-președinte al districtului Cordilierilor, dar cîte merite și-a cîștigat de la patrie de vreme ce și-a sacrificat pe altarul ei operele dramatice! Talentul lui pentru comedie era prea pronunțat ca să nu-i slăbească patriotismul și de aceea a trebuit pentru moment să-și strunească avînturile geniului, cu riscul de a-l scăpa de tot într-o zi.

***

GÉRARD, plugar necioplit, dar unul dintre cei mai buni responsabili cu patriotismul din Bretania. De fapt, el nu a deschis gura niciodată, dar sublima simplicitate a costumului său a fost de ajuns să stîrnească admirația Parisului și a Versailles-ului și a părut inutil să-l faci pe un țăran să explice abolirea drepturilor senioriale.

***

GOUTTES[2] (abatele). Face parte din micul număr de preoți care au abandonat clerul în mijlocul nenorocirilor pe care le-a meritat. A susținut părerea vînzării bunurilor preoțești, de al căror uzufruct nu avea nimic să-și reproșeze și nu a găsit nimic de regretat în parohia sa din Béziers. Dezinteresul i-a adus președinția Adunării într-un moment de interregn, iar aceste cincisprezece zile de glorie mai mult l-au stînjenit decît să-l facă să se umfle în pene pe acest virtuos păstor.

---

[1] Fabre d'Englantine (1750-1494), scriitor și revoluționar, secretar al lui Danton, pe care l-a urmat pe eșafod. Creator al numelor lunilor din calendarul revoluționar.

[2] Jean-Louis Gouttes (1740-1794), paroh al localității Argilliers în Languedoc, cleric trecut de partea Revoluției din prima oră, implicat în cele mai radicale acte legislative anti-clericale. A sfîrșit prin a fi ghilotinat.

***

GRÉGOIRE[1], încă un preot sacrificator. Planul lui de suprimare a tuturor taxelor legate de cultul suprem a fost pe cît de sublim pe atît de evanghelic. El nu cerea de la fiecare parohie din Franța decît cîte șase sute de franci pe an pentru existența lui Dumnezeu. El însuși se angaja ca, pentru douăzeci de scuzi pe zi, să mențină în bună stare un altar, să slujească acolo două sau trei liturghii pe săptămînă și chiar să predice și să încurajeze poporul la ocazii deosebite. O religie atît de ieftină trebuia, fără îndoială, să seducă întreaga republică, dar dușmanii acestui bun preot au făcut să eșueze toate proiectele lui de reformă; l-au constrîns chiar pînă într-acolo încît să primească optsprezece franci pe zi și, ca un veritabil Grigorie, a oftat fără încetare din această cauză la cîrciumă.

***

GUILLOTIN[2], medic patriot care a crezut că arta sa se poate întoarce în folosul umanității. A văzut lanțeta în dimensiuni mărite, a îndreptat-o împotriva tuturor relelor care implică justiția și a inventat astfel nemuritoarea sa mașină. A fost acuzat mai întîi că i-ar confunda puțin pe criminali cu bolnavii lui și că ar fi tot atît de tăios și la spital și în Place de Grève; dar în curînd i s-au iertat distracțiile inseparabile de geniu, iar ghilotina a fost încoronată. Se așteaptă o crimă strașnică de lez-majestate pentru a-i face safteaua și în

---

[1] Henri Grégoire (1750-1831), preot francez; pentru "serviciile" aduse Revoluției a fost ales "episcop constituțional" de Blois și deputat în Convenție.

[2] Joseph Ignace Guillotin (1738-1814), medic și profesor de anatomie francez. A impus în Adunare principiul pedepsei unice, cu ajutorul instrumentului care îi poartă numele. Ghilotina a fost mai întîi testată pe cadavrele spitalului Bicêtre și instalată în Place de Grève abia în 1792, cu ocazia executării unui criminal. Din acel moment, a devenit unul din simbolurile Revoluției Franceze.

onoarea acestei mari execuții dl. Guillotin a promis să renunțe la medicină.

***

HULLIN, ilustru băiat de spălătorie care a condus gărzile franceze pe cărările Bastiliei şi ale gloriei şi care ar fi luptat negreşit alături de ele în caz de rezistență. I-a dat cîteva lovituri d-lui de Launey şi, într-o zi de insurecție, nici nu trebuie mai mult ca să devii nemuritor.

***

HUMBERT, copil de doisprezece ani, care a luat Bastilia absolut ca şi o persoană adultă. A îndreptat mica sa puşcă spre enorma citadelă şi a spart un geam la guvern. Toate acestea par nimica toată, dar asemenea mici acțiuni au decis victoria şi, în ziua respectivă, micul Humbert a prețuit cît oricine altcineva.

***

JACQUES, un viteaz de pe la Hale şi unul dintre cei mai bine intenționați din rîndul celora care au şterpelit cîte ceva de la Versailles, pe 5 octombrie[1]. Atunci el a ucis cu propria secure pe unul dintre rebelii perfizi care îşi apărau regele şi, prin ferocitatea sa revoluționară, i-a ațîțat spre carnagiu pînă şi pe copii. A dispărut după această zi memorabilă, iar gloria şi republicanii de la Châtelet îi pregătesc în zadar recompensa.

***

JESSÉ, trimis de comuna Béziers la Paris pentru a deruta aristocrația. Acest monstru cu o mie de capete a făcut-o imediat să tremure, dar groaza semănată de el s-a întors imediat în profitul națiunii. Atît de mult s-a zbuciumat

[1] În noaptea de 5 octombrie 1789, palatul de la Versailles a fost invadat de mulțimea insurecțională, iar regele, părăsit de gardă, a fost purtat într-un alai umilitor la Paris.

pentru națiune, încît n-a mai văzut, n-a mai auzit, n-a mai visat decît aristocrație; a inoculat întregului Languedoc teama lui patriotică, printr-o faimoasă scrisoare către alegători și, doar antrenîndu-i mereu în propria-i neîncredere, i-a hotărît la cîteva masacre necesare.

***

LABORDE-MÉREVILLE[1], tînăr milionar cum nu se poate mai interesant; s-a pronunțat pentru binele poporului ca pentru propriul bine și și-a păstrat averea ca favoare pentru bunăvoința sa. Comorile tatălui său au părut corect dobîndite deoarece nu era gentilom, iar bandiții i-au respectat posesiunile. Tînărul Laborde a avut dibăcia să nu-și afișeze dintr-o dată toate avantajele și și-a asumat complet elocința. Toată lumea i-a fost recunoscătoare pentru o cumpătare atît de generoasă, iar liniștea lui sporește pe zi ce trece încrederea admiratorilor.

***

LA FAYETTE[2]. Destinul acestui erou este să se imortalizeze pretutindeni fără să-și servească regele. America și primăria Parisului i-au fost de ajuns pentru a-și manifesta talentele, iar gloria lui nu i-a costat încă nimic pe dușmanii Franței: numit general al celei mai bune miliții burgheze din Europa, el s-a arătat curînd demn de această funcție; i-a înțeles repede spiritul, care înseamnă a te supune gloatei, a-i comanda exact ceea ce dorește ea și de a nu-i reproșa furia decît după ce i s-a potolit. Această mare iscusință a atras poate după sine cîteva atrocități, dar Revoluția, acest cuvînt

---

[1] François de Laborde-Méreville (1761-1801), fiu de bancher înnobilat, deputat al stării a treia; deși nobil, se așeza ostentativ în partea stîngă a Adunării. Fuge pînă la urmă în Anglia.

[2] Gilbert Motier, marchiz de La Fayette (1757-1834), militar și om politic francez, implicat, pe un traseu foarte sinuos, în toate evenimentele politice din timpul vieții sale, de la Războiul pentru Independența Americii, pînă la instaurarea Monarhiei din iulie.

măreţ, scuză tot, înfrumuseţează tot şi nu-i îngăduie omenirii nici cel mai mic suspin.

***

LA MANDINIÈRE, unul dintre cei mai puternici învingători ai Bastiliei. A pătruns în fort alături de alţi zece mii de tineri, şi patru invalizi au vrut în zadar să curme impetuozitatea lor. După cîteva ore de luptă, curajoşii sexagenari au fost învinşi şi doar doi dintre ei au fost spînzuraţi potrivit legilor insurecţiei. S-a dorit să se arunce ridicolul şi atrocitatea asupra acestui faimos asediu, dar încurcătura asediatorilor le scuză ferocitatea şi, cînd nu întîmpini rezistenţă, ataci şi tu cum poţi.

***

LA POULE. Puţini oameni mari s-au ridicat atît de firesc precum dl. La Poule[1]; din simplu băiat de mingi, s-a înălţat la demnitatea de deputat de Besançon, şi asta fără intrigi, fără protecţie, chiar şi fără talent, trebuie să o spunem. Cui datorează el deci ascensiunea sa? Exclusiv supuşeniei. Poporul sprijină cu bucurie toate capriciile soartei şi crede că se încoronează el însuşi încoronîndu-l pe ultimul dintre oameni. Dl. La Poule nu s-a lăsat orbit de strălucirea puterii, a păstrat chiar la tribună vechea sa simplicitate de limbaj şi i-a răspuns o dată unuia dintre adversari "că-l scoate din draci".

***

LEFRANC DE POMPIGNAN, arhiepiscop de Vienne. Venerabilul prelat, după ce a supravieţuit tuturor glumelor lui Voltaire, s-a gîndit către sfîrşitul vieţii să devină obiect de adoraţie şi şi-a găsit şi momentul. A socotit că ar putea cîştiga ceva lăsîndu-se jefuit şi şi-a abandonat arhiepiscopia: şi-a strunit cuvintele, şi-a arătat părul alb şi bunul popor l-a

---

[1] Fraza este de o ironie evidentă: fr. *poule* înseamnă 'găină'. Personajul se numeşte, aşadar, dl. Găină.

adorat. Din sacrificiu în sacrificiu, a ajuns şi la pagina cu beneficii[1]: în total, aceste virtuţi nu l-au costat nimic. Ce exemplu înduioşător pentru mulţimea de preoţi care nu au ştiut să se deghizeze!

***

MARAT, prieten intim al poporului[2], a vegheat atît de fierbinte asupra intereselor acestuia, că a stîrnit gelozia gărzii naţionale. Un mic detaşament de cinci mii de oameni a fost trimis în misiune ca să pună mîna pe el şi pe tiparniţa lui patriotică. Naţiunea districtului său l-a apărat multă vreme dar, întrucît celelalte cincizeci şi nouă de naţiuni l-au abandonat, marele cetăţean a fost obligat să se salveze deghizat în dezertor şi să rătăcească prin toată Franţa.

***

MARTEL, altfel spus, oratorul poporului. Ţine fără întrerupere poporul de vorbă despre primejdiile care-l pasc şi îl împiedică să se culce pe-o ureche pe restul de iubire pentru Ludovic al XVI-lea. Fără el, poporul ar fi adorat poate în continuare o regină tot atît de filantroapă pe cît de curajoasă şi i-ar fi redat din idolatrie ceea ce-i răpise din răzbunare. Elocventul Martel salvează zilnic poporul de toate capcanele măreţiei; o numeşte pe această mărinimoasă principesă *zgripţuroaică, furie, monstru vomitat din gura lui Alecto* şi Franţa este salvată.

***

[1] Calambur rezultat din faptul că personajul fusese numit de rege ministru al resurselor casei regale (*ministre de la feuille des bénéfices*).

[2] Aluzie sarcastică la titlul demagogic al ziarului publicat de Marat, *l'Ami du peuple*.

MATTHIEU DE MONTMORENCY[1], cel mai tînăr talent din Adunarea Națională. Își gîngurește încă patriotismul dar se face deja înțeles, iar republica vede în el tot ce vrea ea să vadă. Trebuia ca un Montmorency să pară popular pentru ca Revoluția să fie completă și doar un copil putea da acest exemplu. Micul Matthieu s-a jertfit deci prestigiului de moment și a combătut aristocrația sub nuiaua abatelui Sieyès[2]; marele legislator și-a adjudecat prin chiar acest fapt gloriosul nume de zgîrie-brînză[3], iar acest singur cuvînt îi va confunda pe maestru și pe discipol în ochii posterității.

***

MIRABEAU (conte de)[4]. Acest mare om și-a dat seama de timpuriu că cea mai neînsemnată virtute l-ar putea

---

[1] Matthieu-Jean Félicité, viconte, apoi duce de Montmorency (1767-1826), aparținînd celei mai vechi familii nobiliare franceze, a avut un traiect politic extrem de sinuos: ultraliberal în prima fază a Revoluției, a fost cel care a propus în Adunare abolirea privilegiilor feudale; emigrează în Elveția în 1792, după abolirea monarhiei, dar se reîntoarce după căderea lui Robespierre, în 1794; în timpul Restaurației, devine un tradiționalist înfocat, membru al Academiei Franceze, ministru de mai multe ori, prieten al d-nei de Staël și al d-nei de Recamier.

[2] Emmanuel Joseph Sieyès (1748-1836), om politic francez, implicat în mai toate marile evenimente din preajma, din timpul și de după Revoluția Franceză. Susținător și ideolog al "stării a treia", iacobin, membru al Directoratului și al Consulatului alături de Napoleon, a trebuit să se exileze după Restaurație.

[3] Calambur cu conotații licențioase, bazat pe expresia franceză *fesse-mathieu*, literal 'bucile-lui-matei', al cărei sens curent este cel de 'avar'. Aluzie la relațiile dubioase dintre cele două personaje.

[4] Honoré Gabriel de Mirabeau (1749-1791), personaj important și contradictoriu al Revoluției. Ales în Adunarea Constituantă din partea stării a treia, apăra cu vigoare principiile revoluționare dar, în ascuns, primea subsidii de la Ludovic al XVI-lea, pentru a salva monarhia. Moare subit, pe punctul de a i se fi descoperit jocul dublu.

împiedica pe drumul gloriei şi, pînă astăzi, nu şi-a permis nici una. A privit onoarea şi probitatea ca pe doi tirani care ar fi putut să-i ţină în frîu geniul şi s-a arătat surd la glasul lor. A renunţat la orice fel de curaj pentru a nu-şi face destinul prea nesigur; în sfîrşit, a profitat de lipsa de suflet pentru a-şi făuri principii rezistente la remuşcări. Mii de francezi s-au jertfit pentru patrie, el s-a vîndut pentru patrie, fapt care-i mult mai sigur: geniul este atît de şovăielnic în cursa lui, încît o mare republică nu se poate bizui pe el decît plătindu-l foarte scump. De altfel, cînd este vorba despre libertate, nu trebuie cruţat nimic, iar fidelitatea contelui de Mirabeau dovedeşte splendoarea partidei pe care o apără. Nu s-a exprimat cîteodată în favoarea autorităţii regale decît pentru a dovedi că jargonul său ar fi găsit oriunde loc de plasament şi că elocinţa lui ar fi cîştigat sută la sută, cu condiţia să fi fost dirijată împotriva propriei conştiinţe. Naţiunea i-a lăsat aşadar plăcerea să combată uneori împotriva ei, iar nenorocirea regelui l-a liniştit întotdeauna. Contele de Mirabeau a fost socotit, în acelaşi timp, unul dintre cei mai buni făuritori ai Revoluţiei şi nu s-a comis o mare crimă la care el să nu se fi gîndit primul.

***

MONTESQUIOU, cetăţean uşuratic, acomodîndu-se cu orice fel de guvernare şi care, în necazurile unui stat, găseşte întotdeauna o putere de măgulit şi o avere să-şi promită. Pierde într-o noapte o mie de scuzi, încearcă a doua zi să-şi ia revanşa prezentînd un proiect de finanţe în faţa Adunării Naţionale. Un astfel de caracter ar fi demn de dispreţ şi, poate, primejdios într-o monarhie, dar într-o republică ne acomodăm cu orice: şi pentru ca libertatea să fie fără limite, trebuie ca toate viciile să se poată exercita.

***

NECKER[1]. Acest mare om este în mod evident tatăl Revoluției, dar astăzi o privește ca pe o bastardă și se preface că nu o recunoaște: ce a putut oare să deranjeze în așa hal marele său caracter? Să fie oare această obișnuință a masacrului pe care națiunea tocmai a căpătat-o? Să fie degradarea funcției publice? Să fie, în sfîrșit, partidul care a început să treacă peste el tocmai pentru a face răul? Este cu neputință ca, pentru toate aceste mizerii, să ajungă omul să piardă dragostea parizienilor, cel mai mare popor al departamentului. Este așadar mult mai firesc să credem că modestia lui este aceea care i-a diminuat patriotismul și că nu a afișat o rămășiță de atașament pentru rege decît pentru a se descotorosi de toată povara gloriei. O intenție atît de umilă și care îi seamănă atît de mult nu trebuie deci să schimbe nimic din faima lui; iar dacă aristocrații vor să-i acorde în continuare ura lor, adevărații demagogi nu trebuie să-i acorde hatîrul de a-l stima.

***

NOAILLES (conte de)[2]. Acest erou poate fi privit ca o miniatură a marelui La Fayette. Cu tot atît de puțină ambiție și loialitate ca și acesta, vicontele nostru s-a distins în lucrurile minore, în vreme ce modelul său se pierdea printre cele majore. Noblețea și cariera militară erau degradate în fapt; el s-a amuzat să le degradeze și în formă; avînd părinți aristocrați, s-a achitat de minune să le asigure o bătrînețe onorabilă; în sfîrșit, obosit s-o facă pe caporalul de garnizoană și să nu comande decît plictisindu-se de moarte, a renunțat la meserie și s-a pus pe propovăduit indisciplina. O

---

[1] Jacques Necker (1732-1804), om de finanțe și politician francez, ministru de finanțe al lui Ludovic al XVI-lea, a încercat fără succes să redreseze economia falimetară a Vechiului Regim.

[2] Louis-Marie, conte de Noailles (1756-1804), deputat al nobilimii în Adunare, se situează în partida "democratică", alături de La Fayette, care îi era cumnat și împreună cu care luptase în Războiul pentru Independența Americii.

grămadă de spirite răutăcioase au criticat şi chiar dispreţuit această conduită, dar viteazul Noailles s-a consolat în braţele parizienilor, tovarăşii lui de glorie şi, asemenea tuturor marilor oameni ai zilei, s-a ales doar cu pierderea vechilor prieteni.

***

ORLÉANS (ducele de)[1], prinţul cel mai înţelept care a apărut vreodată într-o insurecţie. A ştiut să cîştige un biet popor prin filantropia sa neprevăzută, prin aerul său de nepăsare; iar poporul a luat pe seama lui, fără să o ştie, sarcina ambiţiei şi a curajului ducelui. Philippe d'Orléans s-a lăsat lăudat, adorat, chiar stimat, fără să-şi facă griji pentru o asemenea orbire. S-ar fi lăsat chiar şi încoronat, dacă tronul nu ar fi devenit postul cel mai primejdios al Monarhiei. Din prudenţă, el a devenit aşadar, dintr-o dată, cel din urmă dintre cetăţeni. Dl. de La Fayette l-a trimis în această calitate în Anglia pentru a potoli Franţa şi a-i obişnui pe parizieni cu absenţa lui, iar prinţul s-a arătat demn de o misiune atît de onorabilă: timp de şase luni el s-a lăsat fără întrerupere dispreţuit de întreaga Europă şi şi-a lăsat de bună-voie gloria şi mîntuirea în uitarea naţiunii franceze. Speranţele nu i-au fost înşelate. A revenit în linişte la Paris pentru augusta sărbătoare a lui 14 iulie. Foburgul Saint-Antoine, halele şi Palais Royal[2] şi-au amintit cu greu figura şi binefacerile prinţului, aşa că a fost obligat să se lase insultat pentru a se face recunoscut.

***

[1]Louis Philippe Joseph, duce d'Orléans (1747-1793), supranumit Philippe Égalité, a jucat un rol ambiguu în Revoluţie, căutînd, prin gesturi demagogice, să fie, ca membru al casei de Bourbon, profitorul căderii Vechiului Regim. Ca deputat, a votat moartea lui Ludovic al XVI-lea, dar a sfîrşit el însuşi prin a fi decapitat.
[2] Unul din centrele de putere ale Revoluţiei, la Paris.

PEUCHET, unul dintre capii cei mai puternici de la Hôtel de Ville[1]. A ajuns aici din însărcinare în însărcinare, ca simplu particular; a fost elector, reprezentant al comunei şi sub comanda lui poporul exercită astăzi poliţia Parisului. A afişat de curînd o ordonanţă care interzice în mod expres furtul, asasinatul, chiar şi crima şi toate neajunsurile pe care le aduce după sine libertatea.

***

PRUDHOMME, cel mai savant compilator al literaturii populare. Sub titlul modest *Revoluţiile Parisului*, el face un tablou imens şi continuu al tuturor nelegiuirilor care se pot săvîrşi şi al tuturor crimelor care se săvîrşesc. Desemnează şi proscrie mereu cîteva capete vinovate şi susţine poporul în justa lui răzbunare. Pentru ca un simplu ziar să aibă un asemenea efect, trebuie ca stilul să-i fie puternic marcat de intenţii şi să devină încîntarea cititorului celui mai barbar. Iată marea artă a d-lui Prudhomme. Probabil că este conştient de faptul că-i produce repulsie unui om de gust, dar asasinul îl citeşte liniştit şi asta-i tot ce-şi doreşte.

***

ROBESPIERRE, omul cel mai mic şi mai impetuos din Senatul francez. Fragilitatea făpturii sale nu a făcut decît să-i excite elocinţa şi să-i sporească gloria. În zadar au afirmat duşmanii lui că nu se înfurie decît pentru a da impresia că vorbeşte, mînia sa nu a provocat mai puţin încîntarea tribunelor şi groaza celor absenţi. Ar fi fost ales deja preşedinte dacă lumea nu s-ar fi temut să-l facă prea redutabil lăsîndu-i pe mînă atît cuvîntul cît şi clopoţelul de şedinţă — s-a văzut deja primejdia pe care o reprezintă în timpul preşedinţiei sale la Iacobini: i-a uluit şi i-a zăpăcit pe membrii acestui club august şi încă a abuzat mai mult de talentul decît de funcţia sa. Reprezentanţii naţiunii nu au putut deci să se hotărască să o guverneze sub conducerea clocotitorului Robespierre, iar

[1] Primăria Parisului, alt centru important al puterii revoluţionare.

neîncrederea unei asemenea Adunări ar onora pe orice altă persoană.

***

VOLNEY[1], ilustru călător, care şi-a terminat ocolul pămîntului în Anjou, unde i s-a spus că s-a născut, şi în Adunarea Naţională, unde a fost trimis deputat. Obişnuit cu moravurile Egiptului şi ale Siriei, nu s-a înspăimîntat de asasinatele juste ale poporului francez; nu şi-a risipit elocinţa să-l lumineze şi să-l calmeze, ci a închis ochii la tîlhăriile necesare doborîrii despotismului. Prin urmare, călătoriile nu numai că formează spiritul, dar mai şi corectează slăbiciunile sufletului.

[1] Constantin François de Chasseboeuf, conte de Volney (1757-1820), erudit, filosof şi poet francez, considerat un precursor al romantismului.

Maxime, reflecții, anecdote, cuvinte de duh

P
toți cei

P
forța. U
organ p
aplicate
organel
A
blemei *s*
forța, g
puterea
puterea
persistă,
dacă po
de *cond*

S
exista su
este uni
conduce
spus; ac
separate
Scopul
suverani
politică.

POLITICĂ, SOCIETATE, REVOLUȚIE

Politica este ca sfinxul din poveste: îi devorează pe toți cei care nu-i explică enigmele.

***

Puterea este *forța organizată*, uniunea *organului* cu *forța*. Universul este plin de forțe care nu caută decît un organ pentru a deveni puteri. Vînturile, apele, sunt forțe: aplicate asupra unei mori sau asupra unei pompe, care sunt organele lor, ele devin *putere*.

Această distincție între forță şi putere dă soluția problemei *suveranității* în cadrul unui corp politic. *Poporul este forța, guvernul este organul*, iar reuniunea lor constituie *puterea politică*. Îndată ce forțele se separă de organul lor, puterea nu mai există. Cînd organul este distrus iar forțele persistă, nu mai există decît convulsie, delir sau violență; iar dacă poporul este acela care s-a separat de organul său, adică de *conducerea sa politică*, atunci avem *revoluția*.

***

Suveranitatea este puterea conservatoare. Pentru a exista suveranitate, trebuie să existe putere. Or, puterea, care este uniunea organului cu forța, nu poate rezida decît în conducerea politică. Poporul nu are decît forțe, după cum s-a spus; aceste forțe, departe de a conserva, atunci cînd sunt separate de organul lor, nu au decît tendința spre distrugere. Scopul suveranității este însă acela de a conserva, aşadar suveranitatea nu rezidă în popor, ci rezidă în conducerea politică.

***

La orice națiune există Suveranul, Statul și Guvernul. Suveranul este sursa tuturor puterilor, Guvernul este forța care exersează aceste puteri, iar Statul este subiectul acestor puteri. Dacă națiunea se guvernează singură, ea este în același timp Statul și Guvernul; forma de guvernare, care se numește în acest caz democrație, dispare între Suveran și Stat. Nemaiaparținînd nimănui în mod particular, guvernarea nu este vizibilă decît prin actele pe care le săvîrșește, iar poporul este în întregime și stăpîn, și supus. În acest fel, fiecare individ se conduce singur: noi ne comandăm și ne supunem nouă înșine. Cu cît un popor este mai simplu, cu atît seamănă mai mult unui singur om, iar democrația i se potrivește mai mult. *Dacă ar exista*, spune Rousseau, *un popor de zei, acesta s-ar conduce în mod democratic.* Dar unde este de găsit un asemenea popor? Nu există democrație pură pe pămînt. Nu cunoaștem un popor destul de simplu în moravurile sale sau destul de puțin numeros ca să se poată guverna, în mod constant, singur. Orice ar face o națiune, ea trebuie să se încredințeze cuiva; or, în momentul în care un popor a dobîndit niște îndrumători sau niște căpetenii, orice nume le-am da, avem întotdeauna o aristocrație. În clipa în care Guvernul se separă de Suveran pentru a forma un corp distinct, din momentul în care este distinct, acest corp este aristocratic. S-a convenit totuși să fie numite democratice acele state în care poporul se reunește uneori pentru a-și numi magistrații. Într-un astfel de stat, forța Suveranului se află la nivelul maxim, cea a Guvernului, dimpotrivă, la nivelul minim.

Dacă într-o națiune există o adunare de magistrați și senatori durabilă și constantă, pe care poporul să nu o poată schimba după bunul său plac, atunci suveranitatea este ca și alienată; Guvernul îi îndeplinește funcțiunile, iar senatul este stăpînul Statului, toți ceilalți fiind supuși. Aceasta este propriu-zis aristocrația. În asemenea tip de state, Guvernul are o putere medie.

Guvernarea monarhică reprezintă o limitare a guvernării aristocratice. Un singur om îndeplineşte, în acest caz, funcţiile unui senat întreg. Este şeful Statului, rege sau monarh, adică magistratul suprem, care guvernează pe baza unor legi consimţite prin acceptul sau tăcerea naţiunii. Dacă face el însuşi legile, atunci este un despot şi acest nume i se potriveşte chiar şi atunci cînd aduce fericirea supuşilor. Fiinţa cea mai iubită este, în acest caz, şi cea mai tiranică. Într-un asemenea stat, Guvernarea se află la nivelul său maxim şi străluceşte cu mare intensitate. Suveranitatea naţiunii este eclipsată în întregime şi nu poate, ca un fel de foc central, să se manifeste decît prin explozii. Poporul, asemenea uriaşilor din poveste, răscoleşte munţii sub care se află îngropat, iar pămîntul este sfîşiat în urma acestui cutremur: iată principiul insurecţiei.

Nu există în lume un despotism pur: toate guvernările sunt mai mult sau mai puţin aristocratice, după cum am mai spus-o. Pot fi însă naţiuni care suferă toate relele despotismului, fără ca principele să se bucure de întreaga plenitudine a puterilor. Un om nu poate voi totul şi tot timpul.

Faimoasa deviză a romanilor, *Senatus populusque romanus*, conţine în germen toate aceste idei. Poporul este în ansamblul său Statul şi Suveranul, iar senatul este şeful Statului sau Guvernul.

Acum, după ce am stabilit ce sunt Suveranul, Statul şi Guvernul, ne rămîne să spunem de ce Suveranul şi Statul sunt două realităţi simple şi de ce Guvernul este o realitate compusă. Naţiunea, în calitatea sa de suveran, este o fiinţă simplă, deoarece nu are decît o singură voinţă, care este aceea de a se menţine cu ajutorul unor legi bune. Statul nu reprezintă de asemenea decît o idee, el este suma tuturor supuşilor. Guvernarea însă, care este efectul nemijlocit al voinţei Suveranului, este compusă din trei puteri, care sunt conţinute în această voinţă: cea legislativă, cea executivă şi cea judecătorească.

Întrucît constituția este raportul Suveranului cu Statul, se vede bine că Guvernul este piesa cea mai importantă din acest mecanism: el este acela care îi dă viață și mișcare. Pentru ca o constituție să fie bună, este nevoie să se îmbine în mod just cele trei puteri. Acesta este fundamentul marii cauze pe care regele Ludovic al XVI-lea a pierdut-o, nu împotriva națiunii, ci împotriva unor demagogi.

Experiența secolelor trecute dovedește că, ori de cîte ori poporul a exercitat prin el însuși toate cele trei puteri, democrația s-a prefăcut în anarhie: oratori violenți agitau mulțimea așa cum vîntul răscolește valurile, iar poporul, măgulit de către demagogi, avea toate defectele tiranilor. Abroga cele mai bune legi, îi condamna pe cei mai buni cetățeni și risipea veniturile publice. La Atena, Suveranul era nebun, iar Statul nefericit.

Experiența secolelor mai dovedește că, dacă cele trei puteri sunt reunite în mîinile unui senat sau ale unui singur om, avem de-a face cu un despotism aristocratic sau monarhic.

Pentru a se obține o constituție tolerabilă, a trebuit deci ca suveranitatea să se dividă. Experiența tardivă a venit însă în ajutorul rațiunii și a demonstrat că, de fiecare dată cînd nu sunt stabilite decît două corpuri depozitare ale puterii, se intră într-o confruntare care va trebui să se sfîrșească prin dispariția și a unuia, și a celuilalt și prin răsturnarea ordinii publice. La Roma, după ce regii au fost izgoniți, senatul le-a luat locul și a guvernat în mod despotic pînă ce poporul l-a silit prin frecvente insurecții să recunoască magistratura tribunilor. Din acea zi, pacea a fost surghiunită de la Roma. Slăbind prea mult Statul, tribunii au ucis libertatea cu ajutorul independenței și au condus poporul-rege spre sclavie.

***

În fond, într-un stat nu există decît puterea legislativă, celelalte două nu sunt decît consecințe ale actelor primeia, funcții sau magistraturi: căci la ce ar servi promulgarea

legilor dacă ele nu ar fi respectate, dacă nu s-ar judeca potrivit lor? Fiind așadar prea redutabilă și purtînd cu sine toate genurile de puteri, puterea legislativă are nevoie să fie divizată. De altfel, cînd este împărțită, funcționarea ei este mai lentă și mai măsurată. Puterea executivă nu se poate lipsi, dimpotrivă, de promptitudine: este deci necesar ca ea să se afle doar într-o singură mînă.

***

Favoarea pe care guvernul o acordă supușilor trebuie să fie întotdeauna în raport invers față de mobilitatea bogățiilor lor.

Astfel, cel care trebuie favorizat cel mai mult este agricultorul, veritabil copil al pămîntului, ale cărui bogății sunt la fel de imobile ca și pămîntul și care, pentru a produce, are nevoie de spațiu, de timp și de toate elementele naturii.

După agricultor vine negustorul, ale cărui averi sunt puțin mai mobile, dar care nu se poate totuși lipsi de timp, de drumuri, de fluvii și de mări. Îl pun pe a treia treaptă pe omul banului care, ca un magician, poate dintr-o singură trăsătură de condei să-și transporte bogăția la capătul lumii și care, mînuind întotdeauna doar semne, se eschivează deopotrivă de exigențele naturii și ale societății. Guvernul nu datorează nimic unui asemenea om.

Această maximă este fundamentală și putem judeca întotdeauna un ministru pornind de la ea.

***

Aceeași eroare care plasa odinioară pămîntul în centrul lumii a făcut ca suveranitatea să fie atribuită poporului. Dar, cînd busola a deschis calea spre Ocean iar telescopul spre ceruri, pămîntul a fost exilat pe orbita lui, iar omul, decăzut dar instruit, și-a plasat mai bine orgoliul.

***

Omul îşi împrumută palatele de la cariere, vasele de la păduri, orgoliile de la soare; pentru a alcătui o armată şi un corp politic, omul se imită pe sine şi se împrumută de la el însuşi.

***

Pămîntul este planul pe care se configurează corpul politic. Pentru ca un Stat să ajungă la gradul său cel mai înalt de măreţie relativă, trebuie să existe o ecuaţie între populaţie şi teritoriu. În America de Nord, teritoriul prevalează asupra populaţiei şi Statul nu şi-a obţinut încă gradul cel mai înalt de putere. În Europa, unde există o ecuaţie perfectă între teritorii şi populaţii, Statele au ajuns la cel mai înalt punct al puterii lor. În China, unde populaţia se află în exces iar teritoriul este deficitar, Statul este în declin.

***

Corpurile politice sunt marile forţe conservatoare ale speciei umane şi cele mai magnifice cópii ale Creaţiunii. Într-adevăr, după univers şi după om, nu există o mai frumoasă alcătuire decît aceste vaste corpuri, ale căror jumătăţi sunt omul şi pămîntul, şi care trăiesc prin invenţiile unuia şi roadele celuilalt. Sublime armonii între natură şi artă, care se compun din armonii şi ale căror noduri sunt legate şi strînse de către necesitate!

***

Corpurile politice reîncep fără încetare — ele nu trăiesc decît din remedii.

***

Legea este reuniunea dintre lumini şi forţă. Poporul dă forţele, conducerea politică dă luminile.

***

Oamenii se nasc goi şi trăiesc îmbrăcaţi, după cum se nasc independenţi şi trăiesc supuşi legilor. Hainele jenează

puţin mişcările corpului, dar îl şi apără de accidentele din exterior: legile jenează pasiunile, dar apără onoarea, viaţa şi averile.

***

Corpul politic este asemenea unui arbore: pe măsură ce se înalţă, el are tot atîta nevoie de cer ca şi de pămînt.

***

Orice stat, îndrăznesc să spun, este un vas misterios care îşi înfige ancorele în cer.

***

Un popor fără teritoriu şi fără religie ar pieri asemenea lui Anteu, suspendat între cer şi pămînt.

***

Toţi legislatorii au adăugat la legăturile legilor verigile religiei; nu au crezut niciodată de cuviinţă să-şi ia toate măsurile de precauţie şi să impună poporului subordonarea, acest înger tutelar al lumii.

***

Drepturile sunt proprietăţi sprijinite pe putere. Dacă puterea cade, drepturile cad şi ele.

***

Omul solitar nu poate figura decît în istoria naturală; însă şi acolo el va fi mereu doar un fenomen.

***

În politică, geniul consistă nu în a crea, ci în a conserva, nu în a schimba, ci în *a fixa*; consistă, în sfîrşit, în a compensa adevărurile prin maxime: căci o lege bună nu este legea cea mai bună, ci cea mai stabilă.

***

Cei vechi, atribuind pasiuni zeilor, şi-au imaginat apoi Destinul, care era socotit irevocabil, inexorabil şi impasibil, pentru ca universul, avînd astfel o bază fixă, să nu fie bulversat de către pasiunile zeilor. Jupiter consulta cartea Destinului şi o opunea deopotrivă rugăciunilor oamenilor, intrigilor zeilor şi propriilor sale înclinaţii, în favoarea şi a unora, şi a celorlalte.

***

În legislaţie, ca şi în morală, binele este întotdeauna preferabil mai-binelui. Oamenii se asociază deoarece au pasiuni; nu trebuie să fie trataţi nici ca nişte oi, nici ca nişte lei; este necesar ca slăbiciunea să-i adune la un loc, iar forţa să-i apere. Despotul care nu vede în oameni decît nişte oi fără valoare şi filosoful care nu vede decît nişte lei neîmblînziţi sunt deopotrivă de nesăbuiţi şi de vinovaţi.

***

A anula diferenţele între oameni înseamnă confuzie; a schimba adevărurile înseamnă eroare; a modifica ordinea înseamnă dezordine. Adevărata filosofie înseamnă a fi astronom în astronomie, chimist în chimie şi om politic în politică.

***

Raţiunea este alcătuită din adevăruri care trebuie rostite şi din adevăruri despre care trebuie să se tacă.

***

Poporul are nevoie de adevăruri uzuale şi nu de abstracţiuni.

***

Agricultura este o manufactură avară care respinge braţele inutile.

***

Aurul este suveranul suveranilor.

***

Aurul şi moneda de hîrtie sunt două semne ale bogăţiei; unul reprezintă însă o convenţie universală, iar celălalt o convenţie locală şi limitată. Raritatea metalelor şi eforturile pe care le reclamă exploatarea lor lasă timp pămîntului să-şi poarte recoltele, iar mărfurile pot să ajungă din urmă sau să urmeze îndeaproape semnele care le reprezintă. Dar poate oare natura să evolueze în ritmul condeiului unui om care confecţionează monedă de hîrtie? Aurul, limitat în cantitate, este nelimitat prin efecte, iar hîrtia, nelimitată în cantitate, este, dimpotrivă, foarte circumscrisă în efectele sale.

***

Centrul unui corp politic poate fi de hîrtie, dar trebuie ca întotdeauna extremităţile sale să fie de aur. Dacă extremităţile se schimbă în hîrtie, circulaţia se opreşte, iar corpul politic sucombă.

***

Suveranii nu trebuie să uite niciodată că, întrucît poporul este întotdeauna un copil, puterea politică trebuie să fie întotdeauna părintele.

***

Cu persoana regilor se întîmplă ca şi cu statuile zeilor: primele lovituri îl izbesc pe zeul însuşi, următoarele nu mai cad decît asupra unei marmuri desfigurate.

***

Actele de autoritate ale zeilor sunt asemenea loviturii fulgerului, care nu durează decît o clipă; revoluţiile popoarelor sunt însă asemenea cutremurelor de pămînt ale căror zguduiri se transmit la distanţe incomensurabile.

***

Războiul este tribunalul regilor, iar victoriile sunt sentințele acestui tribunal.

***

Suveranii nu trebuie să uite niciodată că un scriitor poate fi recrutat printre soldați, dar că un general nu poate fi niciodată recrutat printre cititori.

***

Într-o armată, disciplina apasă ca un scut, nu ca un jug.

***

Voltaire a spus: *Cu cît oamenii vor fi mai luminați, cu atît vor fi mai liberi*. Succesorii lui au spus poporului că *va fi cu atît mai luminat, cu cît va fi mai liber*, ceea ce a fost o pierdere totală.

***

Popoarele cele mai civilizate sunt tot atît de învecinate cu barbaria, pe cît este fierul cel mai lustruit cu rugina. Ca și metalele, popoarele nu strălucesc decît la suprafață.

***

Întrucît este rodul unei lungi meditații și rezultatul unei întregi vieți, filosofia nu poate și nu trebuie să fie prezentată niciodată poporului, care se află întotdeauna la începutul vieții.

***

Revoluția a ieșit dintr-o dată din cărțile filosofilor ca o doctrină înarmată.

***

Nu există secole de lumină pentru plebe; ea nu este nici franceză, nici engleză, nici spaniolă. Plebea este aceeași, întotdeauna și în orice țară: întotdeauna canibală, întotdea-

una antropofagă şi, cînd se răzbună pe magistrații săi, ea pedepseşte crime care nu sunt dovedite prin crime care sunt sigure.

***

Pentru a pune la cale o revoluție, este necesară mai degrabă o anumită cantitate de prostie de o parte decît o doză de lumină de cealaltă parte.

***

Cînd este mai luminat decît tronul, poporul se află foarte aproape de o revoluție. Este ceea ce s-a întîmplat în 1789, cînd tronul se afla eclipsat în mijlocul luminilor.

***

Viciile Curții au început revoluția, viciile poporului o vor desăvîrşi.

***

Toată domnia lui Ludovic al XVI-lea se reduce la cincisprezece ani de slăbiciune şi la o zi de forță rău întrebuințată.

***

Națiunile pe care regii le consultă încep prin exprimarea unor dorințe şi sfîrşesc prin acte de voință.

***

Filosofia modernă nu este nimic altceva decît pasiunile înarmate cu principii.

***

Filosofii sunt asemenea viermilor care înțeapă şi străpung digurile Olandei: dovedesc că aceste lucrări sunt perisabile, asemenea omului care le construieşte, dar nu dovedesc deloc că nu ar fi necesare.

***

Orice filosof într-o adunare constituantă este pe cale să nască un iacobin — iată un adevăr pe care Europa nu trebuie să-l piardă din vedere.

***

Poporul nu gustă din libertate, ca şi din băuturile tari. decît ca să se îmbete şi să devină violent.

***

Cluburile sunt tabere diplomatice răspîndite pe toată suprafaţa Franţei.

***

O opinie trebuie atacată cu armele ei: nu se trag focuri de puşcă în idei.

***

Despre agitatori, Rivarol spunea: "Cînd Neptun vrea să potolească furtunile, se adresează nu valurilor, ci vînturilor".

***

Jean-Jacques Rousseau seamănă cu acei cuceritori care aruncă străluciri asupra ruinelor şi se bucură de impunitatea ataşată gloriei. Satirele violente şi tablourile surescitate ale acestui orator ambidextru nu puteau să nu aibă succes la un popor dezgustat de propria glorie şi care nu căuta decît să-şi schimbe atitudinea.

***

Vorbind despre nobilii care lăsaseră să le scape puterea din mîini, Rivarol spunea că îşi iau amintirile drept nişte drepturi.

***

Fără îndoială, trebuie ca arhivele timpului să piară. Memoria oamenilor este un organ prea limitat pentru a se măsura la nesfîrşit cu amploarea lucrurilor; istoria noastră, lamentabil amestec de puţin bine şi mult rău, nu ar mai fi în curînd pe potriva scurtimii vieţii, dacă timpul care o prelungeşte cu o mînă nu ar scurta-o cu cealaltă. Este deci o binefacere a cerului faptul că atîtea rase criminale primesc de la o epocă la alta amnistia uitării. Şi astfel, în om, pentru om, în jurul omului, totul se degradează, totul se schimbă, totul piere, totul se îndreaptă dinspre primăvară către decrepitudine; legile, moravurile, artele frumoase, imperiile îşi au strălucirea şi declinul, prospeţimea şi părăginirea lor, cîteodată chiar un sfîrşit prematur. Totuşi, natura, mama statornică a atîtor forme trecătoare, se sprijină în continuare pe necesitate, în sînul mişcărilor, al vicisitudinilor şi al metamorfozelor, imobilă, invariabilă, nemuritoare.

***

Poporul îşi dăruieşte favoarea, niciodată încrederea.

***

Voinţa este o sclavă robustă care se află cînd în serviciul pasiunilor, cînd în serviciul raţiunii; este o exaltare violentă a tuturor facultăţilor noastre, produsă cel mai adesea de către pasiuni pe care nu le putem concepe decît absente din voinţă şi ne vedem foarte adesea raţiunea părăsită de voinţă. Pofta, cruzimea, ambiţia — ele *vor*; raţiunea roagă sau porunceşte. Femeile sunt pline de voinţă. O exaltare slabă se numeşte veleitate. Cînd suntem trecuţi de vîrsta pasiunilor şi a senzaţiilor către cea a ideilor, avem puţine dorinţe, şi, totuşi, abia atunci avem cap politic.

***

Într-un corp politic, puterea politică este mijlocul, iar fericirea publică scopul. În democraţie însă, mijlocul şi scopul fiind în aceleaşi mîini, poporul nu se ocupă decît de

primul. Aceasta este starea Franţei de acum. Îi trebuie un stăpîn.

***

Corpul politic este o idee multiplă, o idee complexă; trebuie să ne obişnuim cu acest fel de idei, deoarece, în fond, omul nu are altele. Întrucît omul nu poate exista în afara pămîntului, corpul politic nu poate exista în afara pămîntului şi a omului. Un călăreţ nu poate fi conceput fără cal, iar echitaţia nu poate fi concepută nici fără unul, nici fără celălalt. Forma frîului este determinată de proprietăţile omului şi ale calului, la fel cum forma puterii politice este determinată de proporţiile teritoriului şi ale populaţiei.

***

Dacă este adevărat că, uneori, sunt proiectate de oameni de spirit, conjuraţiile sunt întotdeauna executate de bestii feroce.

***

Cînd armata depinde de popor, se întîmplă pînă la urmă ca puterea politică să depindă de armată.

***

Cînd o conducere politică a fost destul de rea pentru a stîrni insurecţia şi destul de slabă pentru a nu o putea opri, atunci insurecţia este justificată asemenea unei boli, căci şi boala este ultima resursă a naturii. Niciodată însă n-a afirmat cineva că maladia ar fi o obligaţie a omului.

***

Există în corpul politic o gradaţie armonioasă între rivalitate şi emulaţie, pornind de la lucrătorul manual şi pînă la marele proprietar, de la simplul soldat şi pînă la mareşalul Franţei. În dubla ierarhie a rangurilor şi a averilor, fiecare nu aspiră decît spre omul pe care îl are înaintea sa şi de care nu-l separă decît o treaptă în ordinea demnităţilor şi a

bogăției. Această aspirație este foarte onorabilă. Filosofii au apropiat însă în mod brusc cele două extreme, opunîndu-l pe soldat generalului și pe lucrătorul manual proprietarului; această contralovitură a dat totul peste cap.

***

Filosofii fundamentează adesea egalitatea pe raporturi anatomice și, din faptul că nervii, mușchii și configurația exterioară sunt la fel, trag de aici concluzia că doi cetățeni trebuie să fie egali. Egal nu înseamnă însă asemănător; a crede așa ceva este o eroare funestă.

***

Un popor are multe dorințe și, în consecință, dorește multe lucruri contrare prosperității corpului politic; căci orice popor este un copil. Dacă, asemenea evreilor, un popor își părăsește pămîntul ca să urmeze un șef în deșert, este nevoie de autoritate morală pentru a-l seduce și de miracole pentru a-l salva. Dacă poporul numește un general sau un rege, politic în acest act nu este decît ceea ce este necesar și obligatoriu — vreau să spun numirea unui șef; însă alegerea unuia sau a altuia, dacă este absolut voluntară, este, de obicei, o alegere rea.

***

O siguranță deplină, proprietatea sfîntă asupra bunurilor și propriei persoane, iată adevărata libertate socială.

***

Libertatea în afara societății nu aduce cu sine ideea de siguranță, iar aceasta din urmă nu poate fi înțeleasă fără libertate și fără societate.

***

Ne punem mereu întrebarea dacă regii sunt făcuți pentru popoare sau popoarele pentru regi. Răspunsul este foarte simplu: popoarele sunt făcute pentru corpul politic;

căci, dacă poporul este porţiunea cea mai considerabilă în stat, puterea politică este piesa principală. Şi unul, şi celălalt sunt făcuţi în vederea întregului. Indicatorul unei pendule nu este făcut pentru rotiţe, nici rotiţele pentru indicator, totul este făcut în vederea ansamblului care este pendula.

***

Pentru un principe evlavios, duhovnicul trebuie să fie un om de stat.

***

Statele despotice pier din cauza despotismului, aşa cum oamenii rafinaţi pier din cauza rafinamentului.

***

Trebuie făcută o mare deosebire între majoritatea aritmetică şi majoritatea politică într-un stat.

***

Natura ne-a condamnat să ucidem un pui sau să murim de foame, şi aici se află fundamentul drepturilor noastre. Iată genealogia mecanismelor politice: nevoile fundamentează drepturile, iar drepturile fundamentează puterile. În Franţa, s-au dat însă poporului puteri la care nu avea dreptul şi drepturi de care nu avea nevoie.

***

Pe măsură ce superstiţiile se diminuează la un popor, puterea politică trebuie să sporească precauţiile şi să înăsprească autoritatea şi disciplina.

***

În Anglia, spiritul public este mai sănătos, în Franţa, spiritul particular valorează mai mult; aşa încît, în Anglia veţi găsi mai degrabă un popor mai bun, iar în Franţa un om mai bun.

***

La un om dintr-o clasă inferioară politețea este semnul statutului său; la cineva de condiție superioară politețea este semn de educație. În ciuda Revoluției, acesta din urmă continuă să fie politicos pentru ca să nu aibă aerul de a-şi fi pierdut educația, în vreme ce omul din popor încetează să mai fie politicos pentru a dovedi că şi-a schimbat statutul. Sfidează şi insultă pentru că odinioară se supunea şi măgulea: acesta este semnul prin care el recunoaşte egalitatea.

***

Principele absolut poate fi un Nero, dar este uneori un Titus sau un Marc Aureliu. Poporul este adesea Nero, dar niciodată Marc Aureliu.

***

În vremuri liniştite, reputațiile depind de clasele superioare; în revoluții, ele depind însă de clasele inferioare şi aceasta este vremea falselor reputații.

***

Legile naturii sunt admirabile, dar zdrobesc multe insecte în angrenajele lor, la fel cum puterea politică zdrobeşte mulți oameni.

***

Cea mai mare nenorocire care li se poate întîmpla persoanelor particulare, ca şi popoarelor, este să-şi amintească prea des de cele ce au fost şi nu mai pot să fie. Roma modernă ar vrea să-şi ofere tribuni şi consuli. Timpul este ca un fluviu, nu urcă înapoi spre izvor.

***

Excitat, un mare popor nu poate face decît execuții.

***

Sunt momente cînd guvernul pierde încrederea poporului, dar nu cunosc momente în care guvernul se poate încrede în popor.

***

Un guvern ar fi perfect dacă ar putea să pună tot atîta rațiune în forță cîtă forță în rațiune.

***

Este o bunătate prostească şi crudă aceea de a-i consulta pe copii în legătură cu statutul pe care ar urma să-l dobîndească. Trebuie să alegem noi pentru ei şi nu să-i aruncăm în indeciziile care îi fac să-şi piardă în întregime încrederea în noi, fără să-şi capete mai multă încredere în ei înşişi. La fel se întîmplă cu popoarele şi cu conducerea lor politică.

***

Către ultimii ani ai Monarhiei, nu mai puteai reuşi la Curtea Franței fără să ai cîteva femei ridicole care să te iubească, sau o nulitate perfectă care să te susțină.

***

Asemenea Didonei, popoarele pot geme din cauză că au găsit lumina.

***

Pentru nobilime nu există decît patru feluri de a exista: suverană în Germania, feudală în Polonia, constituțională în Anglia şi sacră în India. În Franța şi în Spania, noblețea nu a fost decît o condiție agreabilă.

***

Un burghez va suferi poate mai mult să fie comparat cu un coropcar decît un nobil cu un burghez.

***

Sunt primul dintre toți francezii care să fi scris împotriva Revoluției înainte de cucerirea Bastiliei. Burke o recunoaşte el însuşi în excelenta sa scrisoare către fratele meu, care a fost publicată[1] şi cu care mă mîndresc. Am îndrăznit s-o fac şi nu fără primejdie sau în speranța unei recompense, căci găseam această atitudine în conştiința şi în rațiunea mea, într-o epocă în care fiecare nu vedea în Revoluție decît marea binefacere a filosofiei, reunirea tuturor dorințelor, concertul tuturor eforturilor şi rodul tuturor luminilor. Parlamentul, puternic din cauza slăbiciunii regelui şi mîndru de insurecția Parisului, îmbătat de succese şi de tămîia care fumega în cinstea lui prin provincii şi în străinătate, abuza de orice cu mare vacarm şi, în această stare de ameţeală, nu prevedea nici consecințele principiilor sale, nici succesorii pe care şi-i pregătea.

***

Am scris şi am vorbit în zadar în favoarea religiei, a moralei, a politicii, în numele umanității şi al experienței tuturor secolelor. Vocea mea s-a pierdut în vacarmul nimicirii universale şi, atunci, am tăcut.

Jurnalul meu *politic* nu conține, în realitate, decît istoria primelor şase luni ale Revoluției. Toate marile lovituri fuseseră date. Rațiunea, mai întîi inutilă, devenise deja criminală. Regele era prizonier la Paris, nobilimea şi clerul distruse şi fugare. După ce legile au fost înlocuite prin decrete, iar monezile prin bonuri de hîrtie, s-au întrunit iacobinii: ce resurse le mai rămîneau inimilor cinstite şi spiritelor echilibrate cînd totul devenise speranță şi perspectivă pentru nebuni şi bandiți? A trebuit deci să părăsesc Franța într-o

[1] Într-o *Lettre de M. Burke sur les affaires de France et des Pays-Bas, adressée à M. le vicomte de Rivarol*, publicată la Paris în anul 1791, Edmund Burke, autor al unei analize a Revoluției Franceze (*Reflecții despre Revoluția din Franța*), îşi exprimă admirația pentru activitatea de analist politic a lui Rivarol, al cărui *Journal politique national* îl compară cu *Analele* lui Tacitus.

epocă în care iacobinii preferau încă fuga morții mele și să arăt nenorocirile noastre unor popoare și unor regi cărora nu le păsa de ele.

***

S-a întîmplat în masa națiunii ceea ce se întîmpla în același timp în armată. Oricît de nobili erau, ofițerii doreau, mai mult sau mai puțin, o schimbare. Soldații lor nu erau pe atunci decît niște automate și, cînd aceștia au devenit democrați, ofițerii deveniră aristocrați, ca și cum n-ar fi favorizat Revoluția decît pentru a se lăsa zdrobiți de ea. Și astfel, în general, clerul, nobilimea, parlamentele, ca și toți oamenii cunoscuți, voiau o revoluție cînd masa națiunii era liniștită; cînd, cedînd imboldului lor, națiunea s-a revoltat, ei au luat-o la fugă sau s-au îndreptat către eșafod. Nu am aprobat emigrația și nu am ieșit din Franța decît la sfîrșitul anului 1792. Și regele a dorit plecarea mea: pana mea putea fi utilă fraților săi. Mă aștept la ingratitudine pentru serviciile pe care le-am făcut.

***

În loc de *drepturile omului* ar fi trebuit impuse *principiile corpului politic*. Aceasta era sarcina Adunării Constituante care, după cum se știe, nu a dat o constituție decît nenorocirilor noastre. Adunarea se temea că publiciștii vor intra în dispută cu ea în legătură cu titlul constituției și a preferat deci să înarmeze toate pasiunile, și mai ales vanitatea, luînd drept text de bază *drepturile omului*, fără să-și dea seama că acest titlu excludea orice fel de constituție. Și astfel, Revoluția și germenele tuturor revoluțiilor se găsesc în *Declarația drepturilor omului*, iar constituția care a urmat nu a putut să aibă prioritate față de aceste drepturi. Toate eșaloanele puterii și regele însuși au pierit pentru că au respectat litera constituției împotriva spiritului Revoluției. În loc să spună *Hoc est ius* — "Acesta este principiul juridic", Adunarea Constituantă a spus *Ius esto* — "(Poporul) să fie

principiul juridic", şi atunci a adus tot atîtea insulte propriei constituţii cît şi regalităţii.

***

Ca rege, Ludovic al XVI-lea şi-a meritat toate nenorocirile, deoarece nu a ştiut să-şi facă meseria; ca om, nu şi le-a meritat. Virtuţile sale l-au făcut străin de poporul său.

***

Dacă i-aţi fi consultat pe toţi francezii înainte de întrunirea Stărilor Generale, aţi fi constatat că fiecare dorea cîte puţin revoluţia actuală. Se pare că soarta nu a făcut altceva decît să adune toate dorinţele pentru a aduce Revoluţia întreagă. Acum fiecare spune în sinea lui: *E prea mult!*

***

Filosofii afirmă că nu există un război al omului împotriva omului, o luptă între facţiuni şi între pasiuni, ci o mare mişcare în interiorul spiritului uman. Trebuie să-i credem pe cuvînt, aşa încît Revoluţia nu mai este altceva decît o mare experienţă a filosofiei, care pierde procesul împotriva politicii. *Revoluţie* vine de la cuvîntul *revolvere*, care semnifică 'a întoarce ceva cu fundul în sus'.

***

Francezii au pus libertatea înaintea securităţii. Omul părăseşte totuşi pădurile, unde libertatea are prioritate asupra securităţii, pentru a ajunge în oraşe, unde securitatea este prioritară faţă de libertate.

***

A existat în sînul naţiunii şi a existat întotdeauna şi în Adunarea Reprezentanţilor o majoritate de invidioşi şi o minoritate de ambiţioşi: există un mare număr de oameni care doresc cu disperare să ocupe un loc, iar pretenţiile nu sunt justificate decît în ce priveşte un mic număr dintre ei; ambiţia doreşte însă să-şi atingă ţinta, pe cînd invidia vrea să

o distrugă. Această invidie a majorității a învins ambiția minorității.

***

Pasiunile sunt oratorii marilor adunări.

***

Bucuria regilor, văzînd nenorocirile augustei rase a Burbonilor, și cea a curtenilor lor, văzînd mizeria emigraților, a fost inefabilă. Frederic spunea: *Noi, ceilalți regi ai Nordului, nu suntem decît gentilomi; regii Franței sunt mari seniori.* Se aflau aici destule motive pentru ca invidia să fi atras ura, iar aceasta din urmă, poate, crimele.

***

La începutul Revoluției, minoritatea a spus majorității: *Supune-te*! Apoi, majoritatea a spus minorității: *Să fim egali*! Și s-a întîmplat că răzbunarea a fost teribilă.

***

Nobilimea a uitat acest principiu: *Res eodem modo conservatur quo generatur*[1]. La începutul Revoluției, nobilii și-au apărat spiritul cu spada, iar statul cu niște broșuri.

***

Dacă Ludovic al XVI-lea ar fi murit cu armele în mînă la 10 august[2], sîngele lui ar fi fecundat în alt fel crinii. Eșafodul și liniștea poporului vor fi pentru întotdeauna dezonorante pentru națiune, pentru tron și chiar pentru imaginație.

***

[1] "O poziție se păstrează în același mod în care a fost cîștigată".
[2] La 10 august 1792, în urma unei insurecții populare inițiate și conduse de aripa stîngă a Adunării, regele este arestat, iar monarhia abolită. La 21 septembrie este proclamată Republica, iar la 21 ianuarie 1793 Ludovic al XVI-lea este condamnat și decapitat.

Bonaparte a făcut în realitate, la 13 vendemiar[1], ceea ce Ludovic a fost acuzat pe nedrept că ar fi făcut la 10 august. I-a succedat pe Robespierre şi pe Barras, ceea ce nu a fost greu.

***

Bonaparte domneşte pentru că a tras împotriva poporului şi pentru că a săvîrşit cu adevărat crima de care Ludovic al XVI-lea fusese acuzat pe nedrept. Franța se rostogolea din dezastru în dezastru, spre abis; s-a agățat de baioneta unui soldat: un pumn de soldați au fost de ajuns. De altfel, Parisul era foarte schimbat, nu mai exista nimic public, nu mai era decît un vast bîrlog cu o poliție.

***

Obosind să se lase guvernați, francezii s-au masacrat unii pe alții. Obosind să se masacreze în interior, ei au acceptat jugul lui Bonaparte, care i-a condus să continue masacrul în exterior.

***

Poeții noştri au vrut să facă din Bonaparte un Augustus, convinşi că ei înşişi vor deveni nişte Virgilii şi nişte Horații. Bonaparte are mai puțin spirit decît Augustus, căruia discursurile îi produceau întotdeauna neplăcere: trebuia să pună dintre gărzi un *ofițer pentru linişte.* Soarta creează uneori oameni extraordinari, dar singur geniul şi conduita politică şi morală îi fac pe oameni mari. Bonaparte a hrănit nişte speranțe, însă nu i se poate cere să aibă o idee mai elevată decît poziția sa.

***

[1] La data de 13 vendemiar, anul al IV-lea, potrivit calendarului revoluționar (5 octombrie 1795), acționînd în numele Convenției, Napoleon Bonaparte şi-a început ascensiunea meteorică înăbuşind în sînge o revoltă regalistă.

Ceea ce dovedeşte că Bonaparte le este superior lui Lannes, Ney, Soult, Moreau, Bernadotte, este faptul că aceştia *îl* slujesc în loc să se descotorosească de el.

***

O putere exorbitantă dată dintr-o dată unui cetăţean într-o republică duce la formarea unei monarhii, sau mai mult decît a unei monarhii. Cînd cineva succede poporului, este un despot.

***

Bonaparte îşi potriveşte rău urile şi prieteniile: regicizii şi revoluţionarii îl vor duce la pierzare dacă se înconjoară de ei. El are mai multă putere decît demnitate, mai multă aparenţă decît grandoare, mai multă îndrăzneală decît geniu şi este mai la îndemînă să îl feliciţi decît să îl lauzi.

***

Despotismul lui Titus, al lui Traian, al lui Marc Aureliu era tot atît de mare ca cel al lui Tiberiu, Nero sau Domiţian. Printr-un semn făcut cu capul, ei ar fi putut duce la moarte lumea cunoscută de la Eufrat la Dunăre: erau despoţi, dar nu erau tirani. Montesquieu[1] s-a înşelat în această privinţă.

***

Am fost întrebat, în 1790, cum se va sfîrşi Revoluţia. Am dat acest răspuns simplu: *Fie că regele va avea o armată, fie că armata va avea un rege.* Şi am adăugat: Vom avea vreun soldat fericit, căci revoluţiile sfîrşesc întotdeauna printr-o sabie: Sylla, Cezar, Cromwell.

***

Aliaţii coalizaţi împotriva Revoluţiei au fost mereu în întîrziere cu un an, cu o armată, cu o idee.

---

[1] Vezi supra, p. 64, nota 1.

***

Ar fi amuzant să-i vedem pe filosofi și pe apostați urmîndu-l pe Bonaparte la liturghie scrîșnind din dinți și pe republicani făcîndu-i plecăciuni. Ei au jurat totuși să-l ucidă pe primul care ar îndrăzni să răpească puterea. Ar fi amuzant ca Bonaparte să creeze cîndva decorații cu care să onoreze pe regi, să creeze prinți și să se alieze cu vreo veche dinastie. Vai de el dacă nu va rămîne mereu învingător![1]

***

Dacă, în zilele noastre, în Franța s-ar impune puterea absolută a unui singur om, filosofia va construi mai puține diguri în calea tiraniei decît a religiei.

***

Aparținem unui secol în care faptul de a fi un om obscur protejează mai bine decît legea și calmează mai mult decît inocența.

***

Între doi oameni precum Voltaire și un sacagiu, ceea ce au comun este admirabil și esențial în ochii naturii; ceea ce îi deosebește este insesizabil.

***

Metafora turmei și a păstorului nu valorează nimic în politică, deoarece nu există aici nici o analogie; de altfel, religia și-a adjudecat această imagine, pentru că un Dumnezeu și-i asumă pe oameni. Un păstor înconjurat de oi nu este altceva decît un om înconjurat de multe mijloace de trai. Nu aceasta este imaginea regalității.

---

[1] Rivarol a murit la 11 aprilie 1801, cînd Napoleon Bonaparte se afla încă la începuturile ascensiunii sale. După cum se știe, previziunile lui Rivarol s-au realizat cu uluitoare exactitate, ceea ce dovedește finețea intuițiilor sale politice.

***

Unii au atribuit insurecției un caracter constitutiv, însă febra nu este nicidecum un element constitutiv al omului. Uneori ea este inevitabilă, dar întotdeauna trebuie îndepărtată.

***

Doar natura a reunit întotdeauna pedeapsa şi recompensa în fiecare dintre legile sale: astfel, preceptele ei sunt înclinaţii omeneşti. Corpul social nu poate fi atît de magnific: legile amenință şi pedepsesc.

***

Se ştie că deasupra pămîntului nostru mişcările celorlalte planete par neregulate şi confuze şi că trebuie să presupunem că ne aflăm pe soare pentru a estima în mod corect întocmirea întregului sistem. Tot aşa, un singur particular estimează mult mai rău corpul politic decît acela care este plasat la guvernare.

***

Prin cuvintele *ordine* şi *libertate* neamul omenesc va fi mereu condus şi readus de la despotism la anarhie şi de la anarhie la despotism.

***

Un curtean — şi nu cred să existe în lume altcineva mai prost decît un curtean — i-a răspuns lui Ludovic al XVI-lea, care îl întrebase cît este ceasul: "Sire, este ora care i-ar plăcea Majestăţii Voastre!"

***

Întrucît scria pentru a răsturna monarhia, s-ar putea spune că Rousseau pregătea mijloace de trai nobilimii emigrate atunci cînd făcea din gentilomul său un tîmplar.

***

Prima Adunare Națională i-a răpit regelui regatul, a doua l-a răpit pe rege regatului, a treia i-a ucis și pe unul și pe altul. Adunarea Constituantă i-a subjugat pe rege, Parisul și armata; Parisul a subjugat Adunarea: iacobinii au decimat și Parisul, și armata, și Adunarea.

***

Adunarea Constituantă a ucis regalitatea și, prin urmare, pe rege; Convenția nu a ucis decît omul ca atare. Cea dintîi a fost *regnicidă*, cealaltă *paricidă*. Victima era pregătită, iacobinii nu au avut altceva de făcut decît să întrebuințeze securea.

***

O armată de care te folosești pentru a-i aservi pe alții este deja aservită ea însăși, iar ciocanul îndură tot atîtea lovituri cît și nicovala.

***

Obiectul oricărei guvernări este menținerea societății, iar scopul acesteia, din momentul în care s-a format, nu a fost și nu a putut fi altul decît garantarea securității și a proprietății. Această definiție clară, precisă și completă nu ar fi lăsat loc nici unui echivoc dacă nu s-ar fi adăugat, nelalocul său și în chip pleonastic, cuvîntul ambiguu și discutabil *libertate*.

***

Cîteodată curțile princiare se impun în ochii oamenilor de litere așa cum nelegiuiții îi invocă pe sfinți la primejdie, dar tot atît de inutil: prostia își merită întotdeauna nenorocirile.

***

În Franța, corpul politic are nevoie de un stăpîn mai mult decît oriunde în altă parte. Suveranitatea poporului îi va ucide pe toți regii, dacă vor continua să-și poarte coroana pe ochi în loc să o țină pe frunte.

***

Societatea poate fi comparată cu o sală de spectacole: ne aflăm în lojă pentru că am plătit dinainte.

***

Cînd a spus: *Nici o monarhie fără nobilime*, Montesquieu a căzut într-o încurcătură remarcabilă, lăsînd să plutească ambiguitatea şi arbitrarul; a aruncat sămînţa unei dispute. Avea în vedere o nobilime care se bucură doar de onoruri?

***

Natura este inegală în producţiile ei şi cu atît mai inegală în darurile pe care le împarte. Această inegalitate o numim varietate. De ce să nu dăm acelaşi nume şi distincţiilor de rang şi inegalităţii de condiţii? Rangurile, veţi spune, sunt odioase, iar marile averi insuportabile. Dar legea se află oare la dispoziţia invidiei şi trebuie să consultăm urîţenia şi prostia cu privire la preţul geniului şi al frumuseţii? S-a vrut[1] să se facă din Franţa o mare loterie în care fiecare să poată cîştiga fără să investească nimic.

***

Trebuie să ne ferim să comparăm această Revoluţie cu oricare altă revoluţie din istoria veche sau modernă. Într-un mare regat, în care naşterea, onoarea, demnităţile, talentele au săpat atîtea diferenţe între oameni, în care totul se situa într-o anumită ierarhie, în care populaţia, distanţa şi diversitatea provinciilor nu permit o altă formă de guvernămînt decît monarhia, a avut loc totuşi o revoluţie absolut populară, ca şi cum s-ar fi petrecut într-un mic oraş în care lumea ar fi fost oprimată de către magistraţi. Majoritatea Adunării Naţionale era *poporul*; prinţii şi seniorii care aveau pretenţii nu s-au putut face auziţi decît declarîndu-se *popor*. Cuvintele

[1] Prin Revoluţie.

patrie, cetățean, libertate au răsunat din Alpi pînă în Pirinei și de la Mediterana la țărmul Oceanului, ca și cum, pentru a avea o țară, trebuia să ai o patrie! Ca și cum, pentru a fi burghez, trebuia să fii cetățean! Ca și cum, pentru a fi liber, nu puteai fi decît barbar.

Această Revoluție a dat la lumină o mulțime de genii și de pretinși filosofi, care au crezut că se îndreaptă spre libertate fiindcă ocoleau legile și că urăsc servitutea pentru că aceasta nu-i scotea din mizerie! Cîți colaboratori ai poliției nu s-au văzut cu uimire rugați să lucreze pentru cauza libertății! Cîți oameni de litere nu au fost mai generoși decît o doreau! Averea lor era legată de abuzurile vechiului regim și ei nu și-au cîștigat altă libertate decît pe aceea de a muri de foame. Unii, aflați cîndva la picioarele celor mari, se umileau în mod sistematic, neputîndu-se lipsi de aroganța celor bogați: ambiția lor era o garanție a fidelității.

Alții, venindu-le pofta de a fi mîndri, urau pe bogați fără să iubească averea publică sau, ca să ne exprimăm mai exact, iubeau atît de mult averea, încît nu-i puteau suferi pe cei care o posedau. Și unii și alții și-au petrecut prima parte a vieții lor declamînd sau tîrîndu-se; își vor petrece restul vieții fiind insolenți sau răzvrătiți — niciodată nu vor fi cetățeni.

Posesorii de capital și demagogii s-au folosit de Revoluție cu abilitate; de altfel, ei nu au respins pe nimeni. Hala și cluburile, academia și poliția, cocotele și filosofii, broșurile și pumnalele, cei care mizau pe veto-ul regelui, cei care credeau că acesta este marele cuvînt al despotismului, cei care îl socoteau un fel de impozit, în sfîrșit, drojdia Parisului, adică a lumii, totul a intrat în oastea democratică.

***

Pînă la urmă, toți filosofii, Aristotel, Hobbes[1], Rousseau și toți cei care au vorbit cu cea mai multă justețe și cu cel mai mare entuziasm despre libertate, au ajuns pînă la

[1] Thomas Hobbes (1588-1679), filosof englez; pe fundamente nominaliste și raționaliste, propune o doctrină politică autoritaristă.

urmă să considere că monarhia se potriveşte perfect marilor imperii şi nu au ascuns acest gînd; îl lăsăm pe cititor să reflecteze la acest aspect. Filosofii amintiţi au vorbit despre libertate ca despre o amantă şi despre autoritate ca despre o femeie legitimă.

***

Nobilii sunt monezi mai mult sau mai puţin vechi, pe care timpul le-a prefăcut în medalii; ei sunt indispensabili într-o monarhie, dar nu sunt necesari pentru a fonda un senat. Se poate introduce aristocraţia într-o bună constituţie fără a se recurge la nobili de viţă veche. Un senat de ţărani ar putea fi foarte bine o adunare de aristocraţi; este adevărat că aceştia vor deveni în curînd patricieni şi nobili. Aristocraţia aruncă prin natura sa o mare strălucire asupra fiecăruia dintre membrii săi, însă, dacă, alcătuind un senat, îi îndepărtăm pe nobili, ne privăm de instrumente şlefuite deja de timp: învestim nişte nobili noi şi, în consecinţă, un senat mai puţin venerabil.

***

Neavînd, precum vechile regate ale Europei, un rege şi o nobilime drept elemente ale constituirii sale ca stat, America de Nord şi-a oferit totuşi simulacre ale acestora prin preşedintele şi prin senatul său. Acest pămînt, încă nou, nu a putut compensa efectele timpului decît prin substitute: se preface că preşedintele său este rege şi că senatul este nobil. Dar, cum nobleţea implică memorie, voinţa poporului şi chiar strălucirea culturii nu au putut-o conferi, de exemplu lui Washington sau lui Franklin. Tot ce pot obţine aceşti oameni de pe urma reputaţiei lor, la fel ca Cicero şi ca atîţia oameni mari, este de a întemeia o rasă. Vor avea o descendenţă, dar ei înşişi nu vin decît în descendenţa propriilor opere.

***

Nu a existat vreodată pe pămînt o republică mare care să nu se fi preschimbat imediat într-o monarhie. Pentru a evita uzurpările generalilor de armată care se întorc victorioşi, marile popoare conferă de bunăvoie constituției lor greutatea diademei regale. Dacă Marius, Sylla sau Cezar ar fi găsit în Roma, la întoarcerea din expedițiile lor victorioase, un rege, nu s-ar fi putut lăsa încoronați de către proprii soldați. Într-un stat precum Franța, strînsă la mijloc între națiuni rivale şi războinice şi silită să fie prezentă fără încetare pe scena marelui teatru al Europei, democrația este deci o absurditate.

***

Cuvîntul *libertate* va fi mereu o enigmă atîta timp cît se va vedea în ea altceva decît lucrarea legilor şi fructul unei constituții, atîta timp cît va fi confundată cu independența naturală. Ne lipseşte o bună definiție a libertății. Pentru a reuşi să ne înțelegem, ar trebui mai întîi să ne întrebăm care sunt elementele componente ale libertății. Mi se pare că, ieşind din starea naturală pentru a accede la statutul social, omul îşi pierde independența pentru a dobîndi mai multă siguranță. Libertatea este aşadar efectul unui contract între independență şi siguranță. Omul îşi părăseşte tovarăşii din pădure care nu-l incomodează dar îl pot devora, pentru a veni într-o societate care nu îl va devora dar care îl incomodează în mod necesar. Îşi protejează interesele cît de bine poate şi, cînd intră într-o bună organizare politică, cedează cît mai puțin din independența sa şi obține cît mai multă siguranță cu putință. Este ca o corabie care, părăsind țărmul, îşi face o asigurare şi, pentru a-şi garanta întregul, îşi micşorează de bunăvoie profitul. Cu ajutorul acestei definiții a libertății, putem explica toate fenomenele pe care le întîlnim în istoria veche şi modernă. La Roma şi la Atena, de exemplu, independența prevala asupra siguranței. Într-o monarhie precum Anglia, siguranța prevalează asupra independenței, etc.

***

Cînd un om rău face un bine, putem întrezări, în efortul lui, tot răul pe care îl pregăteşte.

***

După orgoliu, ambiţia şi invidia ocupă o treaptă importantă în ierarhia pasiunilor. Diferenţa dintre cele două este că ambiţia doreşte să dobîndească obiectul său, pe cînd invidia vrea să şi-l distrugă. Ura este nevoia de răul unui duşman, iar invidia este răul pe care ni-l provoacă orice succes al altora.

***

În vremuri tulburi şi în statele elective, ambiţioşii sunt fanaticii libertăţii; în vremuri calme şi în statele ereditare, aceştia sunt modele de josnicie. Invidiosul nu se schimbă. Ambiţia dictează mai puţine legi în statele monarhice decît o face invidia în cele democratice. Invidia este aceea care rupea o ramură de măslin pentru a încununa fruntea lui Aristofan, duşmanul a tot ceea ce avea o oarecare strălucire la Atena; tot ea atenua prin injuriile plebei triumfurile generalilor romani.

***

Raţiunea, şi Socrate împreună cu ea, au aşezat ştiinţa la rangul de virtute. Din această justă şi nobilă părere rezultă că savantul şi omul de litere, care nu se pretează la intrigi şi la un alt interes decît cel al oamenilor şi al raţiunii, sunt în mod necesar fiinţe virtuoase. Seneca spune că, dacă savanţii nu ar face nimic altceva decît să gîndească în chip sănătos despre bine şi despre rău, să vorbească cu glas tare şi în mod demn despre adevăruri, să-i înveţe pe oameni care este calea virtuţii şi să veştejească viciul şi eroarea cu toată vigoarea cuvîntului lor, atunci ei şi-ar cîştiga mari merite din partea neamului omenesc, care se bucură de fructele frămîntărilor lor.

***

Este trist să ai un nume mare şi să fii lipsit de avere; să ai o mare avere şi să fii lipsit de origine nobilă; să ai origine nobilă şi avere, dar să fii lipsit de spirit; să ai spirit, dar să nu te bucuri de consideraţia oamenilor; în sfîrşit, să ai o educaţie distinsă, dar să trăieşti printre oameni simpli. Nu-i mai puţin adevărat că, şi în ce-l priveşte, omul simplu se simte stînjenit printre cei din clasele superioare şi că, dacă ştiinţa suferă în vecinătatea ignoranţei, şi aceasta din urmă fuge la rîndul ei de orice relaţie cu meritul. Se pare deci că fericirea se află în armonie. Într-adevăr, în armonie s-ar găsi fericirea dacă pasiunile şi plictiseala n-ar apărea prea adesea ca să corupă bucuriile averii şi fructele inventivităţii şi ale înţelepciunii.

***

În general, oamenii preferă mai degrabă să fie insolenţi decît fericiţi şi oprimaţi decît umiliţi; iată de ce preţuirea şi recunoaşterea meritelor fac mai puţini nerecunoscători decît serviciile aduse, căci preţuirea şi recunoaşterea se adresează vanităţii, pe cînd serviciile nu se adresează decît nevoilor. De aici rezultă că aroganța își face mai mulţi duşmani decît cruzimea: ceea ce explică, într-o anumită măsură, eşecurile curţilor princiare şi succesele revoluţiilor. Astfel — şi vorbesc dintr-o experienţă trăită —, fericirea sau nefericirea depind întotdeauna de caracter, atît în privinţa indivizilor, cît şi a popoarelor.

***

Indivizii extraordinari, care săvîrşesc fapte de excepţie, sunt cei care se nasc în timpuri favorabile, cu o deplină conformitate între caracter şi talent; căci, în aceste cazuri fericite, talentul dirijează caracterul, caracterul pune în valoare talentul şi totul se desfăşoară pe o scenă pregătită de soartă.

***

Astăzi, prin *filosof* înţelegem nu un om care îşi învaţă semenii marea artă de a-şi stăpîni pasiunile şi de a-şi spori luminile, ci pe acela care îmbină spiritul de independenţă cu

despotismul propriilor decizii, care se îndoieşte de tot ceea ce există şi care afirmă tot ce-i trece prin cap, în sfîrşit, omul care agită prejudecăţile fără să cîştige virtuţi.

***

Ne amintim veselia nebunească a filosofilor cînd au văzut succesul cărţilor lor, mulţimea discuţiilor în jurul acestora şi unanimitatea aprecierilor. S-au lăsat orbiţi pînă într-acolo încît să creadă că popoarele se pun în mişcare la auzul glasului lor, precum pietrele Tebei la cîntarea lui Amfion. Ei nu-şi dădeau seama că aplauzele le veneau din partea unei ordini care exista încă în întregime şi că aprecierile veneau dinspre toate rangurile societăţii. Cînd pe scenele teatrelor noastre este înfăţişat haosul, lojele răsună de aplauze; dar din succesul lui actorul nu trage neapărat concluzia că haosul, moartea şi neantul ar trebui aduse imediat în lume.

***

Este trist, fără îndoială, că asemenea imagini nu sunt decît copii palide a ceea ce lumea vede şi îndură [în Revoluţie] şi nu mă pot opri să nu observ aici că filosofi de teapa lui Rousseau, Helvétius[1], Diderot[2], d'Alembert[3] şi Voltaire au murit la momentul potrivit. Părăsindu-ne în ajunul nenorocirilor noastre, au dus cu ei aprecierile secolului, n-au trebuit să sufere din cauza Revoluţiei pe care au pregătit-o şi să se ruşineze de omagiile Convenţiei. Dacă ar

[1] Claude Adrien Helvétius (1715-1771), filosof francez iluminist, unul din autorii *Enciclopediei*, promotor al unei doctrine materialiste, al unui ateism radical şi al unei morale utilitariste fundamentate pe principiul egalităţii între oameni.

[2] Denis Diderot (1713-1784), scriitor şi filosof iluminist, materialist şi anticreştin, profesînd o încredere nelimitată în progresul societăţii.

[3] Jean Le Rond d'Alembert (1717-1783), scriitor, filosof şi matematician francez, membru al Academiei Franceze, susţinător al unei doctrine materialiste.

mai trăi încă, ei ar fi detestați de victimele care i-au lăudat cîndva şi masacrați de călăii care i-au zeificat.

***

Omul instruit este îndreptățit să gîndească şi să spună despre popor ceea ce acesta din urmă nu poate nici să gîndească, nici să spună despre primul, căci el cunoaşte poporul, dar poporul nu-l cunoaşte. Trebuie aşadar să-l consultăm pe savant cu privire la popor, dar nu şi poporul cu privire la savant. Voința poporului poate fi aceea de a arde biblioteca publică sau cabinetele de istorie naturală; voința savantului nu va fi însă niciodată aceea de a distruge atelierele şi prăvăliile poporului.

***

Religia, chiar şi cea mai rău concepută, este infinit mai potrivită pentru ordinea politică şi mai conformă cu natura umană în general decît filosofia, deoarece ea nu cere omului să-l iubească pe Dumnezeu *din tot spiritul său*, ci *din toată inima sa*. Religia ne abordează dinspre această latură sensibilă şi vastă care este aproape aceeaşi la toți indivizii, şi nu dinspre latura rațională, inegală şi limitată, pe care o numim *spirit*.

***

Opinia publică, din care filosofii au făcut în zilele noastre o mare sperietoare pentru guvernare, nu rezidă de fapt decît în public, acest segment neproductiv, neliniştit şi instabil al unui corp politic. Adevăratele opinii ale poporului sunt paşnice, universale şi sunt întotdeauna împărtăşite de către guvern. Că sunt păreri judicioase sau prejudecăți, nu contează, ele sunt bune pentru că sunt stabile. De aceea, datinile țin foarte bine locul legilor.

***

O persoană particulară care comite o crimă este pedepsită deoarece corpul politic are nevoie mai mult de un

exemplu decît de un particular. Dar un rege care are nefericirea de a ucide pe unul dintre supuşii săi nu este şi nu poate fi pedepsit din punct de vedere juridic, deoarece corpul politic are mai multă nevoie de un rege decît de un exemplu şi nu trebuie ca repararea răului să fie mai rea decît răul însuşi. Orice suveran, popor sau rege, este inviolabil prin natura sa.

***

Dacă punem acum faţă în faţă comportarea preoţilor şi a filosofilor, vom descoperi că toţi s-au înşelat deopotrivă cu privire la arta sublimă de a-i guverna pe oameni: preoţii pentru că au gîndit că o clasă instruită va avea întotdeauna credinţă, filosofii pentru că au sperat că poporul se va lumina.

***

Duşmanul cel mai înfierbîntat al ordinii politice, Jean-Jacques Rousseau, spune că omul este în mod natural *liber, drept* şi *bun*, şi are în vedere pe omul solitar. Este acesta însă un mod de a ne înşela: nu există virtute în afara unei relaţii. În raport faţă de ce poate o fiinţă solitară să fie *liberă, dreaptă* şi *bună*? Totuşi, pornind de la această idee falsă, filosoful amintit a abordat ordinea politică cercetîndu-l constant pe om printre ceilalţi oameni, cercetînd interdependenţa între legăturile sociale şi datorii, cercetînd singurătatea în sînul oraşelor şi învinuind mereu o naţiune că nu este asemenea unui om!

***

Pentru om nu există şi nu poate exista dreptate sau justiţie universală. Toate judecăţile omului sunt relative; în om, totul este omenesc. Virtuţile nu sunt virtuţi decît pentru că sunt folositoare neamului omenesc. Cînd îmi spun părerea despre o cauză care mi se pare străină, decizia pe care o iau mă priveşte şi pe mine, căci poate fi aplicată cîndva şi mie însumi. Justiţia universală, incoruptibilă, imparţială, se află fără îndoială în balanţa care a cumpănit lumile. Lumea

noastră s-a născut din teamă și din nevoie. Dumnezeu nu poate așadar să fie drept conform justiției oamenilor și de aceea el ne îngăduie să ne deturnăm rațiunea și conștiința în avantajul nostru. Nu există morală decît de la un om la altul.

***

Adevărata filosofie a popoarelor este politica: în vreme ce filosofia propovăduiește indivizilor retragerea în singurătate, disprețul pentru bogății și pentru oameni, politica reclamă de la națiuni să se îmbogățească pe seama vecinilor, să acopere mările cu vasele lor și să obțină prin inventivitatea și activitatea lor productivă întîietate pe toate piețele universului; căci, în stare naturală pură, două națiuni sunt una față de alta ca doi sălbatici care își dispută aceeași pradă.

***

Luarea Bastiliei a fost o luare în posesie.

***

Doamna de Staël[1] este bacanta Revoluției.

***

Nu cunosc pe altcineva în Europa, în afară de doamna de Staël, care să poată înșela cu privire la sexul său.

***

Patriotismul este ipocrizia secolului nostru, este ambiția și pornirea de a domina, care se deghizează sub nume populare. Pozițiile au fost ocupate în ierarhia socială: a trebuit deci ca totul să fie dat peste cap pentru ca noii veniți să-și facă loc. În realitate, nu poporul, nu săracii, în numele cărora s-a săvîrșit atîta rău, au cîștigat Revoluția. Priviți-i: mizeria este mai mare, săracii sunt mai numeroși, iar compa-

[1] Germaine Necker, baroană de Staël-Holstein (1766-1817), fiică a celebrului bancher Necker, importantă scriitoare a epocii, prefigurînd mișcarea romantică. Într-o primă fază a fost favorabilă Revoluției.

siunea s-a stins. Nu mai există milă, nu mai există compătimire în Franța. Lumea dădea mai mult cînd se credea datoare cu compensații; milostenia umplea fără încetare distanța dintre cei mici şi cei mari: vanitatea şi orgoliul erau întoarse în beneficiul omeniei; nu spada, ci rugămintea era arma sărăciei, iar bogăția, care acum a dispărut în fața amenințării, nu întorcea spatele mizeriei imploratoare. Acum însă, ce mai pot da nişte bogați oprimați unor săraci revoltați? Fîntînile publice au fost răsturnate sub pretextul că acaparau apele, iar apele s-au risipit.

***

Filosofii noştri spun că săracii, care de acum înainte vor lua totul, nu vor mai cere nimic. Dar de unde vor găsi ceva de luat în stăpînire dacă nu dintr-un masacru general al tuturor proprietarilor? Şi apoi, promovînd un asemenea sistem, va trebui ca, din generație în generație, săracii să-i masacreze mereu pe bogați, atîta timp cît vor exista diferențe în privința proprietăților, atîta timp cît un om îşi va cultiva ogorul mai bine decît altul, atîta timp cît inițiativa o va lua înaintea lenevіei; în sfîrşit, toate acestea pînă ce pămîntul neîngrijit şi depopulat nu va mai oferi privirilor satisfăcute ale filosofiei decît vasta egalitate a deşerturilor şi înspăimîntătoarea monotonie a mormintelor.

***

Nu mă tem să o spun: în această Revoluție atît de lăudată, prinț de sînge, militar, deputat, filosof, popor, toți au fost răi, pînă şi asasinii. Aceasta este diferența între corupție şi barbarie. Una e mai rodnică în vicii, cealaltă în crime. Corupția îi irită pe oameni atît de mult, încît adesea este silită să întrebuințeze barbaria pentru a-şi realiza proiectele.

***

Cînd o vastă monarhie se află într-un anumit declin, ar trebui mai întîi să-şi stopeze toate tipurile de cheltuieli, deoarece în orice privință este mai bine să depinzi de tine

însuți decît de alții și un rege econom este întotdeauna stăpînul supușilor și arbitrul vecinilor săi; un rege datornic nu este decît un sclav care nu are nici putere în interior, nici influență în afară.

***

Se vorbește fără încetare, în Franța și în restul Europei, despre cauzele acestei Revoluții. Ele pot fi clasificate în cauze depărtate și cauze apropiate, și unele și celelalte fiind prea numeroase ca să le putem aminti pe toate. Gloata Parisului și chiar cea a tuturor orașelor regatului mai au încă multe crime de săvîrșit pînă să egaleze prostiile Curții. Întreaga domnie actuală se poate reduce la cincisprezece ani de slăbiciune și o zi de forță rău întrebuințată.

***

Aproape totul se datorează libertății presei. Filosofii au învățat poporul să-și bată joc de preoți, iar preoții nu mai sunt în stare să determine poporul să-i respecte pe regi — sursă evidentă de slăbire a puterilor în stat. Tiparul este artileria gîndirii. Nu este permis să vorbești în public, dar este permis să scrii orice și, dacă nu poți avea o armată de ascultători, poți avea în schimb o armată de cititori.

***

Populația excesivă a unui stat este și ea una din cauzele decăderii puterilor și ale revoluțiilor. Totul prosperă la un popor aflat la discreția celor care îl guvernează atîta timp cît există mai multe lucrări de făcut decît oameni de angajat; cînd însă brațele depășesc prin număr lucrările de făcut, rămîn mulți oameni inutili, adică primejdioși. Atunci trebuie recurs la emigrări, trebuie întemeiate colonii sau impuse acelor popoare constituții puternice, pentru a le ține în frîu. Dar, dacă, din nefericire, principele reunește poporul ca să-și dea singur o constituție, atunci partea leneșă și neliniștită a poporului ajunge să domine și totul este pierdut.

***

Dacă ar exista pe pămînt o specie superioară omului, ea ar admira uneori instinctul nostru, dar şi-ar bate deseori joc de raţiunea noastră. Mai ales în timpul marilor evenimente, eforturile noastre, urmate de atîta slăbiciune, şi proiectele noastre, însoţite de atîta nesocotinţă, i-ar stîrni mila. A trebuit ca vanitatea omului să recunoască faptul că există un fel de fatalitate, ceva care dezminte mereu prudenţa şi tulbură, după cum îi place, sfaturile înţelepciunii.

***

În Nordul Europei, cu excepţia Angliei, principii sunt instruiţi, iar popoarele ignorante; în Sud, principii sunt ignoranţi, iar popoarele luminate: aceasta rezultă din faptul că regii din Nord se ocupă cu lectura lucrărilor noastre de calitate, pe cînd regii din Sud nu se gîndesc decît cum să le interzică. Mai ales Franţa oferă de multă vreme spectacolul unui tron eclipsat în mijlocul luminilor. Acest spectacol este dezgustător şi nu poate dura. Unor state active, bogate şi puternice le trebuie regi administratori: un rege vînător nu se potriveşte decît unor popoare nomade.

***

Ipocrizia este în exclusivitate viciul omului în societate, din două motive deopotrivă de evidente. Mai întîi, pentru că omul este un animal la care sentimentul se repliază spre sine însuşi, pentru a contraria în acest fel adevărul senzaţiilor şi naivitatea impulsurilor naturale. Această facultate este pentru om sursă şi de reflecţie şi de viclenie. În al doilea rînd, pentru că suntem singura specie care trăieşte sub un pact social şi, în consecinţă, singura care îl poate încălca, abuzînd de cuvinte împotriva adevărului, de sentiment împotriva conştiinţei şi de încrederea publică împotriva întregii societăţi.

***

Vai de cei care zguduie temeliile unei naţiuni!

Din momentul în care am numit natura, nu mai există nici o problemă, ci doar un mister; nu mai este vorba să îl explicăm, ci doar să-l expunem.

***

Timpul este țărmul spiritului; totul se scurge prin fața lui, iar noi credem că el este acela care se scurge.

***

Nu este de demnitatea unui filosof adevărat să afirme, precum Buffon[1], *că natura este contemporană cu timpul; că timpul nu precupețește nimic pentru natură, că intră ca ingredient în compoziția corpurilor*. Mişcarea este aceea care, contemporană cu lumea, intră în compoziția tuturor corpurilor, atît a celor animate, cît şi a celor inanimate. Buffon a făcut dintr-o simplă abstracțiune a timpului un element material al naturii.

***

Nu avem decît să ne imaginăm pentru un moment natura imobilă: nimic nu se va naşte, dar nimic nu va pieri.

***

Omul a conceput timpul, acesta a creat numerele.

***

[1] Vezi supra, p. 64, nota 2.

Natura nu face calcule decît în creierul omenesc.

***

În casa lui, omul nu locuieşte pe scară, ci se serveşte de ea pentru a urca şi a pătrunde peste tot; tot astfel, spiritul uman nu locuieşte în numere, ci, prin ele, ajunge la ştiinţă şi la toate artele.

***

Stăpînă a stihiilor şi a maselor, natura acţionează dinlăuntru spre înafară; se dezvoltă în lucrările sale şi numim forme limitele la care se opreşte. Omul nu acţionează decît spre exterior, fondul îi scapă fără încetare; el nu vede şi nu atinge decît formele.

***

Omul nu se află niciodată decît la periferia operelor lui; natura este în acelaşi timp în centrul şi la periferia alor sale.

***

Repaosul este destinat ansamblurilor, mişcarea elementelor componente.

***

Identitatea scopului este dovada existenţei simţului comun printre oameni; diferenţa de mijloace este măsura spiritelor, iar absurditatea în privinţa scopului este semnul nebuniei.

***

Spiritul este latura parţială a omului, inima este totul.

***

Copiii ţipă sau cîntă tot ceea ce cer, mîngîie sau sparg tot ceea ce ating şi plîng după tot ceea ce pierd.

***

Întrucît Hobbes[1] a spus că omul rău este un copil mare, rezultă că în mod necesar copiii sunt filosofi.

***

Omul care doarme, omul beat, este omul diminuat.

***

Nu trebuie să credem, împreună cu Helvétius[2] și Condillac[3], că atenția ar depinde în întregime de noi și, mai ales, că ar produce aceleași afecte în doi oameni egal de atenți. Cît de mulți sunt oamenii pe care reflecția și atenția cea mai profundă nu-i conduce la nimic! Fără să-i mai socotim pe cei care nu culeg decît erori!

***

Un instrument este un raționament care, în atelierele meșteșugarilor, a luat o formă uimitoare și vizibilă pentru privirile noastre.

***

Din idee adevărată în idee adevărată și din claritate în claritate, un raționament poate ajunge uneori doar la eroare.

***

Vor exista mereu două lumi supuse speculațiilor filosofilor: cea din imaginația lor, în care totul este verosimil și nimic nu este adevărat, și cea a naturii, în care totul este adevărat fără ca nimic să pară verosimil.

***

Nu avem dreptul la un lucru imposibil.

---

[1] Vezi supra, p. 147, nota 1.
[2] Vezi supra, p. 152, nota 1.
[3] Étienne Bonnot de Condillac (1715-1780), filosof și logician, membru al Academiei Franceze, creator al unei doctrine filosofice logico-senzualiste.

***

Prisma, care disecă lumina, deteriorează în ochii noştri spectacolul naturii.

***

Natura a făcut cadou omului două organe, al digestiei şi al reproducerii. Printr-unul a asigurat viaţa individului, prin celălalt nemurirea speciei. Rolul stomacului este astfel rînduit în noi, încît picioarele şi mîinile nu sunt pentru el decît nişte şcolari îndemînatici, iar corpul însuşi, de care suntem atît de mîndri, nu este decît un satelit mai luminos: este felinarul edificiului.

***

Animalele pot fi împărţite în persoane cu spirit şi persoane cu talent. Cîinele şi elefantul sunt, de exemplu, persoane cu spirit; privighetoarea şi viermele de mătase sunt persoane cu talent.

***

Deosebirea între principiul social care uneşte pe oameni şi cauzele care grupează anumite animale a fost precizată de cîţiva filosofi; dacă aş vorbi despre acest lucru, nu aş putea decît să repet ce au spus filosofii. Aş spune totuşi doar că, în afară de albine, castori şi unele furnici din Africa, toate celelalte animale nu ştiu decît să se strîngă în turmă, să se împerecheze şi să-şi construiască cuiburi. Strîngerea în turmă, dragostea şi chiar starea de familie nu sunt de natură socială. Sunt întîlniri impuse de nevoie, chemări şi despărţiri determinate de anotimpuri. Cît despre cele trei specii care trăiesc şi muncesc în comun, este sigur că posedă dinainte combinaţia unor idei primare, pînă la diviziunea muncii; o dată edificiul construit, orice combinaţie ulterioară încetează; aceste republici nu ştiu să altoiască raţiunea pe experienţă; ignoră arta de a-şi îmbina cunoştinţele şi de a-şi înlocui organele prin unelte şi instrumente, nu preiau şi nici

nu lasă o moştenire, producţia publică moare şi renaşte cu fiecare generaţie. O perfecţiune promptă şi fatală le ia în stăpînire încă de la începutul vieţii şi le interzice orice perfectibilitate.

Animalele sunt, aşadar, într-un mod mult mai nemijlocit decît noi, cópii ale naturii. Omul porneşte mai tîrziu pentru a ajunge mai sus, însă această imensă carieră i-o deschide societatea: în cadrul ei, omul se altoieşte pe alt om, naţiunile pe alte naţiuni, secolele pe alte secole. De aici rezultă adevărul incontestabil că neamul omenesc în ansamblu este superior oricărui om în parte, oricît de mare ar fi el, şi că, la animale, individul este întotdeauna egal cu specia. Despre animale se mai poate spune şi că, dacă nu-şi sporesc priceperea tehnică prin asociere, nici nu şi-o pierd dacă rămîn singure. Castorul, cînd nu este deranjat de prezenţa omului, îşi regăseşte talentele revăzînd locurile pustii, pădurea şi rîul de unde a plecat. Nu la fel se petrec lucrurile cu omul: el nu poate cîştiga multă experienţă în cadrul asocierii cu alţii fără să o şi piardă în izolare; asemenea diamantelor şi metalelor, omul se naşte acoperit de o crustă şi, ca şi acestea, îşi datorează strălucirea îndepărtării prin frecare a crustei. Dacă distanţa dintre un sălbatic solitar şi corpul poporului său este deja prodigioasă, ce mai înseamnă aceasta dacă o comparăm cu poziţia omului de geniu în cadul ordinii sociale? Sălbaticul în general nu doreşte artele şi meşteşugurile noastre pentru că nu le cunoaşte, iar noi nu dorim existenţa lui pentru că nu o cunoaştem.

***

Spectator şi cercetător atent al naturii, omul sondează mările şi ciopleşte munţii, clasează nu numai toate familiile de vietăţi, ci şi metalele şi pietrele, se înflăcărează pentru o succesiune de minerale ca şi pentru o colecţie de insecte, se scufundă în noaptea antichităţii ca şi în măruntaiele globului, pune la contribuţie pămîntul, aerul şi apa nu numai pentru a-şi găsi în ele hrana şi îmbrăcămintea, dar şi pentru a înnobila aceste două necesităţi prin eleganţa gustului şi prin

fastul decorărilor. La om, orice nevoie devine artă; orice senzaţie se prelungeşte şi se măreşte; orice organ de simţ îşi are cercetările, delicatesele şi legile sale. Culorile, parfumurile, sunetele, aromele, numeroasele plăceri periodice, atît de trecătoare pentru animale, omul le fixează şi le împleteşte cu viaţa sa, ale cărei lungi detalii, dar scurtă durată le răsfiră, le diversifică şi le înşală. În vreme ce animalele populează şi înfrumuseţează pămîntul, aerul şi apele, omul face ca apele, pămîntul, aerul şi animalele să intre toate în voioasele decoraţiuni ale locuinţei sale. Prin locuinţa lui, omul sfidează în linişte furia fierbinte a verii şi sumbra asprime a iernilor. Ce existenţă prodigioasă! Ce cortegiu imens pentru un stăpîn atît de plăpînd şi de efemer!

Să mai spun cîte ceva şi despre pasiuni, despre spiritul de glorie şi de putere prin care am supus pămîntul şi despre monumentele cu care specia omenească i-a acoperit suprafaţa? Dragostea însăşi, atît de impetuoasă la animale, dar aprinzîndu-se şi stingîndu-se pe rînd o dată cu anotimpurile sau arzînd fără alegere pentru obiectul care o excită, poate fi oare comparată cu sentimentul tandru şi fidel al omului, care nu vede decît un singur bărbat între toţi bărbaţii şi o singură femeie între toate femeile? Este vorba despre o predilecţie, despre o latură morală şi profundă, care purifică, sfinţeşte şi divinizează iubirea.

***

Animalul, bucurîndu-se cînd este eliberat, aleargă să-şi potolească setea în apele care nu-i vin în întîmpinare, pe cînd fluviile şi mările se ridică sub formă de vapori şi, transformate în nori, se duc să ude planta imobilă şi însetată care le aşteaptă.

Înzestrîndu-l pe om cu o inventivitate şi o libertate nelimitate, natura nu i-a pus la îndemînă decît materiale. Acoperită, dar acoperită cu un văl întredeschis, natura îi ascunde şi îi dezvăluie treptat zălogurile şi promisiunile ei. A rămas deci pe seama noastră să întrezărim fecunditatea pămîntului prin întrebuinţarea metalelor sale, să ghicim

forma caselor şi oraşelor noastre în carierele lui de piatră, să ne cerem îmbrăcămintea de la turme, navele de la păduri, iar de la magnet cheia mărilor. A rămas pe seama noastră să smulgem vînturilor nisipul pe care îl împrăştie şi să-l preschimbăm în cristalul care va trebui să ne îndrume într-o zi privirile spre structura internă a unui paianjen şi să ne deschidă noi orizonturi ale cerului.

***

Helvétius[1] a spus că, dacă picioarele şi brațele noastre s-ar fi terminat cu copite, iar caii ar fi avut mîini, atunci noi am fi galopat pe cîmpii, iar caii ar fi construit oraşe şi ar fi făcut cărți şi legi.

Rivarol îl combătea astfel:

A atribui configurația umană animalelor şi a da omului configurația dobitocului, fără a schimba nimic în privința sentimentului care îi animă, înseamnă a face cadou un palat inutil unui agent subaltern şi a arunca ființa superioară într-o închisoare nedemnă; înseamnă a răsturna fără rost ordinea naturii, care a aşezat animalele în acord cu forma lor şi pe om în armonie cu a sa.

Într-adevăr, ce spectacol ar înfățişa universul! Am vedea, pe de o parte, cum fiara, tîrînd cu sine chipul omenesc, după ce a înşfăcat şi şi-a devorat prada, condamnă gura umană la tăcere, mîinile la inerție şi îndreaptă fără încetare spre pămînt privirile făcute pentru ceruri. De cealaltă parte, am vedea cum geniul, captiv şi dezonorat, se tîrăşte sub învelişul nepotrivit, cum îşi agită în zadar ghearele sau carapacele şi cum îşi ridică mereu privirile spre cerul pe care îl acuză de această crudă încurcătură. Lumea n-ar oferi deci decît animale imperfecte sub chipul omului şi oameni nefericiți sub pielea dobitoacelor. Avem de-a face aşadar cu o ipoteză atît de fericită, cu o atît de frumoasă inversare de idei, cu o memorabilă revoluție în metafizică! Sau mai degrabă cu un coşmar demn de *Metamorfoze*! Mai degrabă

---

[1]Vezi supra, p. 152, nota 1.

cu un nonsens propus cu neobrăzare neamului omenesc şi atribuit în chip nebunesc naturii, care, din fericire, nu admite o asemenea contradicţie printre scopurile şi mijloacele sau printre planurile şi lucrările ei.

***

În general, copiii şi tinerii concep mai bine realitatea corpurilor, iar bărbaţii maturi şi bătrînii pe cea a spiritelor. Aceste două tendinţe sunt deopotrivă de fireşti. Cei dintîi au un spirit încă fraged într-un corp viguros, ceilalţi au un spirit mai puternic într-un corp aflat în declin. Senzaţiile domină la unii, ideile la ceilalţi.

***

Nu numai că nu trebuie să căutăm să definim ceea ce ne cade în mod nemijlocit sub simţuri, ci, dimpotrivă, să ne servim de lucrurile sensibile pentru a le defini pe cele de natură intelectuală. Materia, mişcarea, repaosul şi toate celelalte noţiuni ale obiectelor exterioare ne sunt de folos pentru a ne înţelege cu privire la tot ceea ce nu vorbeşte direct simţurilor noastre.

***

Admit drept elemente eterne spaţiul, durata, materia şi mişcarea. Germenii răspîndiţi peste tot mă împiedică să cred că natura ar avea un început sau că s-ar epuiza vreodată. Constat că, excitînd materia, mişcarea îi dăruieşte viaţă, care nu este în sine altceva decît o mişcare spontană. Constat cum exerciţiul vieţii produce simţirea, iar exerciţiul simţirii produce gîndirea. Or, viaţă, simţire, gîndire, iată trinitatea care îmi pare că stăpîneşte lumea. Constat că, pe pămînt, muritoare nu sunt decît formele şi toate îmbinările de idei pe care le numim *spirite* şi *suflete*.

***

Simpla diferență în trecerea de la senzații la idei aruncă o prăpastie între oameni[1]. Uitați-vă cu ce percepție diferită contemplă o potîrniche Apicius[2] și Plinius naturalistul[3]; uitați-vă, cînd trăznește, la omul superstițios și la un savant: unul se apără cu niște moaște, celălalt cu un paratrăsnet.[4]

***

Omul nu a primit în această lume provizii pentru nemurire: este un călător care își găsește sfîrșitul la capătul drumului. Dacă, printr-un concurs de împrejurări destul de rar, i se prelungește cariera, tezaurul de senzații și de plăceri, de amintiri și de idei se epuizează, iar omul, ca un călător jefuit, se va pierde și se va stinge în pustiurile și în mizeriile decrepitudinii: înspăimîntătoare etapă, cînd totul piere înainte de moartea propriu-zisă. Falsă a doua copilărie! Sicriu — simulacru al leagănului!

***

Natura l-a așezat pe om pe pămînt dîndu-i puteri limitate și dorințe nețărmurite: acest excedent, acest resort ne poartă dincolo de un scop, ne schimbă nevoile în dorințe și

[1] *Avarul își bate joc de risipitor, risipitorul de avar; necredinciosul de cel evlavios, evlaviosul de necredincios: fiecare îl consideră pe celălalt un păcălit* (notă a lui Rivarol).

[2] Bogat negustor roman din vremea împăratului Tiberius (14-37 d.Hr.), celebru prin opulența banchetelor pe care le organiza.

[3] Plinius cel Bătrîn (23-79 d.Hr.), erudit roman, autor al vastei lucrări enciclopedice *Historia naturalis*.

[4] Diferența între trecerea de la pasiuni la idei este destul de izbitoare în fragmentul de dialog pe care îl voi cita. Lui Voltaire i se spune pe Champs-Elysées: — *Ați dorit deci ca oamenii să fie egali?* — *Da!* — *Dar știți că pentru aceasta a fost nevoie de o revoluție înspăimîntătoare?* — *Nu contează...* Pînă aici s-a făcut apel la idee. — *Dar știți că fiul lui Fréron este proconsul și devastează provinciile?* —*O, zei, ce oroare!* Acum se face apel la pasiuni (notă a lui Rivarol).

dorinţele în pasiuni şi n-ar fi poate prea puternic dacă nu ar fi atît de violent. Dar trebuie oare ca oamenii să justifice natura? Ea aşteaptă de la ei omagiul supunerii şi nu pledoariile elocinţei lor.

***

Istoria naturii nu poate fi făcută[1]. Dacă mi-aş pune în fiecare zi o mască şi cineva mi-ar desena toate măştile, nu înseamnă că mi-a făcut şi portretul.

***

Omul este singurul animal care aprinde focul, ceea ce îi conferă dominaţia asupra lumii.

***

Cei care reclamă miracole nu-şi dau seama că cer naturii întreruperea miracolelor sale.

***

Nevoile ne sunt întemeiate pe proporţii. Întrucît această lume este o armonie şi, în consecinţă, un întreg întemeiat pe proporţii, sensibilitatea, în înţelesul de compasiune, nu a intrat deloc în planurile naturii.

***

A trebuit în mod necesar ca natura să dăruiască durata fie individului, fie speciei. Ea a urmat primul proiect în privinţa corpurilor cereşti şi a soarelui, şi pe cel de-al doilea în privinţa animalelor şi a plantelor. Or, în acest din urmă caz, a trebuit ca formele individuale să fie trecătoare, pentru ca nemurirea să rămînă speciei.

***

[1] Afirmaţie implicit polemică la adresa lui Buffon, autorul celebrei şi monumentalei *Histoire naturelle*, combătut de Rivarol şi cu alte prilejuri. Vezi supra, p. 64, nota 2.

I-am iubit întotdeauna pe medici: deoarece au de-a face cu materia vie, prin contemplarea cauzelor finale, ei sunt mereu mai apropiați de greutăți.

***

Necesitatea metafizică face ca identitatea dintre un lucru şi contrariul lui să fie imposibilă în sensul în care doi şi cu doi fac patru. Necesitatea fizică este existența actualizată a lucurilor: este necesar ca soarele să strălucească. Necesitatea morală se află în lucrurile care nu ar putea fi altfel decît sunt: este necesar din punct de vedere moral ca o mamă să-şi iubească copiii.

Adevăratul filosof este acela care se plasează, exclusiv prin efortul rațiunii sale, în punctul în care omul obişnuit nu ajunge decît prin binefacerile trecerii timpului.

***

Cucernicul crede în viziunile altuia, filosoful nu crede decît într-ale sale.

***

Mişcarea dintre două momente de repaos este imaginea prezentului între trecut şi viitor.

***

La fel cum imaginile obiectelor şi nu obiectele înseşi ne impresionează vederea, tot aşa spiritele noastre sunt impresionate de părerile pe care le avem despre lucruri şi nu de lucrurile înseşi.

***

Pentru unele spirite lumea nu este altceva decît dezgustul față de viață; pentru altele, este dispreţul față de viață.

***

Da, totul este destinat uitării, acest tiran mut şi crud care urmăreşte îndeaproape gloria şi îi devorează amanții şi

favoriții. Dar ce spun eu? Nefiind altceva decît un zgomot, adică aer agitat, gloria însăși plutește asemenea atmosferei în jurul globului, iar cursa ei se schimbă și gîfîie fără încetare, deplasînd de colo-colo reputațiile și sfîrșind prin a le împrăștia.

***

În antichitate, existau două mari tradiții care nu au fost îndeajuns de remarcate: Satana, primul dintre îngeri, dorește să-și detroneze binefăcătorul; fructul științei binelui și răului produce moartea. Una dintre tradiții susține că ingratitudinea este inerentă oricărei ființe create, cealaltă că luminile nu fac fericite popoarele.

***

Spiritele extraordinare pun mare preț pe lucrurile comune și familiare, iar spiritele comune nu sunt atrase și nu caută decît lucrurile extraordinare.

***

Sunt nenorociri, ca și vicii, de care ne rușinăm cu atît mai puțin cu cît le împărtășim cu mai multă lume. Emigrația mi-a dovedit — și în cazul ei nenorocirea atinge culmile — că oamenii nefericiți își găsesc întreaga consolare în numărul lor mare.

***

Liber este întotdeauna acela care face, chiar și silit, lucrurile de care are nevoie, cum ar fi un valet care își slujește stăpînul pentru a trăi; este sclav însă cel care este constrîns să facă lucruri de care nu are deloc nevoie.

***

Cînd ai dreptate douăzeci și patru de ore înainte de părerea comună a majorității oamenilor, treci drept unul care nu a avut bun-simț timp de douăzeci și patru de ore.

***

Fatalitatea sau predestinarea se află în lucruri, și nu în noi înșine. Este fatal ca orice corp care va trece pe o anumită pantă să alunece și să se prăbușească; dar nu este o fatalitate ca un anumit om să treacă pe acolo.

***

În lumea bună, adevărat filosof este acela care iartă societatea pentru lipsa lui de avere cu tot atîta calm cu care cineva, bancher bogat fiind, iartă natura pentru lipsa lui de spirit.

***

Rousseau a pus să se graveze în fruntea operelor sale politice un satir care se apropie de o torță și căruia i se strigă: *Satirule, nu te apropia, căci focul arde*! Și-a explicat rău alegoria, căci satirul, fiind încă departe, nu este decît atins de lumină. Ar fi trebuit deci să-i strige: *Satirule, nu te apropia, căci lumina arde*! Și tocmai despre acest lucru a fost vorba. Filosofii au aruncat lumina spre satirii noștri, fără să-și dea seama că arde.

***

Dacă această frază a unui înțelept: *Cînd te îndoiești, abține-te*! este cea mai frumoasă maximă a moralei, ea este, de asemenea, și prima în metafizică.

***

Filosofii nu au ocolit nici unul din drumurile erorii, explicînd cînd aparențele prin realități, cînd realitățile prin aparențe. Cicero remarcase că nu există nimic, oricît de absurd, care să nu fi fost deja spus de către vreun filosof.

***

Filosofii sunt mai mult anatomiști decît medici: ei disecă, dar nu vindecă.

***

Niciodată nu baţi cîmpii mai mult decît atunci cînd ai mai multă raţiune de pierdut, la fel cum nu te ruinezi niciodată mai bine decît atunci cînd ai mai multă avere.

***

Cel mai frumos şiretlic al spiritului uman, care constă în a crea termeni colectivi, a fost cauză pentru aproape toate erorile.

***

Raţiunea trebuie să rîdă, şi nu să fie mohorîtă. Este cunoscută întrebuinţarea pe care o dădea Socrate ironiei. Pascal a îmbinat cele două modalităţi. Dumnezeu însuşi, după ce l-a condamnat pe Adam la muncă şi la suportarea femeii, l-a tratat cu ironie: *Ecce Adam factus sicut unus ex nobis*. Iată-l deci pe Adam devenit un fel de Dumnezeu.

***

Priviţi la fructele care cad înainte de vreme: au o maturitate falsă, o culoare falsă, o dulceaţă falsă, care ne înşală. Fructele care trebuie să treacă prin toate perioadele sezonului cald au o sevă şi un gust proaspăt care contrastează cu ale celor pe care le-am descris mai sus.

Priviţi de asemenea la copiii care mor înainte de a deveni bărbaţi: se maturizează dintr-o dată, gesturile, cuvintele, privirile sunt ale altei vîrste; adesea ne uimesc printr-o turnură morală care nu mai are nimic din copilărie. Dimpotrivă, cei care trebuie să ajungă la starea de bărbaţi au o copilărie lungă şi turbulentă. Şi, ca să desăvîrşim analogia, părinţii îşi abandonează copiii cînd sunt mari, iar arborii fructele cînd sunt coapte.

***

Nimic nu ne mai miră cînd totul ne miră: iată starea de copil.

***

Proştii, ţăranii şi sălbaticii se cred mult mai departe de dobitoace decît filosoful. Au dreptate.

***

Frica este cea mai teribilă dintre pasiuni, deoarece acţionează mai întîi asupra raţiunii; ea paralizează şi inima şi spiritul.

***

A te revolta împotriva unor rele inevitabile şi a le îndura pe cele care pot fi ocolite este un mare semn de slăbiciune. Ce se poate spune despre un om care se enervează din cauza unei vremi urîte, dar suportă cu răbdare o injurie?

***

Ceea ce face ca oamenii de lume să fie deopotrivă mediocri şi rafinaţi este faptul că se ocupă mai mult de persoane şi prea puţin de lucruri; în ce-i priveşte pe oamenii mai elevaţi, lucrurile stau invers.

***

Oamenii de lume îşi folosesc mai bine timpul liber decît timpul în general; săracii nu au timp liber.

***

Nu trebuie să spuneţi: *Spiritul, înfăţişarea mea nu mi-au folosit la nimic.* Spuneţi mai degrabă: *Spiritul, înfăţişarea mea nu m-au condus la nici o nefericire.* Şi felicitaţi-vă în loc să vă mîhniţi: aceste însuşiri nu v-au dăunat, nu au făcut decît să vă fie de folos. Îmi aduc aminte de doamna de Maintenon[1], care scria: *Lucrurile bune care se*

[1] Françoise d'Aubigné, marchiză de Maintenon (1635-1719), fiică a scriitorului Agrippa d'Aubigné, soţie a poetului Scarron, devine în jurul anului 1674, în secret, soţie morganatică a regelui Ludovic al XIV-lea, asupra căruia a exercitat o mare influenţă, în special în chestiunile religioase.

spun astăzi despre spiritul meu s-au spus odinioară despre chipul meu. În culmea gloriei, ea nu vedea decît necazuri ale spiritului. Experienţa a fost deci făcută şi, într-adevăr, dezgustul sau plictiseala legate de succes pot intra în comparaţie cu amărăciunea unui eşec.

***

Pasiunile îşi oferă mai multe dezlegări: vedem oameni care nu doar că îşi mărturisesc viciile, dar se şi mîndresc cu ele, şi alţi oameni care şi le ascund cu grijă: unii îşi caută complici, ceilalţi pe cineva să tragă pe sfoară. Cel mai mare egoist nu este întotdeauna cel care îşi recunoaşte egoismul, după cum cel mai mare gurmand nu este cel care exclamă la vederea unei mîncări gustoase, ci acela care o savurează şi care tace de teamă ca nu cumva cineva să-i ceară din mîncare.

***

Este sigur că posedarea unui lucru ne dă despre acel lucru idei mai juste decît dorinţa de a-l avea: de unde rezultă că soldatul şi hoţul sunt mai curajoşi decît proprietarul. Omul arată mai multă ardoare în dobîndirea unui lucru decît în păstrarea lui.

***

Oamenii i-au aşezat pe aceeaşi treaptă pe cei despre care îşi fac o idee măreaţă, pe cei care le dau idei mărețe şi pe cei care au realizat lucruri măraţe sau determină mari evenimente.

***

Sunt oameni atît de greu de îngrijorat, atît de indiferenţi faţă de propria lor judecată şi, de altfel, atît de încăpăţînaţi, încît sfîrşesc prin a-şi pune la îndoială propria probitate, în comparaţie cu a celorlalţi.

***

Nimic nu face pe cineva mai nefericit decît să se comporte într-o societate după regulile, principiile sau datele altei societăți. Un sălbatic care ar avea luminile noastre sau un cetățean care ar avea ignoranța sălbaticului ar fi amîndoi la fel de nefericiți.

***

Cînd ne propunem un scop, timpul, în loc să se mărească, se micșorează.

***

Toată lumea se agită pentru a-și găsi, în sfîrșit, odihna; dar sunt oameni atît de leneși, încît își pun la început odihna drept scop.

***

Ceea ce este în general oribil în această lume este faptul că ne străduim cu egală ardoare să devenim fericiți și să-i împiedicăm pe alții să fie fericiți. Mulți oameni ne aruncă tot atîtea înțepături cîte priviri.

***

Pentru a însemna ceva în această lume, trebuie să facem ceea ce putem, ceea ce trebuie și ceea ce se cuvine.

***

La fel cum, cu cît sunt mai înfrumusețate sau mai dezvoltate prin cultivare, o floare sau un fruct poartă mai puține semințe și mai puțini sîmburi, la fel și un om, cu cît își cultivă mai mult creierul, cu atît este mai puțin potrivit pentru reproducere sau pentru munca manuală.

***

Neavînd decît cele patru mari decoruri ale anotimpurilor, soarele, luna și ceilalți actori cerești, natura schimbă spectatorii și-i trimite în altă lume. Noi, oamenii, nu putem schimba spectatorii și, atunci, schimbăm decorurile și piesa.

***

Nu greutățile unei anumite stări de lucruri ne dezgustă, ci plăcerile alteia.

***

Suntem foarte fericiți că animalele, deja diferite de noi prin formă, nu posedă vorbirea căci, dacă și-ar comunica ideile și sentimentele, dacă ar vorbi, omenia ne-ar împiedica să le mai mîncăm. Nu putem să ne hotărîm nici să ucidem animalele care intră în comunicare cu noi, precum cîinele. Dacă ucideți găina unui țăran, un scud este de ajuns să-l împăcați; dar, dacă îi ucideți cîinele, nu există compensație: un scud ar fi o insultă în plus.

***

Viața fiind un întreg, avînd adică un început, un mijloc și un sfîrșit, nu are importanță dacă este lungă sau scurtă; important este doar să fie bine proporționată. Nu ne putem deci plînge decît de o moarte prematură, care apare înainte de sfîrșitul vieții; o asemenea moarte nu este sfîrșitul, ci întreruperea vieții.

***

Există o mulțime de filosofi, oameni prea puțin demni de acest nume, spirite aventuroase, care tratează natura nu cu ardoarea amestecată cu respect care caracterizează pe amantul demn de favorurile ei, ci ca niște oameni indiscreți, care nu caută decît noutatea, moda și zgomotul, și care dezonorează prea adeseori obiectul omagiilor lor.

***

Averea i-a menținut lui Voltaire echilibrul existenței. (...) Rousseau prezintă, dimpotrivă, un mare dezechilibru între talentul și averea sa. Voltaire se potrivea cu un mare imperiu, Rousseau cu un mic oraș în care sărăcia poate fi o virtute. Însă, printr-o bizarerie pe care doar pasiunile o explică, primul

a trăit la Geneva, celălalt la Paris: unul voia să se bucure cu fast de averea lui în mijlocul unui mic popor, celălalt voia să uimească o mare națiune cu spectacolul cumplitei sale sărăcii. Nu aici este de căutat adevărata filosofie.

***

Metafizica nu rezolvă anumite dificultăți, ci le exprimă mai bine, punîndu-le în plină lumină. Oamenii obișnuiți văd petele de pe lună, un telescop ne ajută să le numărăm, să le desenăm, fără să ne explice natura acestor pete. Metafizica ne deschide așadar mai mult viziera, și aceasta este totul.

***

Vorbind în termeni metafizici, timpul nu este un bătrîn și nici un fluviu: aceste imagini nu se potrivesc decît marii mișcări prin care totul este distrus și realcătuit în univers, în mod etern. Timpul ar putea fi văzut mai degrabă ca o urnă ce lasă să treacă prin ea apele spiritului, dar rămîne imobilă: țărm al spiritului, totul trece prin fața lui, iar noi avem impresia că el este cel care trece.

***

Știe oricine că bătrînețea cere mai mult de la memorie decît de la imaginație; de aici rezultă că, atunci cînd este plin de forță, talentul caută să-i emoționeze pe oameni și că, în timpul fazei sale de declin, nu reușește decît să-i zugrăvească. Trebuie deci să ne pregătim încă din tinerețe această provizie pentru vîrsta ultimă.

***

Ceea ce face ca un sălbatic să nu se adapteze în orașele noastre este faptul că el nu dă nici o atenție opiniei publice: dacă s-ar alătura acesteia, ar suporta în curînd toate lanțurile societății noastre, fiindcă l-ar purta deja pe cel dintîi și cel mai greu dintre ele. S-au văzut marinari deveniți sălbatici, care nu au mai vrut să revină la starea socială, dar nu

s-a văzut nici un singur sălbatic care să nu se fi reîntors la ai săi la prima ocazie, oricîte plăceri i s-ar fi oferit printre noi.

***

Omul a fost aşezat pe pragul vieţii ca înaintea unei răscruci, animalele ca înaintea unui singur drum — motiv pentru care noi suntem capabili de îndoială şi vinovaţi de perfidie, pe cînd animalele sunt cruţate şi de una, şi de alta şi rămîn întotdeauna incoruptibile.

***

Întrucît natura nu mai are nimic nou de oferit omului care gîndeşte şi care îmbătrîneşte, iar societatea încă şi mai puţin, acesta nu trebuie să mai ceară decît aer, apă, linişte şi absenţa celorlalţi, patru elemente ale vieţii, patru lucruri fără gust şi fără pată.

***

Filosofii s-au înşelat şi asupra poporului şi asupra clasei superioare. Ei au crezut că cei mici se vor lumina, iar cei mari nu se vor lumina deloc.

***

Filosofii nu sunt, în fond, decît preoţi întîrziaţi care, atunci cînd apar, găsesc locul ocupat de primii preoţi, cei care au fondat naţiunile. Sunt atunci cuprinşi de gelozie faţă de rivalii lor şi, cum de regulă apar către sfîrşitul imperiilor, pe care îl prevăd în calitate de înainte-mergători, filosofii se folosesc de luminile vechilor popoare pentru a da totul peste cap, la fel cum preoţii se folosiseră cîndva de ignoranţa popoarelor pe cale de a se naşte pentru a fundamenta totul.

***

Libertatea pentru om constă în a face tot ceea ce voieşte din ceea ce poate, la fel cum raţiunea consistă în a nu voi să facă tot ceea ce poate.

MORALĂ

Morala fără religie este ca şi justiţia fără tribunale: morală, religie, justiţie şi tribunale sunt toate lucruri corelate, a căror existenţă este solidară cum este cea a gîndirii şi a vorbirii.

***

Morala ridică un tribunal mai înalt şi mai redutabil decît cel al legilor. Ea vrea nu numai să evităm răul, dar să şi facem binele; nu numai să părem virtuoşi, dar să şi fim; căci morala nu se întemeiază pe respectul public, care poate fi descumpănit, ci pe respectul de noi înşine, care nu ne înşală niciodată.

***

În sfera ideilor, despotismul voinţei se numeşte *plan, proiect, caracter, tenacitate*; în sfera dorinţelor, despotismul voinţei se numeşte *pasiune*.

***

Se poate spune că orice pasiune este o adevărată conjuraţie, pentru care sentimentul este deopotrivă şef, denunţător şi obiect.

***

Cît priveşte pasiunile, totul este prezenţa de spirit.

***

Viciile sunt adesea mai degrabă deprinderi decît pasiuni.

***

Cel care nu are decît o dorinţă sau decît o părere este un om de caracter.

***

Gusturile şi pasiunile ne degradează mai mult decît opiniile şi erorile. Jean-Jacques Rousseau s-a înjosit mai mult prin *Confesiunile* decît prin paradoxurile sale.

***

A pretinde să existe un om fără pasiuni înseamnă a voi să dominăm cu autoritate natura.

***

Pasiunile sunt oratorii marilor întruniri publice.

***

Orgoliul este întîiul-născut al amorului propriu: raţiunea şi morala trebuie să-şi unească atacurile împotriva lui; trebuie însă să-l ucidem fără a-l răni căci, dacă îl rănim, orgoliul nu moare.

***

Orgoliul este întotdeauna mai aproape de sinucidere decît de căinţă.

***

Există ceva mai elevat decît orgoliul şi mai nobil decît vanitatea, şi anume modestia, după cum există ceva mai rar decît modestia, şi anume simplitatea.

***

Vanitatea, iar nu orgoliul, face mai mulţi oameni fericiţi.

***

Omul modest are totul de cîştigat, iar orgoliosul totul de pierdut; căci modestia are întotdeauna legătură cu generozitatea, iar orgoliul cu invidia.

***

Dacă iubirea şi războiul îşi au nebunia lor, ele au şi o perioadă de acalmie: ura îşi are răbdarea ei.

***

Prin lume circulă o invidie cu mersul uşor, care trăieşte din conversaţii: se numeşte *bîrfă*. Ea se pronunţă fără rost despre răul de care nu este sigură şi tace cu prudenţă despre binele pe care îl cunoaşte. Cît priveşte *calomnia*, o recunoaştem după simptome mai grave: plămădită de ură şi de invidie, nu-i vina ei dacă limba nu-i un pumnal.

***

Avarul este săracul prin excelenţă: este omul cel mai sigur că nu este iubit pentru el însuşi.

***

Dacă tristeţea este atît de apropiată de avere, de ce invidia este atît de depărtată de compasiune?

***

Nici un om nu ar vrea să fie singur pe lume, nici chiar invidiosul, cu toate că nu trăieşte decît din ruine.

***

Dispreţul trebuie să fie cel mai tainic dintre sentimentele noastre.

***

Nu plîngem niciodată atît de mult ca la vîrsta speranţelor; dar, cînd nu mai avem speranţă, abordăm totul cu o privire seacă, iar calmul se naşte din neputinţă.

***

Iubirea, care supravieţuieşte în furtuni şi sporeşte adesea în mijlocul perfidiilor, nu rezistă întotdeauna la calmul fidelităţii.

***

Aceste legături care se bazează pe un sentiment calm şi rece, aceste intimităţi care se mulţumesc cu absenţa, aceste inimi care se stimează şi se iubesc de departe sunt foarte obişnuite: ele vorbesc fără încetare de *servicii, binefaceri, obligaţii*, tip de cuvinte care nu se găsesc în repertoriul prieteniei.

***

În general, îngăduinţa pentru cei pe care îi cunoaştem este mult mai rară decît compasiunea pentru cei pe care nu-i cunoaştem.

***

Oamenilor nu le place să atingă punctul limită: trăiesc de pe o zi pe alta, împăcaţi cu conştiinţa. Mai ales în secolele corupte, ne scandalizăm cu uşurinţă şi reclamăm cărţi care să ne dea o bună imagine despre noi înşine. Am dori să fim flataţi de către filosofi; însă oamenii simpli şi drepţi ar trebui să suporte fără oroare disecţia inimii omeneşti.

***

În marile oraşe, inocenţa este ultimul prînz al viciului.

***

Proştii ar trebui să aibă faţă de oamenii de spirit o neîncredere egală cu dispreţul pe care aceştia din urmă îl au faţă de ei.

***

Invidia care vorbeşte şi strigă este întotdeauna neîndemînatică; de invidia care tace trebuie să ne temem.

***

Asemănători cavalerilor rătăcitori care îşi luau o iubită imaginară, pe care şi-o închipuiau atît de perfectă încît o căutau mereu fără să o găsească vreodată, oamenii mari nu au avut decît o singură teorie despre prietenie.

***

"Cînd mă întreb — spune Montaigne[1] — de unde vine bucuria, satisfacția și împăcarea pe care le resimt cînd văd un prieten, tot ce pot spune este: fiindcă el este ceea ce sunt eu". Pitagora nu a spus-o și el în mod strălucit? "Cînd sunt cu prietenul meu, nu sunt singur, dar nici nu suntem doi". În sfîrșit, vorbind despre prietenie, Cicero o numește *o necesitate*, iar Aristotel *un singur suflet în două trupuri.*

***

Prietenia dintre un monarh și un supus trebuie să tremure mereu, ca nimfa din fabulă pe care Jupiter nu o neglijează nici o zi, ci îi apare mereu înconjurat de fulgere și trăsnete.

***

Se știe prin ce fatalitate marile talente îi sunt mai mult rivali decît prieteni omului obișnuit: se intersectează și strălucesc separate, de teamă să nu-și provoace reciproc neîncredere: oile se adună în turmă, iar leii se izolează.

***

De ce iubirea este întotdeauna atît de nemulțumită de sine și de ce amorul propriu este atît de mulțumit de sine? Deoarece pentru iubire totul este un cîștig, iar pentru amorul propriu totul înseamnă o cheltuială.

***

Asemănător soarelui care topește ceara și usucă noroiul, aurul amplifică sufletele mari și diminuează sufletele meschine.

***

Dacă sărăcia îl face pe om să ofteze, în bogăție el se plictisește. Cînd averea ne scutește de muncă, natura ne copleșește cu timpul.

***

[1] Vezi supra, p. 42, nota 2.

Cînd virtutea se adaugă talentului, ea îl aşază pe un om mare deasupra gloriei sale. Numele lui Fénelon[1] are ceva mai tandru şi mai venerabil decît strălucirea talentelor sale.

***

Macii bătrîneţii se interpun între viaţă şi moarte, pentru a ne face să uităm de una şi să privim cu linişte la cealaltă.

***

Victima care este împodobită cu roze face ca sacrificiul să fie mai dureros, iar amintirile fără speranţă nu sunt decît nişte regrete.

***

Femeile au două feluri de onoare: una, care le este specifică şi pe care o asaltăm fără odihnă; alta, care le este aproape comună cu a noastră şi care nu se menţine deloc atunci cînd prima nu mai există. Ceea ce la un bărbat este modestie, la o femeie ar fi necumpătare.

***

Dacă oamenii de la Curte gîndesc şi se exprimă cu mai multă fineţe decît alţi oameni este pentru că la Curte eşti silit fără încetare să-ţi disimulezi gîndirea şi sentimentele.

***

Proverbele sunt rodul experienţei tuturor popoarelor şi, asemenea bunului simţ al tuturor veacurilor, reduse la formule.

***

Un spirit superior pare adesea fericit, după cum un om bine-făcut pare adesea îndemînatic.

***

Pentru un bogat ignorant, timpul liber este fără odihnă, odihna este fără farmec, iar timpul, o comoară pentru

[1] Vezi supra, p. 48, nota 1.

omul ocupat, cade asupra lui ca un impozit pe inactivitate. Savantul se caută pe sine, bogatul se evită.

***

Ce putea să facă bunul-simț într-un secol bolnav de metafizică, în care nu i s-a mai îngăduit fericirii să se prezinte fără dovezi?

***

Omul își petrece viața contemplînd trecutul, plîngîndu-se de prezent și tremurînd pentru viitor.

***

Orice om care se înalță se izolează; aș compara bucuros ierarhia spiritelor cu o piramidă. Cei care stau spre bază corespund celor mai largi cercuri și au mulți egali. Pe măsură ce ne înălțăm, corespundem unor cercuri mai restrînse. În sfîrșit, piatra care domină și încheie edificiul este singură și nu are nici un corespondent.

***

Ambiția și voluptatea au adesea același limbaj. Cezar mărturisea, pe culmea măririlor omenești, că rugămințile *îi gîdilă urechea.* Am cunoscut o femeie care îi spunea amantului: *Ah, cere-mi mereu!* Principii parveniți se bucură mai mult de deliciile puterii decît prinții ereditari.

***

Am cunoscut un mare scriitor care se ocupa mult de hoțiile slujitorilor: "Cutare mă fură atîta, cutare atîta, iar toți împreună atîta. Îi păstrez însă, căci aș găsi poate alții mai răi. În rest, sunt destul de bogat pentru a merge pînă la capăt: fiul meu se va descurca după cum va voi". Ludovic al XV-lea[1]

[1] Rege al Franței între 1715 și 1774, strănepot și succesor al "regelui-soare", Ludovic al XIV-lea, și bunic al lui Ludovic al XVI-lea, succesorul său la tronul Franței.

spunea: "Monarhia va dura tot atît cît şi mine; îl deplîng pe succesorul meu". – ultimul grad de nepăsare şi de egoism.

***

Trebuie să ai pofta săracului pentru a te bucura de averea bogatului şi spiritul unei persoane particulare pentru a te bucura de deliciile unui rege.

***

Unii posedă o avere fără să fie fericiţi, după cum posedă femeile fără să le iubească.

***

Sunt oameni care nu au de la averea lor decît teama de a o pierde.

***

Avînd de creat o fiinţă care să se potrivească bărbatului prin proporţiile sale fizice şi copilului prin moralul său, natura a rezolvat problema făcînd din femeie un copil mare.

***

Inima este partea infinită a omului; spiritul îşi are limitele sale. Nu îl iubim pe Dumnezeu din tot spiritul, ci din toată inima. Am remarcat că oamenii lipsiţi de inimă — şi numărul lor este mai mare decît se crede — au toţi un amor propriu excesiv, o anumită sărăcie de spirit, căci inima repară totul în om.

***

Iubirea este o înşelătorie pe care starea naturală i-o face stării sociale.

***

Tinerii sunt pe lîngă femei nişte bogaţi sfioşi, iar bătrînii nişte săraci obraznici.

***

O fată inocentă se corupe prin cuvinte neînfrînate, iar iubirea plină de delicatețe o seduce pe femeia galantă: cîte un fruct nou și pentru una, și pentru cealaltă.

***

Nimic nu dovedește mai bine puțina stimă pe care oamenii o au pentru specia lor decît disprețul involuntar pe care îl arată pentru actori și, în general, pentru toți cei care îi amuză și le întrețin plăcerile. Cea mai mare parte a bărbaților invocă, drept motiv al disprețului lor pentru o femeie, faptul că au posedat-o.

***

În iubire sau în nefericire, amorul propriu se roagă întotdeauna în chip stîngaci: căci îi vorbește mereu despre sine însuși obiectului iubit și despre serviciile pe care i le-a făcut, în locul binefacerilor de care s-a bucurat, puterii pe care o imploră.

***

Iubirea se naște între două ființe care își cer aceeași plăcere.

***

În cadrul organizării sociale, rezonabilă în iubire nu este, poate, decît nebunia sa.

***

De ce preferăm pentru fiica noastră un prost care are un nume și un statut social superior unui om de spirit? Pentru că avantajele prostului se transmit, pe cînd cele ale omului de spirit sunt incomunicabile: un duce face o ducesă, un om de spirit nu face niciodată o femeie de spirit.

***

Din familiaritate se nasc cele mai tandre prietenii și cele mai cumplite uri.

***

Eneea este eroul pietăţii filiale pentru că şi-a purtat părintele pe proprii săi umeri, prin flăcări; nu ar fi fost un erou dacă ar fi pus sclavii să-i poarte părintele. Eşti erou cînd faci un sacrificiu pentru rege sau pentru patrie. Poţi fi un mare rege, un mare om, un mare general, fără să fii erou.

***

Un om mediocru care îşi întrebuinţează bine timpul poate, cu abilitate şi cu răbdare, să joace un rol şi să facă să se vorbească de el.

***

Stomacul este solul în care germinează gîndirea.

***

Curăţenia înfrumuseţează opulenţa şi maschează mizeria.

***

Drumul prieteniei este acoperit de mărăcini cînd păşim rar pe el.

***

Speciile sunt frumoase în starea de sălbăticie deoarece întotdeauna masculul cel mai puternic îi izgoneşte pe ceilalţi şi se bucură de femelă.

***

Ce motive a avut să se sinucidă? — Îţi trebuie motive atît de puternice pentru a trăi, încît nu ai nevoie de un motiv pentru a muri.

***

Pisica nu ne mîngîie *pe* noi, ea se mîngîie *de* noi.

***

Se nasc mai mulţi bărbaţi decît femei în Europa; acest singur fapt le condamnă pe femei la infidelitate.

***

Aceleaşi mijloace care îl fac pe un om potrivit să facă avere îl şi împiedică să se bucure de ea.

***

Proştii trebuie ocoliţi; ei sunt cei care încep: ţi-au făcut douăzeci de răni înainte de a primi vreuna.

***

Dacă ar ajunge să aibă o idee despre suferinţele pe care ne fac să le îndurăm, proştii ne-ar compătimi.

***

Ceea ce trebuie evitat în morală este de a-ţi investi virtutea în acte indiferente, ca şi de a-ţi păstra virginitatea.

***

Roata cea mai rea face cel mai mult zgomot.

***

Cea mai mare iluzie a omului este aceea de a crede că timpul trece. Timpul este un ţărm; noi suntem cei care trecem, el ne dă iluzia că se mişcă.

***

Ca şi corpul politic în sine, morala este fundamentată pe omogenitate: căci nu există morală dinspre om către animal, nici dinspre om către Dumnezeu. Între animale, morala ar fi fundamentată pe animalitate, între îngeri pe spiritualitate; între oameni morala se fundamentează pe umanitate, mamă a tuturor virtuţilor, căci ea conduce mai întîi către justiţie şi, apoi, către filantropie.

***

Sunt în morală anumite întrebări la care un om cumpătat şi sigur pe conştiinţa sa nu trebuie să caute niciodată răspuns. Legea este înscrisă pe frontispiciul edifi-

ciului social; ea păzeşte porţile şi bulevardele şi nu cunoaşte nici încuviinţare, nici excepţie. Există totuşi, în edificiul moralei şi al legilor, un azil secret pe care l-aş numi *tribunalul conştiinţei*, al cărui drum îl cunoaşte doar virtutea şi pe care mulţimea nu trebuie să-l cunoască niciodată.

***

Ar fi o crimă să arătăm unui străin planul fortificaţiilor noastre: ar avea atunci cheia regatului. Nu voi arăta aşadar calea deschisă şi poarta secretă a templului ascuns unde sunt judecate chestiunile delicate ale moralei, nedumeririle justiţiei şi toate problemele pentru care Themis[1] nu are o balanţă; căci, dacă aş arăta acest drum, interesul avid şi toate sofismele pasiunilor ar forţa imediat poarta şi ar viola conştiinţa în ultimul ei azil.

***

Nu există decît o singură morală, după cum există o singură geometrie; aceste două cuvinte nu au plural. Morala este fiica justiţiei şi a conştiinţei, este o religie universală.

***

Virtuţile au fost împărţite în două clase: cele care nu ne sunt utile decît nouă, precum cumpătarea, prudenţa, vigilenţa, şi cele care sunt utile celorlalţi, precum dreptatea, filantropia, devotamentul. Ceea ce nu ne este folositor decît nouă nu este o virtute, în sensul că un om solitar nu poate fi nici virtuos, nici vicios; dar, în societate, un om prudent, cumpătat şi prevăzător este mai potrivit să fie un bun tată de familie, un bun soldat, un bun magistrat şi în acest sens calităţile personale devin virtuţi.

***

Din nefericire, există virtuţi care nu pot fi exercitate decît atunci cînd eşti bogat.

---

[1] În mitologia greacă, zeiţă a justiţiei, una din soţiile lui Zeus şi mamă a Moirelor, patroane ale destinului omenesc.

***

Trebuie să ne propunem să spunem întotdeauna adevărul prin toate afirmațiile noastre, pentru că, urmărit fără abatere, acest plan ne înalță în proprii noștri ochi și ne face să fim discreți: o virtute ne conduce către alta. Disimularea nu trebuie să depășească tăcerea.

***

Printre răuvoitorii care se pronunță cu obrăznicie despre răul de care nu sunt siguri mai sunt și *prietenii discreți*, care trec sub tăcere *cu prudență* binele pe care ți-l cunosc.

***

Te gîndești că un anumit om important are și el micile tale păcate: este timid sau insolent, avar sau vanitos, ca și tine. De unde îi vine atunci măreția? Din tine însuți, nu din el. Măreția unui om este ca și reputația lui: trăiește și respiră prin buzele altuia.

***

La Curte nu se întîmplă nimic, ci totul se disimulează, ceea ce face să se tindă către un bun-gust superior, dar să nu se ajungă decît la o mare politețe. Oamenii puternici din toate domeniile nu fac altceva decît să procure modele unui om de la Curte; de aici se naște acea superficială undă de universalitate care constituie spiritul de curte.

***

Fericirea copiilor este o mare realizare a Providenței; căci, dacă această lume ar fi un lucru bun, cel mai mult ar trebui deplînși cei care nu înțeleg nimic din ea.

***

Este trist să te afli în situația de a dori *necesarul* ca pe ceva fără de care ești nefericit, dar în posesia căruia nu ai fi deloc fericit.

***

Avarului îi lipseşte şi ceea ce are şi ceea ce nu are. Este omul detestabil prin excelenţă. Un om bogat care nu face binele fără să fie avar este ca un soare care şi-a pierdut lumina.

***

Nimic nu este atît de înfiorător decît să fii un bogat fără virtuţi.

***

Pentru ca un om să valoreze mai mult decît ceea ce posedă, trebuie să fie foarte sărac; iată de ce bogaţii par să valoreze atît de puţin şi de unde vine indulgenţa filosofilor pentru săraci.

***

"Întoarce-te, scria o femeie prea puţin creştină amantului său; dacă aş fi putut iubi un absent, l-aş fi iubit pe Dumnezeu". Biata femeie făcea din Dumnezeu un om; de fapt, el este mereu prezent.

***

Din zece persoane care vorbesc despre noi, nouă ne vorbesc de rău şi, adesea, singura persoană care ne vorbeşte de bine o face rău.

***

Un tînăr, foarte cunoscut înainte de Revoluţie, strecurîndu-se în lumea bună, a profitat o dată de o împrejurare fericită pentru a-i trimite un mic ajutor tatălui său şi şi-a încredinţat secretul unui prieten care îl ajuta în această problemă pentru că, spunea el, într-un secol atît de corupt, nefericirea de a avea un tată sărac ar fi putut să-i facă un rău mai mare decît onoarea pe care i-ar fi făcut-o pietatea filială.

Religie

Dumnezeu este măsura cea mai înaltă a incapacităţii noastre: universul, spaţiul însuşi nu sunt atît de inaccesibile.

***

Fiinţa care gîndeşte a trebuit în mod necesar să cadă în genunchi în faţa celui mai înalt dintre gîndurile sale.

***

Dumnezeu explică lumea, iar lumea îl atestă pe Dumnezeu; ateul îl neagă pe Dumnezeu în prezenţa sa.

***

Cînd este puţină, filosofia ne îndepărtează de Dumnezeu; cînd este multă, ne readuce înapoi.

***

Religia îi reuneşte pe oameni în cadrul aceloraşi dogme, politica îi uneşte în cadrul aceloraşi principii, iar filosofia îi trimite înapoi în păduri: filosofia este dizolvantul societăţii.

***

Universul este alcătuit din cercuri concentrice, aşezate în ordine unul în jurul altora şi care îşi corespund între ele cu o minunată armonie, de la insectă şi om, de la atom şi soare pînă la Fiinţa unică, strălucitoare şi misterioasă, care îi serveşte drept centru şi care este *sinele* universului.

***

În problemele obişnuite, ideile cele mai juste sunt adesea cele mai nobile; cînd vorbim despre divinitate, cele mai nobile idei ne vor părea întotdeauna cele mai juste.

***

Filosofia nu are răspundere decît în privința indivizilor, religia are răspundere în privința maselor.

***

Bayle[1] face o bună distincție între necredința tinerilor şi cea a vîrstei mature. Necredința unui savant, fiind fructul cercetărilor sale, trebuie să rămînă secretul său. Fiind fructul pasiunilor, necredința tinerilor este întotdeauna indiscretă, de neiertat şi niciodată lipsită de pericole.

***

Necredința este un lux teribil.

***

Filosofia este deopotrivă lipsită de afecțiune în cazul omului nefericit şi de strălucire în cazul celui sărac: pentru ea mizeriile vieții nu sunt decît rele fără leac, iar moartea este neantul. Religia dă aceste mizerii în schimbul unor bucurii fără sfîrşit şi, alături de ea, amurgul vieții se învecinează cu aurora unei zile eterne.

***

Dacă ne este permis să facem o apropiere între Creator şi creatura sa, ea se prezintă în aşa fel, încît simțirea omenească simte că omul există, dar doar Dumnezeu *există*; simțirea omenească simte că este simplă, dar doar Dumnezeu *este* simplu. Dumnezeu sprijină creaturile sale,

[1] Vezi supra, p. 47, nota 4.

iar ele au convingerea existenței; Dumnezeu le compune, iar creaturile au conştiinţa simplităţii.

***

Admirabil lucru! Unică şi veritabilă avere a intelectului uman! Obiecțiile împotriva existenţei lui Dumnezeu fiind epuizate, iată cum dovezile existenţei lui sporesc şi se dezvoltă pe trei niveluri: în interiorul corpurilor, toate substanțele şi afinităţile dintre ele; în ceruri, toate globurile celeste şi atracţia dintre ele; la mijloc, natura animată cu toate alaiurile ei.

***

Ideea fundamentală a religiei evreieşti este că Dumnezeu i-a preferat pe evrei tuturor popoarelor. Doar prin această idee, Moise a ridicat un zid de bronz între naţiunea sa şi toate celelalte naţiuni; a făcut încă mai mult, a lăsat pradă acest nefericit popor unei veritabile excomunicări din partea universului şi, ceea ce este admirabil, prin această ură universală i-a asigurat nemurirea. Dragostea sau chiar indiferenţa altor popoare i-ar fi făcut pe evrei să dispară de multă vreme, fiindcă s-ar fi risipit prin căsătorii, prin efectul cuceririlor, prin migraţii; ura neamului omenesc i-a conservat însă şi, datorită ei, evreii sunt efectiv nepieritori.

***

Evreii i se adresau lui Dumnezeu: – Doamne, fă totul pentru cei vii, căci nu ai nimic de aşteptat de la morţi! *Non mortui laudabunt te, Domine!*

***

Bigotul se încrede în alţi bigoţi, necredinciosul în filosofi, dar amîndoi sunt la fel de creduli.

***

Pe măsură ce filosofia se propagă, ceremoniile pentru morţi se micşorează, iar credinţa în altă viaţă slăbeşte. Iată

de ce i s-a dat numele de *superstiţie* articolului din credinţele religioase care ne face să credem că vom supravieţui după moarte; fiind cel mai important, acest articol a dat numele său tuturor formelor de credulitate.

***

Poeţii ne-au trezit un interes mai mare atribuind zeilor slăbiciunile omeneşti, decît dacă ar fi atribuit oamenilor perfecţiunile zeilor.

***

Cea mai mare parte a apostaţilor noştri nu sunt decît nişte bigoţi revoltaţi.

***

Martirul unei religii vechi dă impresia unui încăpăţînat; martirul unei religii noi dă impresia unui inspirat.

***

Viziunile au un instinct fericit: nu vin decît de la cei care trebuie să creadă în ele.

***

Nu este nevoie de spirit pentru a ataca religiile, ci pentru a le întemeia şi a le menţine; căci toate epigramele împotriva lui Iisus Hristos sunt bune. Cît priveşte curajul, unui filosof nu-i trebuie mai mult decît unui apostol, uneori nici măcar tot atîta.

***

Tacitus a vorbit ca un adevărat filosof cînd a spus că este mai bine să crezi în Dumnezeu decît să pălăvrăgeşti despre el: *Sanctius ac reverentius videtur de existentia Dei credere quam scire*[1].

[1] "Este mai sfînt şi mai cuviincios să crezi în existenţa lui Dumnezeu decît să arăţi că o cunoşti".

***

Nu există în fond decît o religie pe pămînt, ea *este raportul dintre om și Dumnezeu*, la fel cum nu există decît un metal care a fost denumit *argint*. Dar fiecare națiune marchează acest metal cu pecetea sa, ceea ce dă naștere diferitelor monede. Există însă limbi care se deosebesc între ele, deși nu există decît o singură vorbire. Cum să aplicăm o măsură stabilă cultelor și limbilor? Cum să descoperim latura lor universală?

***

Am avut preoți constituționali, dar nu putem avea o religie constituțională.

***

Filosofia în cantitate mică ne îndepărtează de religie, dar în cantitate mare ne readuce spre ea. Bacon[1] a făcut această afirmație în legătură cu religia și a vrut să dea de înțeles că, atunci cînd revenim la ea, religia ne cheamă prin latura ei politică.

***

În materie de religie, omul înțelept nu trebuie să fie nici superstițios, nici necredincios.

***

Necredinciosul se înșală în privința vieții viitoare; credinciosul se înșală adesea cu privire la viața de acum.

***

Dacă niște tribunale filosofice m-ar cita și m-ar întreba de ce, în tabloul general al principiilor, am așezat existența lui Dumnezeu printre noțiunile fundamentale ale spiritului uman, aș răspunde că nu pot concepe universul

[1] Vezi supra, p. 81, nota 1.

fără putere şi puterea fără inteligenţă. Ca şi universului, şi mie îmi trebuie un Dumnezeu care să mă salveze de haosul şi de anarhia ideilor mele.

GÎNDIRE, LIMBĂ, LIMBAJ

Forţă călăuzitoare a limbajului şi a tuturor artelor, metafizica lămureşte, indică, dar nu acţionează.

***

Simţirea este anterioară oricărei senzaţii şi, prin urmare, oricărei idei. Într-adevăr, simţirea datează din momentul organizării fiinţei umane.

***

Asemănător magnetului care nu aşteaptă decît prezenţa fierului pentru a-şi manifesta puterea de atracţie, simţirea este gata să se asocieze cu toate obiectele care o vor impresiona prin intermediul simţurilor.

***

Nu există nimc în om mai clar decît simţirea, pentru că nu există nimic mai sigur. Chiar şi numai numele ei îi pune în încurcătură pe idealişti, materialişti şi pyrronieni[1]: norii care învăluie spiritul şi materia nu ajung pînă la ea, iar îndoiala nu susţine prezenţa ei.

***

Fiinţa care nu face decît să simtă nu gîndeşte încă, fiinţa care gîndeşte simte întotdeauna.

---

[1] Pyrrhon (aprox. 365-275 î.d.Hr.), filosof grec, întemeietor al şcolii sceptice. Principiul fundamental al scepticismului este următorul: întrucît adevărul este de neatins, este preferabil să ne abţinem de la orice judecată.

***

Raționăm atunci cînd nu simțim; raționamentul, care este o tatonare a rațiunii, încetează acolo unde începe simțirea. Raționamentul este destinat așadar lucrărilor omului, iar simțirea celor ale naturii. Unind însă raționamentul cu simțirea, obținem gradul cel mai înalt de evidență și, în consecință, de certitudine, de care omul este capabil.

***

Priviți simțirea cum se aruncă în aer, în fundul mărilor și pe suprafața pămîntului, mulțumită peste tot de învelișul și de formele sale; acoperită de scoarță, de pene, de păr sau de carapace; fie că zboară sau că înoată, că pășește, că se tîrăște sau că rămîne nemișcată, mereu mulțumită că ființează și că simte, potrivnică tot timpul propriei nimiciri. Asemănătoare unor vase inegale prin formă și capacitate, dar egale prin plenitudine, toate ființele animate sunt deopotrivă mulțumite de soarta lor. Din convergența atîtor satisfacții și fericiri particulare se formează și se înalță către Părintele universal imnul naturii.

***

Mai preocupată de succesiunea ideilor sale decît de propria stabilitate, simțirea se consideră ca un pendul care oscilează perpetuu între trecut și viitor: prezentul nu este pentru ea decît o mișcare între două repaosuri.

***

Atît de mare este puterea variată a simțirii, încît ea poate fi impresionată și de absența obiectelor ca și de prezența lor, de gol ca și de plin, de noapte ca și de zi; atît de mare, încît ea simte deopotrivă și ce există și ce nu există: ia notă de tot ce se întîmplă în preajma ei și se oprește la aceea dintre modificările realității care îi este pe plac; întrucît este aceea care le-a verificat, știe să le și grupeze, să le și separe după cum îi convine. Dacă are în vedere Luvrul, poate într-o clipă să și-l imagineze în întregime; poate însă, de asemenea,

să nu se ocupe decît de una dintre faţadele Luvrului şi, chiar contemplînd această singură faţadă, poate să nu se gîndească decît la înălţimea ei şi să treacă cu vederea celelalte dimensiuni; căci, dacă reuneşte, ea şi divizează; dacă adună la un loc, şi împrăştie; dacă combină, şi detaşează. Un măr o conduce la ideea de fruct în general, fructul în general o conduce spre toate lucrurile comestibile, lucrurile comestibile spre orice fel de materie, iar materia către fiinţa pură, ideea cea mai universală şi cea mai simplă pe care o poate concepe.

De la această înălţime, care pentru ea este culmea creaţiunii, coboară după plac de la fiinţa în general spre materie, de la materie spre corpuri, de la corpuri spre ideea celui mai neînsemnat individ, parcurgînd fără odihnă această dublă scară a abstracţiunilor şi a acumulărilor şi lăsînd în urmă, la urcare, clase întregi, pe care le re-adună la coborîre: clase, metode şi succesiuni cărora le dă naştere fără efort dar pe care le mînuieşte cu precizie şi care devin prin ea deprinderi ale spiritului şi achiziţii ale memoriei.

Sigură pe organele sale, limpede precum viaţa, precisă precum pipăitul, delicată, avidă, armonioasă precum mirosul, gustul şi auzul, simţirea se îndreaptă pe rînd spre obiecte şi se repliază asupra ei însăşi. Uneori se ataşează exclusiv de *albeaţa* zăpezii şi, impresionată de asemănarea ei cu mii de alte corpuri albe, ea nu acordă decît un singur loc atîtor senzaţii monotone şi, ordonîndu-le sub un semn unic, pare să sporească adăugîndu-şi ceea ce scoate din univers.

Alteori grupează în mod curios toate calităţile aceluiaşi corp, adică toate impresiile pe care le-a primit şi, convinsă că mireasma, culoarea şi forma nu sunt de ajuns pentru a constitui o floare, caută să afle pe ce se sprijină aceste calităţi care nu sunt decît accidente şi, negăsind o explicaţie, dă numele de *substanţă* temeiului misterios care există în interiorul ei, aşteptîndu-se să-l găsească în natură. Într-un cuvînt, simţirea nu poate suporta golurile: le umple înainte de a le depăşi, pînă şi neantul capătă un nume prin glasul său şi

funcționează în discurs alături de creațiune. Durerea și plăcerea, care nu o părăsesc, o interesează în mod absolut și o fac să conceapă iubirea și ura, justețea și injustețea, imperfecțiunea și idealul, în fine, mizeria extremă și fericirea supremă. În acest fel, ea se identifică cu tot ceea ce atinge și țese în urzeala existenței sale, îmbinări de elemente și abstracțiuni, apropieri și opoziții, idei atît colective, cît și individuale, și, în fine, mulțimea aceasta de semne care, egale ca număr cu percepțiile sale, devin prin acest fapt o monedă și îi țin pentru totdeauna la dispoziție aceste bogății trecătoare — admirabil artificiu al gîndirii, nobil și util schimb al vorbirii, fără de care viața n-ar fi fost pentru om decît un joc în care pierderea ar fi covîrșit întotdeauna cîștigul!

Legile limbajului, mai sigure decît cele ale proprietății, au așezat comorile spiritului sub protecția memoriei, iar scrierea le-a salvat de uitare, încredințînd însuși timpului arhivele gîndirii.

***

Se întîmplă uneori ca, lăsîndu-se pe seama obiceiurilor și impulsurilor deprinse de la spiritele animalice, omul să acționeze și să vorbească fără *eul* său: corpul se mișcă lipsit de atenție, ca o navă fără pilot, doar în virtutea alcătuirii sale. În astfel de momente omul se împarte între propriile mișcări și idei străine de aceste mișcări, iar apoi i se impun un fel de comandă și un fel de mișcare date dinainte, care nu au nevoie să fie repetate pentru ca supunerea corpului să continue.

Orice om care se observă mergînd, vorbind sau scriind cunoaște bine aceste comenzi anterioare pe care o contra-comandă, oricît de rapidă, dată de reflecție, nu poate să le suprime. Acest fapt explică diferența între omul care vorbește și omul care scrie: primul este mai exterior. Judecata ne oprește să scriem cum vorbim; natura nu ne îngăduie să vorbim cum scriem; bunul-gust îmbină vioiciunile conversației cu formele metodice și pure ale stilului scris.

***

Imaginația este o memorie care nu se află la ordinele noastre; fantasmele ei, strălucitoarele ei ornamente și eclipsele sale sunt deopotrivă independente de noi. Puternic impresionată de către obiecte, imaginația nu cunoaște decît durate fără unitate de măsură, spații fără porți de ieșire și, în ceea ce privește numerele, doar mulțimea sau unitatea. Fiică mai mare a senzațiilor — în timp ce memoria se naște și crește din ideile de timp, număr și proporții de orice fel —, imaginația orînduiește obiectele pe aceeași linie, desenează și colorează asemenea chinezilor: terasele și munții lor stau în aer, pe cînd memoria reclamă perspectiva.

***

În absența obiectelor sau în erorile pe care le visăm, imaginația desenează tablouri în ochiul unui om incapabil să traseze un cerc și îl ajută să descopere, pe creasta schimbătoare a unui nor sau în confuzele contururi ale unei suprafețe, figuri regulate pe care mîna pare că le-ar urmări cu grație și cu ușurință. Adesea, în picturile sale vagabonde, imaginația cuplează pe locuitorii aerului, ai pămîntului și ai mărilor și, deplasînd culorile, formele și proporțiile, zămislește doar himere și monștri. Aliată naturală a pasiunilor, imaginația învinuiește de încetineală nerăbdarea amanților și le grăbește plăcerile. Dulce și crudă pe rînd, fie că, iritată de durere sau de privațiuni, ne face să visăm la bucurie în nefericire și la avere în sărăcie, fie că, plină încă de spaimele momentelor de luciditate, le arată exilul sau moartea idolilor poporului sau favoriților regilor.

Puternica baghetă magică a imaginației pune față în față lumea pe care ea o creează cu lumea în care locuiește. De cîte ori nu a așternut ospețe pentru omul înfometat și nu a surprins reveriile voluptății la austerul anahoret! Mîna ei fantastică se plimbă pe întreaga claviatură a simțurilor, agită și amestecă fără ordine pasiuni și idei; confundînd timpul și distanțele, dorințele și neputința, reîncălzește dintr-o dată,

sub învelişul de gheaţă al vîrstei, un bătrîn, făcîndu-l să se bucure de o străfulgerare a tinereţii. În sfîrşit, cu ajutorul imaginaţiei, iluziile şi realităţile îşi împart viaţa între ele.

***

Imaginaţia este prietena viitorului.

***

Memoria se mulţumeşte să se înfăşoare în draperii; imaginaţia se înconjoară însă cu goblenuri.

***

Memoria se află întotdeauna la ordinele inimii.

***

Metodele sunt deprinderi ale spiritului şi economii ale memoriei.

***

Anecdotele constituie spiritul bătrînilor, încîntarea copiilor şi a femeilor: doar firul evenimentelor relatate le întăreşte sentimentul şi le ţine trează atenţia. O succesiune de raţionamente şi de idei reclamă întreaga gîndire şi vervă a unui bărbat.

***

Vorbirea repune gîndirea în senzaţie.

***

Raţiunea este autoarea unei istorii, dar pasiunile sunt cele care o înfăptuiesc.

***

Se poate spune că Locke[1] şi Condillac[2], unul ocupat mai mult să combată erorile, celălalt mai mult să stabilească

[1] Vezi supra, p. 50, nota 4.
[2] Vezi supra, p. 161, nota 3.

adevăruri, erau lipsiți deopotrivă amîndoi de secretul expresiei, de această fericită putere a cuvintelor care brăzdează atît de adînc atenția oamenilor, punîndu-le în mişcare imaginația.

***

Omul nu putea da un înveliş gîndirii sale, fără ca acest înveliş să fie foarte ingenios. Cîtă finețe, cît spirit şi ce metafizică subtilă au participat la crearea limbii! Filosoful îşi dă seama de toate acestea, mai ales atunci cînd vrea să îndepărteze acest fir misterios cu care omul şi-a întrețesut gîndirea, aşa cum viermele de mătase se învăluie în strălucitoarea sa dantelărie.

***

Cel care a inventat alfabetul ne-a pus în mîini firul gîndurilor noastre şi cheia naturii.

***

Limba este un instrument căruia nu trebuie să faci să-i scîrțîie resorturile.

***

Gramatica este fizica experimentală a limbilor.

***

Întrucît gramatica este arta de a uşura dificultățile unei limbi, nu trebuie ca pîrghia să fie mai mare decît greutatea care trebuie ridicată[1].

***

Semnele sunt moneda percepțiilor.

***

---

[1] În original, un joc de cuvinte între verbul *lever* 'a ridica' şi substantivul *levier* 'pîrghie'.

Cuvintele sunt asemenea monedelor: au o valoare proprie înainte de a exprima toate felurile de valori.

***

Limbile care cunosc construcţia directă a frazei pierd mai puţin la traducere decît limbile cunoscînd inversiunea. Într-o limbă cu construcţie directă, scriitorul este obligat să facă multe eforturi pentru a-şi reda gîndirea într-un mod satisfăcător. Într-o limbă cu inversiune sintactică, scriitorul se mulţumeşte adesea să se lase pe seama tuturor capriciilor armoniei şi neglijează gîndirea. Astfel, Pascal şi Bossuet[1] pierd mult mai puţin prin traducere decît Cicero şi Titus Livius. La cei dintîi există o profunzime care nu se poate pierde, la ceilalţi nu există decît suprafeţe care dispar prin traducere.

***

Tiparul este pentru scriere ceea ce scrierea a fost pentru hieroglife: a ajutat gîndirea să facă un al doilea pas; într-adevăr, doar în momentul acestei invenţii arta a putut spune naturii: "Exuberanţa şi distrugerile tale nu mă mai înspăimîntă. Voi face un număr de cărţi egal cu numărul oamenilor, voi face ediţii pentru fiecare generaţie, iar bibliotecile mele, semănate pe toată suprafaţa globului, vor triumfa asupra ignoranţei barbarilor şi asupra timpului".

***

Sistemul Creaţiunii poate fi comparat cu sistemul limbajului: orice discurs se descompune în fraze, fraza în cuvinte, cuvintele în litere. Dincolo de acest nivel nu mai există diviziuni: elementele primare ale vorbirii sunt indivizibile. Tot la fel, cînd ajungem la substanţele elementare, nu le mai divizăm. Singura deosebire care există între sistemul fizic al lumii şi limbaj constă în aceea că substanţele cunosc nişte afinităţi care le impun întotdeauna aceleaşi agregări. Literele alfabetului nu se atrag însă între ele,

[1] Vezi supra, p. 57, nota 5.

combinațiile lor sunt lăsate pe seama voinței oamenilor, fapt care explică diversitatea limbilor. Dacă vocalele și consoanele s-ar atrage în virtutea anumitor legi, atunci limbajul ar fi, ca și substanțele, unic și fix precum universul.

***

Limbile sunt adevăratele medalii ale istoriei.

***

Totul în om, ca și în limbaj, este proporție. Nu putem spune *am văzut un purice tolănit cît era de mare*, cu toate că această afirmație ar putea fi tot atît de puțin adevărată despre un purice ca și despre un vițel.

***

Cuvîntul *cher* 'scump' are ceva dulce, dar și ceva netrebnic: este expresia iubirii și a zgîrceniei și pare să spună că ceea ce se potrivește la pungă se potrivește și la inimă.

***

S-ar putea spune că în dicționare sunt anumite cuvinte uzate care așteaptă să apară un mare scriitor pentru a-și regăsi întreaga energie.

***

În dicționarul Academiei nu găsim ceea ce nu cunoaștem; găsim însă ceea ce cunoaștem.

***

Cuvîntul *précaire* 'precar' semnifică astăzi un lucru sau o stare nesigure și dovedește puținul pe care-l dobîndim prin rugăciune (*prière*), fiindcă aceasta este originea cuvîntului.

***

Totul are un aspect filosofic, pînă și luarea în considerare a cuvintelor unei limbi pe care nu o înțelegem: acest fapt ne face să pricepem mai bine că în limbaj totul este inovație.

***

Truda mea la *Dicționarul limbii franceze* mă face să mă gîndesc la cea a unui medic îndrăgostit, obligat să-și disece iubita.

***

Întrucît s-a vorbit mult despre traduceri, nu voi mai spune decît cîteva cuvinte ca încheiere, ca să nu par că disprețuiesc acest tip de activitate mai mult decît se cuvine. Cred deci că traducerile trebuie să servească deopotrivă gloriei poetului pe care îl traducem, și progresului limbii în care traducem; totuși, nu în traducere trebuie citit un poet, căci traducerile pun în lumină defectele și fac să dispară frumusețile originalului; putem fi siguri însă că traducerile perfecționează limba.

Limba franceză nu-și va dobîndi întreaga perfecțiune decît ducîndu-se la vecini pentru a face schimb și a-și recunoaște adevăratele bogății, scotocind în antichitate, căreia îi datorează cea dintîi plămadă, și căutîndu-și limitele care o separă de alte limbi. Doar traducerea îi va aduce asemenea servicii. Obligîndu-l mereu pe un traducător priceput la adevărate tururi de forță, un idiom străin îl pipăie, ca să spunem așa, în toate sensurile: în curînd el va ști ce poate și ce nu poate limba sa; îi epuizează resursele dar îi și sporește forțele, mai ales atunci cînd traduce opere de imaginație, care zguduie obstacolele construcției gramaticale și dau aripi limbajului.

Limba noastră nefiind decît un metal de aliaj, trebuie să o domesticim cu ajutorul muncii, pentru a încorpora în ea diferitele elemente componente. Fără îndoială că franceza nu va dobîndi niciodată principiul de unitate care constituie forța și bogăția limbii grecești; ar putea cîndva să se apropie însă de supletea și abundența limbii italiene, în care se traduce cu ușurință. Cînd o limbă și-a cîștigat întreaga sa perfecțiune, traducerile sunt ușor de făcut și nu se mai transferă decît gîndurile.

LITERATURĂ, ARTE, CRITICĂ SOCIALĂ

Ideile fac ocolul pămîntului, trec de la un secol la altul, de la o limbă la alta, din versuri în proză, pînă cînd se îmbracă într-o imagine sublimă, într-o expresie vie şi luminoasă pe care nu le mai părăsesc. Astfel, ideile intră în patrimoniul neamului omenesc.

***

Pentru a ajunge la lucruri noi în literatură, trebuie să schimbăm ordinea expresiilor; în filosofie, trebuie schimbată ordinea ideilor.

***

Ideile sunt fonduri care nu aduc dobîndă decît în mîinile talentului.

***

În general, în lume există mai mult spirit decît talent. Societatea abundă în oameni de spirit care sunt lipsiţi de talent.

Între aceste două daruri ale naturii există diferenţa că spiritul, la orice nivel ne-am situa, este mai avid de a concepe şi a da naştere, iar talentul mai doritor de a exprima şi a împodobi. Spiritul se ocupă de un fond pe care îl frămîntă fără încetare; talentul se ataşează de o formă pe care o înfrumuseţează mereu; căci, prin natura lui, omul nu doreşte decît două lucruri:, sau idei noi, sau noi forme de expresie. Omul exprimă în mod clar ceea ce este necunoscut pentru a

se face înţeles şi pune în lumină prin expresie ceea ce este cunoscut pentru a se face remarcat. Spiritul are deci nevoie să i se spună: *te înţeleg*, iar talentul: *te admir*. Este aşadar adevărat că spiritul străluceşte, iar talentul încîntă. Spiritul se poate rătăci, desigur, însă se teme de eroare; în schimb, talentul se familiarizează mai întîi cu eroarea şi apoi trage din ea un folos: căci nu adevărul, ci o anumită perfecţiune este obiectul său. Fluctuaţiile, atît de dezonorante pentru spirit, uimesc talentul atît de puţin, încît, în conflictul dintre opinii diferite, cea mai strălucitoare îl atrage întotdeauna. De aici rezultă că spiritul are mai mulţi judecători, iar talentul mai mulţi admiratori şi că, după pasiuni, talentul este la om cel care întinde cele mai multe capcane bunului-simţ.

Diferenţa dintre talent şi spirit antrenează de asemenea consecinţe morale. Talentul este supus aburilor orgoliului şi furtunilor invidiei, de care spiritul este cruţat. Priviţi-i, pe de o parte, pe poeţi, pictori, actori şi, pe de altă parte, pe adevăraţii gînditori, metafizicienii şi geometrii. Spiritul aleargă după secretele naturii, pe care nu le atinge deloc sau pe care le atinge doar pentru a-şi măsura mai bine propria slăbiciune, pe cînd talentul urmăreşte o perfecţiune umană de care este sigur şi are mereu nevoie de un martor şi de un judecător; aşa că talentul este întotdeauna satisfăcut de sine sau de public, în vreme ce spiritul este neîncrezător şi se îndoieşte de natură şi de oameni. Într-un cuvînt, oamenii de spirit nu sunt decît călători smeriţi care au atins hotarele lumii, despre care vorbesc la întoarcere unor ascultători indiferenţi, care nu cer altceva decît să fie guvernaţi de către putere sau fermecaţi de către talent.

***

Ideile îşi cerşesc expresia.

***

Priviţi-i pe toţi marii scriitori: nu au dominat decît cu ajutorul expresiei. Jean-Jacques Rousseau a redus la tăcere faima tuturor celor care au scris înaintea lui despre datoriile maternităţii. Geniul îi sugrumă pe cei pe care-i jefuieşte.

***

Geniul ideilor este culmea spiritului; geniul expresiilor este culmea talentului.

***

În societate, spiritul este întotdeauna improvizator, nu cere nici răgaz, nici întîlnire pentru a rosti un cuvînt fericit: se mişcă mai repede decît bunul-simț. Într-un cuvînt, este simțire *promptă şi strălucitoare*.

***

Talentul este o dexteritate amestecată cu entuziasm. Dacă nu ar fi decît dexteritate, ar fi rece; dacă nu ar fi decît entuziasm, ar fi dereglat: bunul-gust serveşte drept legătură între cele două laturi.

***

Dacă talentul împiedică geniul să se prăbuşească, geniul împiedică talentul să se tîrască.

***

Vorbirea este fizica experimentală a spiritului: fiecare cuvînt este un fapt, fiecare frază o analiză sau o dezvoltare, orice carte o revelație mai mult sau mai puțin extinsă a sentimentului şi a gîndirii.

***

Prin sine însuşi, un cuvînt nu este decît o îmbinare de litere; expresia este totul: de la ea cuvintele aşteaptă însuflețire. Expresia este mai degrabă o reunire decît o îmbinare de cuvinte; expresia uneşte cuvintele şi le aliază pentru a zugrăvi un sentiment, o imagine, un gînd.

***

Vorbirea este veşmîntul gîndirii, iar expresia literară este armura ei.

***

Imaginile frumoase nu rănesc decît invidia.

***

Ideile sunt ca oamenii: depind de starea şi de locul în care se află.

***

Rapiditatea este sublimă, iar încetineala majestuoasă.

***

În privinţa fabulei, există tot atîţia legislatori cîţi poeţi: nu trebuie impus un cod imaginaţiei.

***

Este mai uşor pentru imaginaţie să-şi alcătuiască un infern cu ajutorul durerii decît un paradis cu ajutorul plăcerii.

***

Arta versurilor nu trebuie împrejmuită cu prea multe metereze şi obstacole pentru ca doar cei care au aripi să le poată depăşi.

***

Olimpul lui Homer este mai bogat decît cel al lui Virgiliu. Partea superioară a tabloului Iliadei este mult mai bine înzestrată.

***

Mulţi scriitori sunt convinşi că l-au determinat pe cititor să gîndească dacă l-au făcut să transpire. Este nu mai puţin adevărat că cel care îşi redă gîndul într-o manieră dubioasă şi întortocheată propune în mod real o problemă şi că această problemă nu este rezolvată decît de cel care reuşeşte să o exprime corect.

***

Titlurile celor mai multe cărţi nu sunt pentru geniu decît un pretext.

***

Poetul epic nu abordează cu succes marile personaje ale istoriei, deoarece miraculosul este sufletul epopeii. Culorile ficţiunii nu se potrivesc cu aceste busturi venerabile care poartă bătrînele amprente ale istoriei şi ale timpului.

***

Racine are culori, dar Corneille are vlagă.

***

Există cuvinte pline de vervă pe care spiritul le creează la nevoie şi pe moment, dar cărora bunul-gust nu vrea să le schimbe locul de origine. Doamna de La Sablière[1] îl numea pe La Fontaine *fabulistul său*, pentru a lăsa să se înţeleagă că acest autor era încărcat de fabule cum este un pom încărcat de fructe. Marele fabulist spune că *măgarul se tolăneşte* pentru a zice că *merge ca un prelat*[2]. La Molière găsim: *Şi vei fi, pe onoarea mea, tartufiată*, pentru a se spune: *Şi te vei căsători cu Tartuffe*. Împărăteasa Rusiilor, descriindu-l pe un oarecare avocat francez care se dusese să facă pe legislatorul în statele ei, i-a scris lui Voltaire că *acest om a venit să legislateze* la ea. Aceste cuvinte, repet, aparţin repertoriului neserios. Gramatica nu le recunoaşte şi nu sunt de găsit în dicţionare.

***

[1] Marguerite Hessein de La Sablière (1636-1693), scriitoare franceză, protectoare şi prietenă a lui La Fontaine.

[2] Creaţiile lexicale invocate de Rivarol se leagă de structuri proprii limbii franceze. Substantivul *fablier*, sinonim cu mai frecventul *fabulist*, este derivat cu ajutorul sufixului *-ier*, care evocă mai ales numele unor pomi fructiferi: *pommier*, *prunier*, *cerisier* etc. În al doilea exemplu, expresivitatea rezultă din asemănarea formală între verbul *prélasser* 'a se tolăni' şi substantivul *prélat* 'prelat'.

În zadar trîmbițele faimei au proclamat valoarea cutărei proze sau cutărui vers, în capitală există întotdeauna treizeci sau patruzeci de minți incoruptibile care tac. Această tăcere a oamenilor de gust servește drept conștiință scriitorilor slabi și îi chinuie tot restul vieții.

***

Cînd, ieșind dintr-o prelungită singurătate, un om se dezvăluie dintr-o dată publicului printr-o operă în care a conferit o mare forță expresiei artistice, gloata imitatorilor se înghesuie în jurul lui: devin iedera lui, fiindcă acesta a crescut ca un stejar.

***

Invidia iartă cîteodată o sclipire de stil la un om mare care nu are darul vorbirii, deoarece, dacă apare în societate arătîndu-se stînjenit și lipsit de farmec, are aerul unui vrăjitor care și-a pierdut bagheta și este felicitat pentru nefericirea lui.

***

Producînd o piesă sprințară, Voltaire era ca un Hercule manevrînd mici greutăți și făcîndu-le să-i salte printre degete; excesul de forță era farmecul lui. Cînd însă a abordat epopeea cu aceeași forță ca în poezia minoră, nu a ieșit decît *Henriada*.

***

Diderot[1] este un geniu de un tip compozit.

***

Piramidele Egiptului sunt cele mai vechi biblioteci ale neamului omenesc.

***

[1] Vezi supra, p. 152 , nota 2.

Cînd Florian[1] s-a ridicat din bucată mică în bucată mică pînă la un fel de epopee, lumea bună l-a abandonat literaților; i-au fost amici din filă în filă, pînă la alcătuirea unui volum.

***

Aparițiile prea bruște în literatură nu sunt prea îndrăgite, iar reputația cea mai strălucită are nevoie de un amurg.

***

Trebuie să ne ferim să ne cadă în mînă acele lucrări reci și migălite care nu ne stîrnesc imaginația nici prin mari frumuseți, nici prin mari defecte și care ne adorm prin aparența unei perfecțiuni liniștite.

***

Poetul nu este decît un sălbatic foarte ingenios și foarte însuflețit. Și unul, și celălalt nu vorbesc decît prin hieroglife și prin imagini, cu singura diferență că poetul se învîrte într-un cerc de idei mult mai larg.

***

Cel ale cărui idei ies din căile bătătorite, care îmbină extraordinarul cu rapiditatea, cel care, într-un cuvînt, schimbă ideile acelora care îl ascultă, ei bine, o asemenea persoană este un om de spirit. Nu are importanță dacă ideile sale sunt juste sau nu, exprimate cu gust sau nu; i-a emoționat pe ascultători, înseamnă că are spirit.

***

Spiritul critic este un spirit al ordinii: el recunoaște delictele împotriva bunului-gust și le aduce înaintea tribunalului ridicolului. Rîsul este adesea expresia mîniei sale; cei care blamează spiritul critic nu-și dau seama destul de bine

---

[1] Jean-Pierre Claris de Florian (1755-1794), membru al Academiei Franceze, scriitor prolific, dar cunoscut mai ales ca fabulist.

că omul de gust a primit douăzeci de răni înainte de a produce una.

***

Oamenii de gust sunt înalţii magistraţi ai literaturii.

***

Gustul violează cîteodată regulile, aşa cum conştiinţa violează legile, şi în aceste cazuri el se auto-depăşeşte. Însă aceste cazuri sunt rare.

***

Cînd Dante este frumos, nimic nu-i poate sta alături; versul lui se susţine doar prin forţa verbului şi a substantivului, fără ajutorul unui singur epitet.

***

Buffon[1], care cerea imaginaţiei sale încă şi mai puţine expresii decît idei, îşi bătea joc pe rînd de făcătorii de experienţe şi de afinităţile dintre substanţe descoperite de chimişti. Avem deja destule fapte, spunea el, ca să medităm toată viaţa. După acest principiu au fost date la iveală *Teoria pămîntului, Istoria naturală a mineralelor* etc. Astfel, noile observaţii au făcut să eşueze gloria lui, iar chimiştii, cu afinităţile lor, îi zguduie în fiecare zi statuia.

***

Am numărat pînă acum trei specii de stil[2], care sunt reţinute cu inocenţă în clasificările retoricilor curente; suntem însă obligaţi să mai admitem şi o a patra, de cînd dl. de Necker[3] se ocupă cu scrisul: este stilul *ministerial*.

***

[1] Vezi supra, p. 64, nota 2.
[2] *Cel simplu, cel temperat şi cel sublim* (notă a lui Rivarol).
[3] Vezi supra, p. 113, nota 1.

Există corpuri naturale şi corpuri artificiale. Corpurile naturale au un *eu* interior şi independent. Corpurile *artificiale* nu au decît un *eu* exterior, un *eu* care a luat naştere în capul artistului care l-a creat; aceste corpuri artificiale nu au deci conştiinţă de sine. Nu pot fi întrebuinţate ca personaje în apologii. Astfel, La Fontaine nu a fost îndreptăţit să facă dintr-o lumînare personajul uneia din fabulele sale.

***

Cu mitologia lor, grecii au botezat toate pasiunile, iar cu filosofia lor toate sistemele.

***

Singura modalitate de a reda versul lui Virgiliu:

...neque audit currus habenas[1]

este ca, întrebuinţînd o îndrăzneală înţeleaptă, să-l traducem astfel: *l'attelage emporté n'écoute plus les rênes*[2].

Versul, deşi foarte îndrăzneţ, nu are nimic deranjant nici pentru bunul-simţ, nici pentru limbă, deoarece în cuvîntul *attelage*, care cuprinde deopotrivă şi carul şi bidivii, există un fericit amestec de materie moartă şi de materie animată care permite această îndrăzneală.

***

Doar natura este originală. Vorbirea este traducerea gîndirii, iar toate artele nu sunt decît traduceri ale vorbirii.

***

Orice artă se naşte din insistenţele plictisitoare ale nevoii şi din refuzul naturii.

***

În materie de arte şi de ştiinţe nu există vîrstă de aur, iar leagănul neamului omenesc nu s-a bucurat de vreun privilegiu.

---

[1] Literal: "şi carul nu mai aude hăţurile".
[2] Literal: "înfuriat, atelajul nu mai ascultă de hăţuri".

***

Mijloacele de expresie ale picturii sunt farmecul pe care i-l conferă viaţa şi jocul pasiunilor.

***

Cu toate că, în natură, totul este măsură, calcul şi rece geometrie, autorul Creaţiei a ştiut totuşi să dăruiască un aer de poezie universului. Dacă intelectul uman îşi deschide compasul asupra laturii geometrice a lumii, imaginaţia îşi va îndrepta mereu privirile, iar talentul speranţele şi cuceririle spre farmecele răpitoare şi spre spectacolul zîmbitor al naturii. Dacă prisma, punîndu-ne la dispoziţie curcubeul, disecă razele soarelui sau dacă telescopul îl ţintuieşte în adîncimile spaţiului, oare părintele luminii a pierdut ceva din fastul şi din puterea lui? Nu va mai dărui el mereu inepuizabila căldură care însufleţeşte şi fecundează pămîntul şi tot ceea ce îl locuieşte – atît florile care îl împodobesc, cît şi pe poetul care îl cîntă? Da, fără îndoială, geniul va pluti mereu pe deasupra acestei strălucitoare şi bogate draperii ale cărei falduri ne ascund atîtea pîrghii şi atîtea maşinării; iar dacă în măruntaiele globului sau în supunerea calculului la legile sale el descoperă vasta sa schelărie, monumentele vechimii şi promisiunile duratei sale, în exterior nu lasă să se vadă decît farmecul, viaţa şi fertila sa verdeaţă, precum şi garanţiile nemuritoarei sale tinereţi. Aerul descompus încetează să mai fie, pentru chimist, o stihie, dacă părţile sale componente se risipesc potrivit greutăţii lor specifice, dacă este recunoscut drept materie alcătuitoare a vîntului şi a sunetului, dacă se înalţă mereu ca o boltă albastră deasupra capetelor noastre, dacă astrele nopţii sclipesc veşnic pe vălul său de azur şi dacă este pe rînd şi pentru totdeauna armoniosul şi zgomotosul agent al muzicii dar şi al furtunilor, fie că ne aduce în suflet un freamăt dulce şi gingaşe emoţii, fie că aripa sa viguroasă mătură cu vuiet suprafaţa pămîntului şi a mărilor; totuşi, experienţele generării nu-l vor face să-i uite pe Amor şi pe mama lui: seva supusă legii fluidelor dar

filtrată prin degetele Dryadelor[1] și desfăcîndu-se în boboci și în flori se va duce mereu să decoreze împărăția Florei[2] și a Zefirului.

Oh! De ce trebuie să pronunțăm un divorț, pe care natura nu-l cunoaște, între bunul-gust și știință, între Judecată și Imaginație? Oare nu a logodit natura calculul și mecanismul cu prospețimea și coloritul suprafețelor și nu ascunde ea scheletul uman sub moliciunea elastică a mușchilor și sub puful și strălucirea tenului? Vocea naturii, precisă și sonoră, ne cheamă deopotrivă spre științele înalte și spre artele frumoase: putem oare picta natura fără să o studiem și fără să o imităm? Să învățăm de la ea că a instrui și a plăcea sunt acte inseparabile. Să recunoaștem, în sfîrșit, că savantul care nu vrea decît să o sondeze și poetul căruia nu-i place decît să o cînte, într-un cuvînt, Talentul și Spiritul nu sunt decît doi soli ai speciei umane, însărcinat fiecare în parte cu misiuni diferite. Ar trebui să confruntăm și să reunim dubla lor corespondență, pentru a ne lămuri mai degrabă cu privire la veritabila intenție a naturii și pentru a grăbi bucuriile și perfecționarea neamului omenesc.

***

Condorcet[3] scrie cu opiu pe foi de plumb.

***

Vorbind despre gustul pe care l-au arătat francezii pentru dramele lui Mercier[4], Rivarol spunea: "Ne asemănăm

---

[1] În mitologia greacă, nimfe protectoare ale pădurii.
[2] În mitologia romană, zeiță a vegetației, soție a Zefirului și mamă a Primăverii.
[3] Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, marchiz de Condorcet (1743-1794), filosof raționalist, matematician și economist francez; condamnat la moarte în timpul Terorii iacobine, se sinucide în închisoare.
[4] Louis Sébastien Mercier (1770-1814), scriitor francez, autor de drame istorice.

astăzi cu acei comeseni care cer un alcool tare la sfîrşitul unei mese excelente".

***

Lucrarea *Tablou al Parisului* de Mercier este o operă gîndită în stradă şi scrisă pe o bornă. Autorul a zugrăvit pivniţa şi hambarul, sărind peste salon.

***

Viaţa mea este o dramă atît de plictisitoare, încît susţin adesea că a făcut-o Mercier.

***

G*** este primul care a transpus exagerările baroului în elogiile academice; fără să se mire de succesele sale, lucrează fără răgaz să ne familiarizeze cu formele de stil cele mai extraordinare.

***

Despre cartea *Lumea primitivă* a lui Court-de-Gebelin, Rivarol spunea: "Este o carte care nu are propoziţii potrivite cu scurtimea vieţii şi care are nevoie de un rezumat încă de la prima pagină".

***

I se reproşa lui Rivarol că a prădat ideile lui Condillac[1] şi Montesquieu[2]. El răspundea că s-a folosit de moderni ca un aurar care se foloseşte de greutăţile balanţei sale pentru a cîntări aurul.

***

Despre doamna de Béthisy, cu care tocmai citise *Elegiile* lui Fontenelle[3], Rivarol spunea: "Obiecţiile ei

[1] Vezi supra, p. 161, nota 3 .
[2] Vezi supra, p. 64, nota 1.
[3] Vezi supra, p. 63 , nota 1.

lămureau punctele cele mai dificile, iar întrebările ei scurtau răspunsul".

***

Despre afacerea colierului[1], Rivarol spunea: "Doamna de Breteuil l-a preluat pe cardinal din mîinile doamnei de La Motte şi l-a strivit pe fruntea reginei, care a rămas astfel marcată".

***

G*** stă mereu cu privirile înălţate spre cer, îşi caută inspiraţia pe tavan.

***

Despre abatele Millot, autor al mai multor rezumate istorice, Rivarol spunea: "A făcut comisioane în istorie".

***

Să-l citeasc• pe Barême, s•-l asculte pe Arnaud şi să dineze prost, iată ce aş lăsa moştenire duşmanilor mei.

***

Dl. Delille[2], traducător al *Georgicelor*, a ieşit cocoşat din această afacere, precum Iacob din lupta lui cu Dumnezeu.

---

[1] "Afacerea colierului reginei" a fost o escrocherie încheiată cu un proces răsunător (1785-1786) care a afectat profund reputaţia reginei Maria-Antoaneta, absolut nevinovată în acest caz. Contesa de La Motte i-a transmis cardinalului de Rohan, îndrăgostit de regină, presupusa dorinţă a acesteia de a avea un colier foarte scump. Îndatorîndu-se pentru a-l cumpăra, cardinalul nu reuşeşte să evite scandalul, cu atît mai mult cu cît un complice al doamnei de La Motte vînduse colierul după ce îl dezmembrase. În cele din urmă, contesa de La Motte a fost internată în ospiciul de la Salpétrière.

[2] Jacques Delille (1738-1813), membru al Academiei Franceze, reputat ca autor de literatură didactică.

***

Despre versurile bune din traducerea *Georgicelor* de Delille, Rivarol spunea că sunt stigmatele lui Virgiliu.

***

Delille este abatele Virgiliu.

***

Rivarol numea *Declarația drepturilor omului* prefața criminală a unei cărți imposibile.

***

Meritele lui Columb și ale lui Montgolfier[1] sunt în raport invers cu secolele lor: unul și-a manifestat geniul în fața unor popoare ignorante și barbare, celălalt a dovedit cea mai excesivă simplitate într-un secol de lumină.

***

Dl. de Montlosier[2], înainte de a pleca la Londra, a venit să-i aducă una din lucrările sale lui Rivarol, care se afla pe atunci la Bruxelles. Acesta i-a răspuns: "Nu vreți deci să vă remarc absența!"

***

Se știe că, la tribună, Mirabeau[3] imita gestul statuii lordului Chatham[4]. Într-o zi, oratorul a profitat de gluma

[1] Joseph de Montgolfier (1740-1810), industriaș francez, inventator al balonului cu aer cald.
[2] François de Reynaud, conte de Montlosier (1755-1838), publicist și om politic francez, autor al unor broșuri polemice împotriva iezuiților.
[3] Vezi supra, p. 111, nota 4.
[4] În secolul al XVIII-lea au existat două personalități britanice cu acest nume, lorzii de Chatham, John Campbell Argyll (1648-1843), om politic și militar, și Archibald Campbell Argyll (1682-1761), om politic recunoscut deopotrivă și ca om de gust și protector al literelor.

unui copil pentru ca, preluînd-o, să-şi alcătuiască un discurs. Prilej pentru Rivarol să spună: "Ce se poate crede despre elocinţa unui om care fură gesturile de la un mort şi cuvintele de la un copil?"

***

Mirabeau era omul de lume care semăna cel mai mult cu reputaţia pe care o avea. Era înspăimîntător.

***

Dacă Mirabeau a avut ceva succes, este pentru că a scris întotdeauna despre subiecte palpitante, datorate interesului de moment.

***

Compar acţiunile lui Mirabeau cu nişte aruncătoare de torţe părăsite în mijlocul unei flote: aprind focul, dar sfîrşesc prin a se mistui în el.

***

Mirabeau este capabil de orice pentru bani, chiar şi de o faptă bună.

***

Din nou despre Mirabeau: "Banii nu îl costă decît nişte crime, iar crimele nu-l costă nimic".

***

Target spusese în Adunare: "Vă invit, domnilor, să punem alături pacea şi concordia, urmate de calm şi de linişte". Glumind, Rivarol parodia astfel elocinţa cam neghioabă a acestui orator: "Şi să nu puneţi de o parte pacea şi concordia iar de cealaltă parte calmul şi liniştea, ci puneţi laolaltă pacea şi concordia urmate de calm şi de linişte".

***

Rivarol şi abatele Sabatier fuseseră invitaţi la masă la prinţesa de Vaudemont. Li s-a oferit salam de măgăruş,

prilej pentru Rivarol să spună: “Abatele nu mănîncă din acest fel, nu este antropofag”[1].

***

O femeie fără talent este mama vitregă a propriului spirit: nu ştie decît să-şi ucidă ideile.

***

La Londra, o femeie îi arăta cu satisfacţie bijuterii preţioase, pe care Rivarol le-a recunoscut că au făcut parte din mobilierul de la Versailles şi nu s-a putut abţine să nu-i spună: “Doamnă, îmi pare rău pentru dumneavoastră că nu aveţi aceste bijuterii decît de dată recentă”.

***

Despre fratele său, Rivarol spunea: “Este un ceasornic cu repetiţie; sună bine cînd mă părăseşte”.

***

Despre abatele de M***: “Spiritul lui seamănă cu o haraba, colţuroasă şi mărginită”.

***

Spiritul vede rapid, just şi departe.

***

Eu fac epigrame, iar fratele meu se bate.

***

Stilul lui La H*** este şlefuit fără să aibă strălucire; se vede că l-a dat prin polizor.

***

Scoţînd la vînzare nobleţea, regii Franţei nu s-au gîndit să vîndă şi timpul care le lipseşte întotdeauna parveniţilor.

---

[1] Calambur inventat pe baza asemănării formale între cuvintele *ânon* ‘măgăruş’ şi *anthropophage* ‘antropofag’

***

Parizienii țin la luarea Bastiliei cum țineau odinioară francezii la faimoasa trecere a Rinului, care nu l-a costat ceva trudă decît pe Racine.

***

Nu trebuie să contăm prea mult pe sagacitatea cititorilor noştri; uneori mai trebuie să le şi explicăm.

***

Cineva îl întreba pe Rivarol: "Cunoaşteți *Messiada* lui Klopstock[1]?" "Este poemul în care se găsesc cele mai multe tunete".

***

Rivarol spunea în glumă: "Am tradus *Infernul* lui Dante pentru a-mi regăsi strămoşii".

***

Rivarol spunea despre M***: "Epigramele sale îi onorează inima".

***

G*** are fraze de o lungime care îi duce la disperare pe astmatici.

***

O carte pe care o susținem este o carte care se prăbuşeşte.

***

Despre abatele Giraud, care scrisese o comedie intitulată *Burghezul revoluționar*, cineva spunea că-i găseşte opera veselă. "Te cred, este omul cel mai trist al secolului!" răspunse Rivarol.

[1] Vezi supra, p. 69 , nota 4.

***

Un oarecare Duhamel, persoană foarte obscură, i se plîngea lui Rivarol că l-a citat în *Mic almanah al marilor noştri bărbaţi.* "Iată inconvenientele celebrităţii!" i-a răspuns Rivarol.

***

Referindu-se la cîţiva oratori din Adunarea Constituantă, absolut necunoscuţi înainte de a-şi prezenta moţiunile, Rivarol spunea: "Sunt ciuperci politice şi literare născute spontan în serele calde ale filosofiei noastre".

***

Cînd un scriitor se încoronează cu maci, în zadar liceele îi aruncă lauri.

***

Notaris începuse să-l traducă pe Virgiliu şi abordase mai întîi *Eglogele.* Considerînd că o traducere atît de frumoasă ar putea înlocui originalul şi împinge în uitare textul lui Virgiliu, toţi colegii l-au rugat în cor pe dl. Notaris să se calmeze şi să se limiteze la talentul de traducător al *Georgicelor.* Ne plac traducerile care ne îngăduie să recităm textul. Ne îndoim foarte mult că dl. Notaris se va supune dorinţelor colegilor: talentul este inexorabil.

***

Şaradele d-lui de Fulvy sunt puţin prea epice: ar fi fost de dorit să le fi menţinut la înălţimea celorlalte poezii ale sale.

***

Despre Beaumarchais[1] Rivarol spunea: "Numele său are toată faima unui pod nou".

---

[1] Pierre Augustin de Beaumarchais (1732-1799), dramaturg francez, autor al celebrelor piese de teatru *Bărbierul din Sevilla* şi *Nunta lui Figaro.*

***

După ce au discutat foarte aprins despre politică, dl. de B., secretarul său, i-a spus lui Rivarol: “Sunt încîntat, d-le de Rivarol, că v-ați apropiat de ideile mele”. “Și eu sunt încîntat să văd că v-ați apropiat în sfîrșit de eleganța mea!”

***

Cînd a fost obligat de librarul său să scrie despre gramatică, Rivarol a spus despre sine: “Sunt ca un amant obligat să-și disece iubita”.

***

Metafizica școlară este ca Philinte al lui Molière: se comportă față de corp ca față de o zdreanță.

***

Este absolut ridicol să intitulezi o carte *Istorie filosofică...* sau *Cercetare imparțială...* Voi vedea și singur dacă istoria ta este imparțială etc. Pui o judecată în locul unui titlu.

***

Un om obișnuit să scrie, scrie și fără să aibă idei, ca un bătrîn medic numit Bouvard, care pipăia pulsul fotoliului în clipa morții.

***

Oamenilor de spirit le plac lucrurile de spirit, la fel cum gurmanzilor le plac dulciurile, iar cochetelor laudele.

***

Ucidem ignoranța cum ucidem apetitul: mîncăm, studiem și înaintăm astfel spre starea care ne aduce moartea atît de necesară.

***

Pînă la urmă, în literatură, totul devine loc comun.

***

Nimic nu este atît de absent ca prezenţa de spirit.

***

Pictura nu ia de la personaje decît o singură atitudine, de la o acţiune decît un singur incident, de la timp decît un singur moment; pictorul nu dispune decît de un loc, poetul are întregul spaţiu la dispoziţie.

***

Nu există decît oameni de litere care ar dori o recunoaştere zgomotoasă amestecată cu strălucirea tronului.

***

Este un teribil avantaj de a nu fi făcut nimic, dar nu trebuie abuzat de asta.

***

Arta trebuie să-şi propună un scop care să ne tragă mereu înapoi.

***

Parisul este oraşul în care se ignoră cel mai mult valoarea şi chiar existenţa multor cărţi; trebuie să fi trăit în provincie sau la ţară ca să fi citit mult. La Paris, spiritul se menţine şi creşte în sfera grăbită a evenimentelor şi a conversaţiilor; în provincie, spiritul nu se hrăneşte decît din lecturi. În capitală trebuie să ne alegem oamenii, în provincie cărţile. La Paris, lucrarea cea mai apreciată nu impresionează pe nimeni sau nu impresionează multă vreme. Se află îndată la ce partidă este ataşat autorul, care sunt mîinile care îl protejează sau îl susţin, iar luminile adunate într-un cerc risipesc iluziile în care ne-ar putea arunca jurnaliştii; nici măcar amorul propriu al autorilor nu se lasă păcălit.

***

Poeziile lui François de Neufchâteau sunt proză în care s-au introdus versuri.

***

Cînd se află în fața unei vorbe de duh, germanii caută să o înțeleagă și nu reușesc decît după ce au reflectat și s-au pus de acord în priviri. Pentru a înțelege un cuvînt spiritual, ei pun astfel mînă de la mînă.

***

Geniul sau talentul expresiilor, stilul, dicțiunea, elocuțiunea, eleganța, invenția în stil, verva și poezia stilului, imaginația exprimării, în sfîrșit, creația, sunt tot atîtea apanaje ale geniului.

***

Există trei lucruri destinate să fie dominate de oameni: expresiile, care nu așteaptă decît talentul, ideile, care nu așteaptă decît geniul, și forțele, care nu așteaptă decît curajul.

***

O culegere de judecăți de gust se mai numește *critică*. Există critici generale și critici particulare. Sentimentele academiei în legătură cu *Cidul* reprezintă o critică particulară; *Tratatul despre sublim*[1] este o critică generală. Un poet a așezat critica la poarta templului gustului, ca o santinelă a artelor frumoase. Această definiție a gustului a fost la fel de falsă ca cea a filosofului care pretindea că gustul critic nu este decît o judecată înarmată cu un microscop. Definiția, care a făcut carieră, este de două ori falsă, deoarece presupune că judecățile noastre nu se referă decît la niște mase de lucruri sau la niște obiecte vaste și că gustul nu se exercită

[1] *Tratatul despre sublim*, una dintre cele mai cunoscute lucrări de teorie estetică ale Antichității, a fost atribuit multă vreme lui Caius Cassius Longinus, filosof neoplatonician și retor grec din secolul al III-lea d.Hr. Astăzi textul este considerat de paternitate incertă. A fost tradus în franceză de Boileau, în anul 1674.

decît pe detalii sau pe lucrări de mică dimensiune. Judecata şi gustul cunosc deopotrivă şi detalii, şi aglomerări, ale unei lucrări întregi sau ale unei singure expresii; numai că preferăm utilizarea cuvîntului *gust* pentru lucrări care nu ne oferă decît farmec, fineţe sau frivolitate. Astfel, nu aplicăm judecata critică asupra unor bijuterii, dar nu pentru că ar fi de mici dimensiuni, ci pentru că ar fi ceva frivol. O sărbătoare, un spectacol, un banchet nu sunt obiecte microscopice şi, totuşi, gustul le organizează şi le judecă. În sfîrşit, *bunul* şi *prostul gust, judecăţile adevărate sau false, puritatea gustului* şi *justeţea judecăţii, corupţia gustului* şi *falsitatea judecăţii* sunt expresii consacrate.

***

Istoricul şi romancierul fac între ei un schimb de adevăruri, de ficţiuni şi de culori, unul pentru a înviora ceea ce nu mai există, celălalt pentru a ne face să credem ceea ce nu există încă.

***

Gustul triumfă mai ales la separarea genurilor. Dacă, în afaceri, gustul este marea artă de a distinge între ceea ce trebuie scris şi ceea ce trebuie spus, aceeaşi distincţie este semnul sigur al gustului şi în literatură. De asemenea, discernămîntul care separă ceea ce poate fi pus în versuri de ceea ce trebuie pus în proză nu este, nici el, de o mai mică importanţă.

***

Ceea ce distinge gustul de spirit, de talent şi chiar de geniu este faptul că nu-şi permite niciodată să ia ochii cuiva. Gustul îl preferă pe Vergiliu lui Lucan[1] şi pe Racine lui

[1] Marcus Anaeus Lucanus (39-65 d.Hr.), poet latin, autor al epopeii *Pharsalia* în care se relatează despre războiul civil dintre Cezar şi Pompei.

Voltaire, pentru că apreciază mai mult luminile și umbrele decît strălucirea și contrastul.

***

Dl. Dutens[1] este autorul unei cărți în care afirmă că modernii au furat totul de la cei vechi. Să fie întrebat de ce nu i-a dat o pușcă lui Apollo. În rest, cum vor exista mereu noi descoperiri și, în consecință, noi Dutens care nu vor ezita să le atribuie anticilor, aș vrea ca acesta să-și prevină confrații și să găsească imediat la antici toate descoperirile care sunt pe cale de a fi făcute *in saecula saeculorum. Amen!*

***

Vechil al timpului, critica umblă după pete la Racine și după frumuseți la Crébillon[2].

***

Montesquieu[3] confundă uneori amețelile cu lumina. Alteori, el se pierde în norii cu care se înconjoară, dar se salvează prin frecvența străfulgerărilor. *Spiritul legilor* este asemenea Nilului: larg, imens, roditor în curgerea lui, firav și obscur la izvoare.

***

Rousseau are în stilul lui strigăte și gesturi. El nu scrie, se află mereu la tribună.

***

Muzica trebuie să legene sufletul într-un fel de nelămurire și să nu-i prezinte decît lucruri triste. Vai de acea muzică despre care s-ar putea spune că a lămurit totul!

---

[1] Autor al unui tratat, *Origine des découvertes attribuées aux modernes* (1776).

[2] Prosper Jolyot de Crébillon (1647-1762), dramaturg francez, autor de tragedii complicate și pompoase.

[3] Vezi supra, p. 64, nota 1.

***

Venus de la Florenţa nu este decît o marmură, însă această marmură posedă perfecţiunea. O femeie are imperfecţiuni, dar ea posedă viaţă şi mişcare; aşa încît statuia ar fi insuportabilă din cauza imobilităţii dacă nu ar avea perfecţiunea formelor, iar o femeie nu ar fi altceva decît o statuie proastă din cauza imperfecţiunilor ei dacă n-ar avea farmecul pe care i-l dau viaţa şi jocul pasiunilor.

***

Rivarol făcea următoarea paralelă între Voltaire şi Virgiliu: "Voltaire a întrebuinţat mina de plumb pentru epopee, creierul pentru istorie şi pensula pentru poezia uşoară. Virgiliu făcea poezie la lumina soarelui, iar Voltaire face poezie la lumina lumînării. Virgiliu întrebuinţează înzestrarea naturii, soarele, astrele, cerul, cîmpiile, cirezile, carul, recoltele, albinele etc. Voltaire are de partea lui calabalîcul societăţii moderne, gambele picioarelor, paharele, salonul, budoarul, sofaua etc. Virgiliu a dorit ca imaginea să înveşmînteze gîndirea aşa cum corpul înveşmîntează spiritul; în stilul altor scriitori există întotdeauna o parte moartă; stilul lui Virgiliu este viu atît în ansamblu, cît şi în părţile sale".

***

Spiritul nu se poate lipsi de idei, iar ideile nu se pot lipsi de talent: acesta le conferă strălucire şi viaţă. Or, ideile nu cer decît să fie bine exprimate şi, dacă ne este îngăduit să spunem aşa, ideile cerşesc expresia. Iată de ce omul de talent îl fură mereu pe omul de spirit: ideea care îi scapă acestuia, dacă este ingenioasă, devine proprietatea omului de talent, care şi-o însuşeşte.

***

Scriitorii sunt, cu toţii, mai mult sau mai puţin corupţi de către eveniment.

Despre dl. de La R***, Rivarol spunea: "Dacă ar fi fost tot atît de amabil pe cît este de rafinat, ar fi guvernat lumea".

***

Dl. de Tilly îi spunea lui Rivarol că abatele Raynal este un măgar pînă la centură. "Te înşeli, i-a răspuns Rivarol, este un măgar din cap pînă în picioare".

***

Dl. Lally-Talendal[1] este cel mai gras dintre oamenii sensibili.

***

Arhiepiscopul de V*** a îmbrăţişat în Adunarea Constituantă principiile filosofice pe care le combătuse cu vigoare toată viaţa. Rivarol spunea că s-a făcut executorul testamentar al duşmanilor săi.

***

[1] Trophime-Gérard, conte de Lally-Talendal (1751-1830), a obţinut în anul 1783 reabilitarea tatălui său, general, condamnat şi decapitat în anul 1766, în urma unei bătălii pierdute împotriva englezilor, în India. Pair al Franţei şi membru al Academiei Franceze, era reputat pentru marea sa emotivitate.

Despre maşinile engleze Rivarol spunea că sunt nişte specii de uriaşi care, avînd o sută de braţe, nu au decît un singur stomac.

***

Despre Rhulière: "Adună veninul ca o broască rîioasă şi îl împrăştie ca viperele".

***

Voltaire spunea întotdeauna *abatele* Suard şi *dl.* Arnaud şi i se atrăgea atenţia că ar trebui să spună *dl.* Suard şi *abatele* Arnaud. Bătrînul se încăpăţîna însă şi nu voia să schimbe etichetele, nici să deranjeze din cauza lor un raft al creierului său.

***

Rivarol îi scria d-lui de Tilly: "Am putea face aici comerţ cu anecdote şi vorbe de duh, hamburghezii nu vor avea nimic de obiectat".

***

Rivarol împrumutase de la dl. de Ségur cel tînăr un inel pe care era încrustat capul lui Cezar. După cîteva zile, dl. de Ségur i l-a cerut înapoi. "Cezar nu se predă!", i-a răspuns Rivarol.

***

Nu sunt nici Jupiter nici Socrate, dar le-am găsit în casa mea şi pe Xantipa, şi pe Iunona[1].

***

[1] Aluzie la căsătoria grăbită şi nefericită cu Louise Mather-Flint, femeie instruită, ea însăşi scriitoare, şi la Manette, subreta şi amanta lui Rivarol. Ambele femei se bucurau de frumuseţe, dar erau, se pare, lipsite de caracter.

Către Manette, care îl amenința, într-o ceartă, că se va duce să trăiască din frumusețea ei, la Bruxelles: "La belgieni avariția se opune proastelor moravuri".

***

Sunt multe de spus despre prospețimea Manettei, dar foarte puțin despre inteligența ei. Într-o zi cînd, fiind bolnavă, îi mărturisea lui Rivarol neliniştea ei cu privire la ce va deveni pe lumea cealaltă, acesta îi răspunse: "Nu-ți face griji, îți voi da o scrisoare de recomandare pentru servitoarea lui Molière".

***

Cîndva am îndrăznit să-l vorbesc de rău pe Amor: el mi l-a trimis pe Hymeneu să se răzbune. De atunci, nu am avut decît regrete.

***

Despre fiica d-lui de L*** şi a d-rei Durancy, Rivarol spunea: "S-a născut din nebunia lipsită de spirit şi din prostia lipsită de bunătate".

***

Eşti eminamente nefericit cînd ai gusturi opuse nevoilor. De exemplu, eu am gustul pentru odihnă şi nevoia de mişcare.

***

E un prost, dar ascultă cu răbdare pe oamenii de spirit.

***

Cerul să te păzească de iubirea unei englezoaice.

***

Fericirea copiilor este un scandal al Providenței; căci, dacă această lume ar fi un lucru bun, cei care nu înțeleg nimic din ea ar fi cei mai vrednici de a fi compătimiți.

***

Despre un cartofor devenit curtean: "Nu mai zboară de cînd se tîrăşte".

***

Ce-mi pasă că nişte gîsculiţe mă judecă cu indolenţă, jucînd loto?

***

Ce credeţi, i-am răspuns unei ducese care spunea că ar fi vrut ca regina să fie biciuită, dar că nu ar fi trebuit ca Revoluţia să fi mers mai departe, ce credeţi că vor păţi ducesele dacă reginele sunt biciuite?

***

— Vă plictisiţi, monseniore?
— Ce importanţă mai are că mă plictisesc, dacă asta mă amuză?

***

Despre o băşină scăpată de un om foarte prost: "V-ar fi plăcut mai mult ca domnul să fi vorbit?"

***

De ce acest libertinaj etern? Mereu femeia! ... Ei, da, felicitaţi-mă! Amanta mea are mereu cincisprezece ani şi nu primeşte bilete dimineaţa.

***

Zăvorît în lenevia mea, vedeam cum în jurul meu îmi creşte reputaţia de om rău fără ca, pentru aceasta, să fi comis alte crime decît născocirea cîtorva vorbe de duh şi îmi spuneam: "Un Nero şi un Caligula au comis atîtea crime pentru a se face temuţi şi urîţi, în vreme ce cu cîteva glume ar fi trecut drept nişte monştri".

***

Nu numai că Dumnezeul oamenilor este un om, dar Dumnezeul evreilor este evreu, cel al japonezilor japonez etc.

***

Despre Lauraguais: “Ideile sunt în capul lui asemenea pătrățelelor de sticlă dintr-o glastră: transparente fiecare în parte și obscure împreună”.

***

Unui prost, care se fălea că știe patru limbi: “Vă felicit, aveți patru cuvinte împotriva unei idei”.

***

Dormeam. Episcopul spuse unei doamne: “Să-l lăsăm să doarmă, să nu mai vorbim!” I-am răspuns: “Dacă nu mai vorbiți, nu voi mai dormi”.

***

Oamenii nu sunt atît de răi după cît spuneți. Dumneavoastră v-au trebuit douăzeci de ani să faceți o carte rea, iar lor nu le-a trebuit decît un moment ca să o uite.

***

— Ați vorbit mult cu oameni foarte plicticoși.
— Am vorbit de teamă de a asculta.

***

— Vă voi scrie mîine negreșit.
— Nu vă osteniți, scrieți-mi ca de obicei[1].

***

Spiritele minore se bucură nespus de greșelile marilor genii, așa cum bufnițele se bucură de o eclipsă de soare.

---

[1] În original, un calambur: expresia *sans faute*, cu sensul literal ‘fără greșeală’, înseamnă în mod curent ‘neapărat’.

***

Rivarol spunea că în ochi se realizează alianța dintre materie şi spirit, idee pe care, parodiind *Henriada* lui Voltaire, o exprima astfel: "Locuri în care se sfîrşeşte corpul şi începe spiritul".

***

Într-o zi, Rivarol conversa cu d'Alembert[1] căruia nu-i plăcea de Buffon[2]. D'Alembert îi spunea: "Nu-mi mai vorbiți atîta de Buffon al dumneavoastră, de acest conte de Tuffières[3] care, în loc să numească pur şi simplu *calul*, spune: *cea mai nobilă cucerire pe care a făcut-o omul vreodată este cea a acestui mîndru şi focos animal* etc. De ce nu spune simplu, *cal*?" "Da, răspunse Rivarol, e ca şi atunci cînd prostovanul de J. B. Rousseau[4] îndrăzneşte să spună:

De la țărmurile sfinte unde se naşte Aurora,
Pînă la țărmurile înflăcărate ale amurgului.

în loc să spună simplu: *de la est la vest.*

***

Secretarul lui Rivarol nu-şi mai amintea seara ce scrisese dimineața. Aşa că Rivarol spunea despre el: "Ar fi excelent ca secretar al unei conspirații".

***

Oamenii de spirit nu au nevoie de proşti aşa cum au nevoie escrocii de fraieri.

***

---

[1] Vezi supra, p. 152, nota 3.
[2] Vezi supra, p. 64, nota 2.
[3] Ironic, d'Alembert face aluzie la obsesiile geologice ale lui Buffon, căci în franceză *tuf* sau *tuffeau* desemnează tuful calcaros. Aş risca în română expresia *conte de Calcareni* sau *de Tufeşti*.
[4] Jean-Baptiste Rousseau (1671-1741), poet liric şi satiric francez, ale cărui epigrame violente i-au adus exilul perpetuu.

Rivarol numea opera sa *Mic alamnah al oamenilor mari* Saturnaliile literaturii, iar Revoluția o numea Saturnaliile libertății.

***

Există oameni mereu gata să strănute; G*** este mereu gata să aibă spirit şi chiar bun simț.

***

Singurul bărbat care există astăzi în Europa, după moartea lui Frederic al II-lea, este extraordinara femeie care guvernează Rusia[1].

***

Despre fiul lui Buffon: "Este copilul cel mai sărac din *Istoria naturală* a tatălui său".

***

Despre fratele său[2], Rivarol spunea: "Ar fi omul de spirit al altei familii, dar este prostul familiei noastre".

***

Tot despre fratele său, Rivarol mai spunea: "Ieremia ar fi fost un bufon pe lîngă el".

***

În timpul Directoratului[3], constituția a aşezat tronul lîngă galere.

***

[1] Caterina a II-a, împărăteasă a Rusiei între 1762-1796, admiratoare şi prietenă a iluminiştilor francezi.
[2] Claude-François, general, unul dintre cei cincisprezece frați şi surori ai lui Rivarol.
[3] Într-o fază a Revoluției, între 1795-1799, puterea executivă în Franța a fost exercitată de un comitet de cinci membri, numit Directorat.

Despre Thibault, care organiza la Hamburg lecturi publice prea puţin frecventate, Rivarol spunea: "Îi plăteşte pe uşieri nu pentru a împiedica lumea să intre, ci să iasă".

***

Mecenaţii de azi sunt Midaşii[1] trecutului.

***

La începutul anului 1789, ducele d'Orléans[2] a pus ochii pe Rivarol şi i l-a trimis în solie pe ducele de Biran ca să-l angajeze să publice o broşură despre ceea ce se numeau delapidările de la curte. Rivarol a parcurs cu un aer dispreţuitor registrul care i se prezentase. După un moment de tăcere, a spus plenipotenţiarului: "Domnule duce, trimiteţi-l pe lacheul dumneavoastră la Mirabeau[3]; adăugaţi la acest text cîteva sute de ludovici şi sunteţi servit".

***

Despre ducele d'Orléans, Rivarol spunea: "Acest prinţ pe care toate viciile nu l-ar fi putut conduce la crima pe care a săvîrşit-o". Despre acelaşi prinţ, a cărui faţă era plină de coşuri, Rivarol mai spunea că destrăbălarea l-a scutit să roşească. Mai adăuga, vorbind despre prietenii prinţului, care l-au părăsit pe rînd: "Trădarea sa nu a găsit decît trădători".

***

În epoca afacerii Stărilor Generale din 1788, ducele d'Orléans a fost exilat la Villiers-Cotterets. Acest prinţ păru să dobîndească atunci un soi de popularitate şi să se înalţe în stima publică, fapt despre care Rivarol observă: "Acest prinţ, împotriva legilor perspectivei, pare să se mărească depărtîndu-se".

---

[1] Midas este numele unui rege legendar al Frigiei, pedepsit de Hermes să prefacă în aur tot ceea ce atingea, inclusiv hrana.
[2] Vezi supra, p. 114 , nota 1.
[3] Vezi supra, p. 111, nota 4.

***

Văzînd considerația de care Rivarol se bucura la Curtea Prusiei, un emigrant cu nume foarte mare l-a întrebat de ce nu l-a invitat pe fratele său să i se alăture în exil. "Domnule, am lăsat în urma mea un înger păzitor pentru a se strădui să mă scoată din Infern".

***

Întrebat de una din doamnele de rang înalt de la Berlin dacă franțuzoaicele erau într-adevăr mai drăguțe decît prusacele, Rivarol i-a răspuns: "Doamnă, la Paris frumusețea nu este judecată decît cu privirile; aici, dimpotrivă, inima este cea care orientează privirile".

***

Abatele de Balivière i-a cerut un epigraf pentru o broşură pe care tocmai o redactase: "Nu pot, i-a răspuns Rivarol, să vă ofer decît un epitaf".

***

Dl. de L*** spusese într-o întrunire de la abatele Balivière: "Aşezați-vă aici lîngă mine, abate, asta îmi va stîrni ideile". Rivarol întoarse în glumă acest cuvînt al d-lui de L***, spunînd secretarului său: "Domnule de B***, aşezați-vă aici lîngă mine, vă voi spune tot felul de prostii şi asta vă va stîrni ideile".

***

Despre cavalerul de P***, care era de o murdărie remarcabilă, Rivarol spunea: "Face o pată în noroi!"

***

Anumiți autori posedă o fecunditate nefericită, G*** posedă o nefericită fecunditate.

***

Într-o zi, Rivarol l-a întîlnit pe Florian[1], care mergea înaintea lui, cu un manuscris ieşindu-i din buzunar. L-a abordat şi i-a spus: "Ah, domnule, dacă nu v-aş fi cunoscut, v-aş fi furat".

***

Despre o scriere a lui Florian, Rivarol spunea: "Jumătate din lucrare este nescrisă şi aceasta este partea cea mai bună".

***

Abatele de Balivière îi spunea lui Rivarol: "Da, spiritul ne-a pierdut pe toţi". "De ce nu ne-aţi oferi dumneavoastră antidotul?", i-a răspuns Rivarol.

***

Dl. de S***, care era ciung, venise să ceară o pensie Adunării Constituante. Pe această temă, Rivarol a spus: "Întinde către Adunare pînă şi mîna care îi lipseşte!"

***

I se cerea lui Rivarol părerea despre d-na de Genlis[2]. "Nu-mi plac, răspunse acesta, decît sexele pronunţate".

***

Din nou despre d-na de Genlis: "Cît a fost tînără, şi-a folosit frumuseţea; îmbătrînind, a făcut trafic cu spiritul său. Dar, întrucît cerul a refuzat tinereţii sale farmecul inocenţei şi talentul producţiilor ei literare, ea nu a mai avut altceva de făcut decît să se despăgubească prin Revoluţie şi de vitregia vremurilor, şi de avariţia naturii."

***

[1] Vezi supra, p. 215, nota 1.
[2] Stéphanie Félicité du Crest de Saint-Aubin, contesă de Genlis (1746-1830), scriitoare franceză, autoare a unor cărţi despre educaţie; preceptoare a viitorului rege Louis-Philippe.

Despre Brigand-Baumier, care scrisese împotriva lui, Rivarol spunea: “Mi-a dat o lovitură cu copita mîinii cu care scrie”.

***

Creditul este singura pomană care poate fi făcută unui mare stat.

***

Cînd a aflat că arhiepiscopul de Toulouse se otrăvise cu ceva, Rivarol a spus: “O fi înghițit vreuna din maximele sale”.

***

Fratele lui Rivarol veni să-l anunțe că-și citise tragediile în fața domnului***. “Vai, ți-am spus că e unul dintre prietenii noştri!”

***

Pe redactorul publicației *Journal de Paris* din 1790 Rivarol îl numea cofetarul Adunării Constituante. Despre acelaşi, în legătură cu abonații la jurnalul său, mai spunea: “A recuperat pe alei ceea ce pierduse pe uşile cupeului”.

***

“Ce credeți despre fiul meu?” l-a întrebat într-o zi Buffon pe Rivarol? “Este o atît de mare distanță de la dumneavoastră la el, i-a răspuns acesta, încît întregul univers ar putea trece printre voi doi”.

***

Poporul este un suveran care nu cere decît să mănînce: majestatea sa este liniştită cînd digeră.

***

Despre o epistolă în versuri a d-lui Costera către dl.***: “Este un semn de mare încredere pe care dl. Costera îl face prin această scriere; căci epistola conține secretul talentului său”.

***

Rivarol spunea despre un madrigal şi despre o epigramă, la fel de inocente amîndouă: "Este puţin prea mult madrigal în epigrama lui şi puţin prea multă epigramă în madrigal".

***

Despre unul dintre prietenii săi, aproape la fel de incisiv ca şi el, Rivarol spunea: "Dacă asta va mai dura, cu noi nu va mai exista nici un cuvînt nevinovat în limbă".

***

Rivarol spunea despre Beauzée: "Este un om foarte onest, care şi-a petrecut viaţa între supin şi gerunziu". Despre acelaşi Beauzée, Rivarol compusese următorul distih:

Între două supine, o soartă demnă de invidiat,
În chip gramatical el şi-a consumat viaţa.

***

În legătură cu un articol din *Enciclopedie* scris de Turgot[1], articol foarte obscur, Rivarol spunea: "Este un nor însărcinat să scrie despre soare".

***

Despre o epigramă foarte fină, Rivarol spunea: "Este o epigramă deviată, nu va fi înţeleasă".

***

La un dineu de seară cu hamburghezi, unde făcea risipă de vorbe de duh, Rivarol vedea cum toţi caută să înţeleagă o observaţie pe care tocmai o făcuse. S-a întors atunci către un francez care era lîngă el şi i-a spus: "Uitaţi-vă la aceşti germani, pun mînă de la mînă ca să înţeleagă o vorbă de duh".

---

[1] Anne Robert Jacques Turgot (1727-1781), om politic şi economist francez, adept al ideologiei iluministe.

***

Rivarol fusese invitat să dejuneze la doamna de Vaudemont. Lumea se aştepta să facă multă risipă de spirit, iar el nu scotea nici un cuvînt. În cele din urmă, hărţuit de către vecini, spuse o mare prostie. La protestele celorlalţi, Rivarol reluă: "Nu pot să spun o prostie, că lumea strigă «Hoţii!»".

***

Aş vrea, îi spunea Rivarol unei doamne, să îmbătrînesc iubindu-vă, dar să nu mor înainte de a v-o declara.

***

După ce a ascultat cuvintele lui Rivarol despre prietenie, o doamnă l-a întrebat de ce nu a înfăţişat femeile la fel de susceptibile de prietenie ca şi bărbaţii. "Pentru că, răspunse Rivarol, fiind perfecţiunea naturii, aşa cum iubirea este perfecţiunea prieteniei, nu puteţi da dovadă de alt sentiment decît de cel care vă este analog".

***

Voltaire spunea despre Rivarol: "Este francezul prin excelenţă".

***

Despre o femeie care îşi pierdea amanţii: "Se măreşte, fără să-şi păstreze cuceririle".

***

Disimularea poate conduce spre vorbe de duh: G*** spune atît de des contrariul a ceea ce gîndeşte, încît uneori nimereşte lucruri drăguţe.

***

Un jucător la Bursă spunea foarte serios despre Mirabeau[1]: "Este omul cel mai transparent din Adunare;

[1] Vezi supra, p. 111, nota 4.

spune: vreau atîta şi nu încape tîrguială. Îmi place să tratez cu el". Rivarol observă: "Fetele din Veneţia au şi ele preţul lor cînd stau la poartă".

***

Am părăsit Anglia din două motive: mai întîi, că nu-mi convine clima şi, în al doilea rînd, am nevoie să mă aflu pe continent pentru dicţionarul meu al limbii franceze. De altfel, nu-mi place o ţară unde sunt mai mulţi farmacişti decît brutari şi unde nu se găsesc alte fructe coapte decît merele coapte în cuptor. Englezoaicele sunt frumoase, dar au două mîini stîngi.

***

Epitaful meu:

Lenevia ni l-a răpit înaintea morţii.

***

Rivarol a spus odată un cuvînt urît despre baronul de Krudner, cuvînt pe care l-a regretat mai tîrziu: "Nu-mi bag nasul unde se află el: îşi bese spiritul". Trebuie să ştim că dl. de Krudner îşi arunca din gură sunetele, dacă putem spune aşa; nu era însă vorba despre o bîlbîială, ci despre un fel de dificultate naturală.

***

Despre La Fayette[1]: "Cu ajutorul prostiilor sale a venit de hac prietenilor, iar nulitatea lui a triumfat asupra averii".

***

Despre dl. de S***: "Este un om de care fugi în momente calme şi care fuge el de tine la vreme de furtună".

***

[1]Vezi supra, p. 108 , nota 1.

Abatele Delille[1] şi-a luat ca însoţitoare în emigraţie o "nepoată" cu un caracter destul de neplăcut: "Abate, i-a spus într-o zi Rivarol, întrucît aţi avut dreptul să vă alegeţi o nepoată, ar fi trebuit să vă alegeţi una mai bine crescută".

***

Ducele de Guiche, la un dineu de seară la d-na de Polignac[2], uimit de consideraţia deosebită de care se bucura Rivarol, spuse către un vecin: "Dacă lucrul acesta mai durează mult, saloanele vor deveni academii". "Domnule duce, răspunse Rivarol, înainte de a se întîmpla aşa ceva, ar trebui ca saloanele să fie alcătuite din oameni în stare să-şi onoreze locul în academii; în acel moment, oameni de lume şi oameni de litere ar fi unul şi acelaşi lucru".

***

Obligaţi să părăsească Franţa la vreme de furtună, după ce au rătăcit multă vreme prin Germania, contele şi contesa de T*** au ajuns, în cele din urmă, la Hamburg. Nemaiştiind încotro să-şi îndrepte paşii în acel oraş în care numele de emigrant şi cel de proscris erau sinonime, disperarea era la culme pentru cei doi nefericiţi cînd, printr-o întîmplare fericită, contele de T*** îl întîlneşte, aproape de reşedinţa ministrului Spaniei, pe Rivarol, care tocmai se pregătea să se urce în trăsură pentru a pleca să-şi petreacă la ţară cîteva zile. De la prima vedere, Rivarol a citit în privirile vechiului său prieten tot ceea ce acesta avea să-i spună şi a preîntîmpinat amănuntele dureroase printr-o amabilitate plină de farmec; de data aceasta inima a luat-o înaintea spiritului. "Trăsura vă stă la dispoziţie, le-a spus, duceţi-vă pînă

[1] Vezi supra, p. 221, nota 2.

[2] Iolande de Polignac, soţie a ducelui Jules de Polignac, prim scutier al regelui, era favorita reginei Maria-Antoaneta şi guvernantă a copiilor cuplului regal. Bucurîndu-se de mare influenţă în cercurile aristocratice al Vechiului Regim, s-a instituit în protectoare a lui Rivarol.

acasă şi apoi la mine, unde veţi rămîne pînă veţi găsi ceva mai bun". Impresionaţi de grija delicată a binefăcătorului lor, contele şi contesa de T*** ridicau peste tot în slăvi noble-ţea purtărilor lui. După şase luni de şedere a celor doi în casa lui, Rivarol încă răspundea celor care îi vorbeau despre acest lucru: "În alte vremuri, aceşti oameni de treabă m-au copleşit cu amabilităţile. Roata destinului s-a întors împotriva lor, iar ei sunt cu siguranţă mai puţin miraţi de această întîmplare decît să vadă cum un poet le dă să mănînce".

***

După ce a uimit o clipă Europa cu victoriile sale, Dumouriez[1] a fost obligat să se exileze într-un sat din apropiere de Hamburg. Locuind aici, el şi-a publicat toate himerele politice care, fără nici o utilitate pentru cabinetele suveranilor, au îndeplinit totuşi scopul de a face să se vorbească despre el. Baroana d'Angel, sora lui Rivarol, care se bucurase de zilele de glorie ale lui Dumouriez, a vrut să-i împărtăşească şi soarta nenorocită. Ea îi scria adesea fratelui său: "Scoate-l, te rog, pe Dumouriez din mormîntul în care se află; prin ce a realizat se poate imagina ce mai poate încă realiza". Vizibil sătul să fie deranjat mereu pentru un om care era poate inferior creditului de care el însuşi se bucura pe lîngă o mare putere a Nordului, Rivarol răspunse surorii sale: "Dacă rugăciunile înduplecă mîniile cerului, de rugat să se roage aceia care cred; în ce mă priveşte, draga mea, eu, care am exact atîta credinţă cîtă îmi trebuie, sunt departe de a spera să fac un miracol: opinia publică l-a ucis pe Dumouriez cînd a părăsit Franţa. Spune-i deci, ca prietenă ce-i eşti, să facă pe mortul. E singurul rol care i se potriveşte.

[1] Charles François du Périer, supranumit Dumouriez (1739-1823), general francez, în slujba Revoluţiei. Învingător în bătălia cheie de la Valmy (20 septembrie 1792) împotriva prusacilor, este destituit după înfrîngerea de la Neerwinden (20 martie 1793) şi trece de partea emigraţiei regaliste.

Cu cît va striga mai mult că trăieşte, cu atît lumea se va încăpățîna să-l creadă mort".

***

Despre Cubière, care îl maimuțărea pe Dorat[1], Rivarol spunea: "Este un păianjen în delir care vrea să imite o furnică".

***

Lui Laranguis i se oferea un exemplar din *Enciclopedie*. "La ce bun, răspunse acesta, Rivarol mă vizitează".

***

Mi s-a dat să citesc la Hamburg o schiță despre *Geniul creştinismului*, tipărită la Londra, care anunță o lucrare mai completă şi mai întinsă. În această schiță este ceva din Fénelon[2] şi din Bossuet[3], iar autorul, care este încă tînăr, ne promite să devină un om credincios şi un mare scriitor[4].

---

[1] Jean Dorat (1508-1588), poet francez, umanist şi elenist, unul din mentorii Pleiadei.

[2] Vezi supra, p. 48, nota 1.

[3] Vezi supra, p. 47, nota 5.

[4] Cunoscătorii operei lui Rivarol remarcă faptul că avem aici, poate, singurul loc în care acest critic exigent emite aprecieri elogioase cu privire la un scriitor. Generozitatea nu i-a fost răsplătită cu aceeaşi monedă căci Chateaubriand, tînăr în plină ascensiune în momentul unicei sale întîlniri cu Rivarol, prezintă întîmplarea, care s-a petrecut în mediile emigrației din Bruxelles, în culori mai degrabă caricaturale: "Am fost invitat la masă cu fratele meu la baronul de Breteuil; am întîlnit acolo pe baroana de Montmorency, pe atunci tînără şi frumoasă şi care acum este pe moarte, episcopi martiri în sutană de mătase şi cu cruce de aur, tineri magistrați transformați în colonei maghiari şi pe Rivarol, pe care nu l-am văzut decît cu acest unic prilej. Nu mi-a fost prezentat; am fost uimit de limbajul unui om care perora de unul singur şi se credea îndreptățit să fie ascultat ca un fel de oracol. Spiritul lui Rivarol dăuna talentului său, iar vorbirea scrisului. Spunea în legătură cu

***

Unic în găsirea cuvîntului potrivit la momentul potrivit, Rivarol avea o remarcă, o epigramă pentru orice eveniment literar sau politic: el ataşa un cuvînt memorabil oricărei tragedii, comedii sau predici la modă, academicianului zilei, iar acest cuvînt dăinuia, era ca un stigmat de neşters.

***

Tot spiritul doamnei de Staël[1] se afla în ochii ei, care erau superbi. Dimpotrivă, privirea lui Rivarol era ştearsă; însă tot spiritul său i se regăsea în surîs, cel mai fin şi mai spiritual pe care l-am văzut vreodată, şi în cele două colţuri ale gurii, care aveau o expresie unică, de maliţie şi de graţie.

***

Cînd a apărut lucrarea doamnei de Staël despre *Patimi*, aceasta l-a întrebat pe Rivarol:

---

revoluţiile: «Prima lovitură îl izbeşte pe Dumnezeu, următoarea nu mai atinge decît o marmură insensibilă». Purtam uniforma unui meschin sublocotenent de infanterie; trebuia să plec imediat după dineu şi raniţa mă aştepta la poartă. Eram încă bronzat de aerul Americii. (...) Figura şi liniştea mea îl deranjau pe Rivarol. Baronul de Breteuil, dîndu-şi seama de curiozitatea lui neliniştită, i-a dat satisfacţie. «De unde vine fratele d-voastră, domnul cavaler?» l-a întrebat acesta pe fratele meu. Am răspuns eu: «De la Niagara». Atunci Rivarol a strigat: «De la cataractă!» Am tăcut. El a riscat un început de întrebare: «Domnul se duce...?» «Unde lumea se bate!» l-am întrerupt eu. Ne-am ridicat de la masă.

Detestam această emigraţie neghioabă; mă grăbisem să vin să-mi văd semenii, emigranţi ca şi mine, dar cu cinci sute de livre drept rentă. Eram nişte proşti, fără îndoială, dar cel puţin înfruntam soarta cu spada în mînă; dacă am fi obţinut ceva succese, nu noi am fi profitat de victorie". (Chateaubriand, *Mémoires d'Outre-Tombe*, édition du centenaire, intégrale et critique (...) par Maurice Levaillant, ed. a II-a, vol. I, Flammarion, 1964, p. 392-393).

[1] Vezi supra, nota 1, p. 155.

— Ce gîndiți, domnule, despre cartea mea?
— Fac ca și dumneavoastră, doamnă, nu gîndesc nimic.

***

Citind într-o zi într-o broșură clandestină o epigramă în care era luat peste picior pentru calificarea nobiliară care îi preceda numele, Rivarol a spus amuzîndu-se: "Acest măzgălitor de hîrtie[1] îmi reproșează crima de a mă numi *contele* de Rivarol! Dacă depinde de el să-mi ridice această poreclă, să o ia, din acel moment numele meu îmi va fi de ajuns!"

***

O femeie lipsită de principiile virtuții și ale religiei nu era în ochii lui Rivarol decît un obiect demn de dispreț. Într-o zi, el îi spuse unei domnișoare de șaisprezece ani, destul de drăguță, care ținea în fața lui un discurs cam liber despre religie: "Domnișoară, vai de bărbatul căruia îi vei duce ca zestre asemenea principii. O femeie credincioasă ar fi mai de preț pentru el decît o femeie atît de liberă în opinii".

***

Un librar care își cunoștea foarte bine meseria, dar nu cunoștea decît atît, se prezintă odată la Rivarol și-i spune: "Domnule, am vîndut la mîna a doua mai multe opere ale dumneavoastră și am fost foarte mulțumit. Dacă vreți să facem o învoială și să-mi livrați în fiecare lună cîte un volum despre orice subiect doriți, fără să-l citesc, vă voi număra o mie de livre". "Oferta dumitale m-ar ispiti, amice, dacă nu aș fi atît de leneș. Însă un volum pe lună! Nici să nu te gîndești! Doar un Rétif de la Bretonne[2] s-ar înhăma la așa ceva". "Rétif! răspunse librarul. Bine, dar lui nu i-aș da nici

---

[1] În original: *cet encromane*.
[2] Rétif de la Bretonne (1734-1806), scriitor francez foarte prolific, apreciat în epocă pentru spiritul libertin și pentru acuitatea descrierii peisajului social, în special în straturile sale mai umile.

patruzeci de franci pentru ceea ce dumneavoastră vă ofer patruzeci de ludovici!"

***

Despre Hamburg şi hamburghezi: "Oricine este aici comerciant sau speculant... întrunirile publice se resimt de spiritul mercantil care se află la baza activităţii productive locale. Unele firme de intermediari merită totuşi o excepţie specială, însă greoaia lor politeţe ucide gustul francez. Cît le priveşte pe femei, acestea sunt un fel de momîi nevorbitoare, al căror înveliş robust interzice pînă şi dorinţa".

***

Necker[1] este un şarlatan atît de neruşinat, spunea Rivarol, încît promisiunile lui ajung pînă la urmă să-i convingă chiar şi pe aceia care nu le cred.

***

Adunările generale regionale, prin spiritul corporativ care le unea între ele, formau un mănunchi de egoism care se împotrivea aproape întotdeauna puterii regale. Cauza primă a respingerii impozitului teritorial şi a timbrului a fost opera lor. "Dacă aş fi regele Franţei, spunea Rivarol, nu i-aş fi exilat pe membrii Adunărilor generale, ci i-aş fi trimis la Charenton[2], unde să fie trataţi ca nebunii. Cînd eşti condamnat să conduci un mare popor, este preferabil să comiţi o injustiţie aparentă decît să vezi cum se distruge în mîinile sale sceptrul puterii: slăbiciunea este mai rea pentru regi decît o tiranie care să menţină ordinea generală".

***

[1] Vezi supra, p. 113, nota 1.

[2] Comună în apropierea Parisului unde se afla un celebru stabiliment pentru bolile psihice în care a fost găzduit, între alţii, marchizul de Sade.

Arta de a vorbi cu artă, acest fericit har de a-i convinge încîntîndu-i pe cei care îl ascultau, Rivarol o considera ca făcînd parte din propria sa structură. Cu privire la judecățile pe care le emitea asupra lucrurilor, Rivarol spunea: "Știu că sunt socotit prea sever, dar cine este de vină că mi-am devansat secolul?"

***

Champcenetz[1] este clarul meu de lună.

***

Dl. de Champcenetz este o persoană foarte misterioasă: într-un apartament el nu intră, ci se strecoară; se strecoară prin spatele fotoliilor și se așază într-un colț al apartamentului, iar, cînd cineva îl întreabă ce mai face, el șoptește: "Tăceți! Oare asemenea lucruri se spun cu glas tare?"

***

Rivarol spunea despre Champcenetz: "Îl îndop cu spirit. Este un băiat de o veselie imperturbabilă".

***

Din nou despre Champcenetz: "Se bate pentru cîntece pe care nu le-a compus și chiar pentru cele pe care dușmanii i le pun în seamă".

***

Champcenetz era samsarul reflecțiilor ingenioase ale lui Rivarol, trecîndu-și uneori în propriul cont onoarea de a le fi emis; se întorcea însă mereu către izvor.

***

[1] Champcenetz (1759-1794), prieten și colaborator al lui Rivarol, co-redactor la *Journal politique national* (1789-1790) și la publicația satirică anti-revoluționară *Actes des Apôtres*. Ghilotinat în timpul Terorii iacobine. Avea reputația de om de spirit, dar și pe aceea de colportor al cuvintelor de spirit ale lui Rivarol.

Rivarol se cobora uneori la nivelul calamburului. dar păstra întotdeauna o limită a bunului simţ sub calamburul pe care şi-l permitea. El spunea, de exemplu, despre dl. Le Tonnelier de Breteuil, ambasadorul Franţei la Viena: “Ar fi trebuit să repare cercurile Imperiului”[1].

***

Niciodată imaginaţia franceză nu a bătut cîmpii cu mai multă vehemenţă decît în vremea convocării “notabililor”. Citind lista acestor pretinşi regeneratori ai finanţelor publice, Rivarol a exclamat: “Ce de-a zero pentru efectuarea unei simple scăderi!”

***

Într-o dimineaţă, la Rivarol, care era adîncit în meditaţie, a fost anunţat dl. de Malesherbes[2]. Înfăţişarea filosofului a absorbit întreaga atenţie a sîrguinciosului bărbat. “Vin, domnule, spuse fostul ministru, din partea regelui, pentru a vă propune o întîlnire cu majestatea sa, în seara aceasta, la orele nouă. Plin de respect pentru talentele dumneavoastră, regele a crezut de cuviinţă să apeleze la ele în împrejurările dificile în care se află statul”. “Monseniore, i-a răspuns Rivarol, cînd afla că bolnavii care veneau să-l consulte se adresaseră mai înaintea lor altor medici, doctorul Tronchin nu mai voia să-i trateze; nu-l voi imita pe Esculapul elveţian. Poate că regele a avut pînă acum parte de prea multe sfaturi; eu nu vreau să-i dau decît unul: *Dacă vrea să domnească, a venit timpul să se poarte ca un rege, dacă nu, nu va mai exista rege*”.

***

[1] Calambur bazat pe sensul comun al numelui personajului: *tonnelier*, ‘dogar’.

[2] Crétien Guillaume de Lamoignon de Malesherbes (1721-1794), om politic francez, ministru de justiţie şi protector al filosofilor. Avocat în procesul lui Ludovic al XVI-lea, a sfîrşit prin a fi ghilotinat şi el.

Spiritul răutăcios şi inima bună, repeta adesea Rivarol, iată cea mai bună specie de oameni: eu fac o epigramă împotriva unui prost, dar aş dărui un scud unui sărac.

***

Puţin înainte de moarte, Rivarol a spus unuia dintre prieteni: "Astăzi, repudiind orice amintire a trecutului, nu am salvat de la naufragiu decît indiscreta mea sensibilitate şi buna mea lenevie. Condamnat să trăiesc în Germania, mi-am păstrat întotdeauna sufletul de francez; nedreptatea cîtorva oameni nu mă va desprinde niciodată de patria mea. Cînd bubuie trăsnetul, trebuie să fie îngăduit să-ţi cauţi un adăpost — este ceea ce am şi făcut. Dacă se schimbă peisajul politic, mă voi întoarce la Paris. Dacă, dimpotrivă, mă va surprinde mai înainte moartea, ea va netezi regretele prietenilor şi ura duşmanilor mei".

***

Omul va lua întotdeauna drept prieteni pe duşmanii duşmanilor săi.

***

Imaginaţia este prietena viitorului.

***

Nu trebuie să-ţi pierzi sîngele rece mai mult de o oră.

***

Datoria, iată ce pretindem de la alţii.

***

Orice om care se înalţă se izolează.

***

Falsa modestie este cea mai decentă dintre minciuni.

***

Nu numai că există multe spirite limitate, dar chiar şi limitele lor sunt prost aşezate.

***

Stranie ciudăţenie a spiritului uman: poţi să convingi pe cineva de greşelile lui, dar niciodată să-l converteşti.

***

Jumătate din viaţă ne-o petrecem ca să reţinem fără să înţelegem, cealaltă jumătate, să înţelegem fără să reţinem.

***

Cine nu are decît o dorinţă sau decît o părere este un om de caracter.

***

Arta care oboseşte nu este artă.

***

Nu mergem niciodată atît de departe ca atunci cînd nu ştim încotro ne îndreptăm.

***

În morală pierim din cauza crimelor, în politică din cauza greşelilor.

***

Nu ştiu cît ar trebui s-o repet: a-ţi merita nenorocirea este cea mai mare dintre nenorociri.

***

Credinţa în anumite adevăruri nu a ajuns la toţi decît fiindcă mai întîi a pornit de la cineva.

***

Dacă omul ar avea ochi în jurul capului, “înainte” şi “înapoi” nu ar exista pentru el.

***

Un om insolent își face mulți dușmani; cel care și-a făcut mulți dușmani dorește să-i distrugă, de unde rezultă că acest om va fi crud îndată ce va fi puternic.

***

Este sigur că posesiunea unei femei sau a oricărui alt lucru ne dă o idee mai justă decît dorința.

***

Oamenii cei mai nefericiți sunt cei care suferă din cauza vanității. Acest fel de dureri nu cunosc leac.

***

Între un demagog și un democrat, diferența este cea dintre mînă și instrument.

***

A-ți crea un nume prin talentele tale înseamnă să nu datorezi ceva decît ție însuți.

***

Una dintre proprietățile virtuții este aceea că nu trezește invidia.

***

În fiecare prieten avem jumătate dintr-un trădător.

***

Îmi place să fiu bîrfit mai curînd pentru tăcerea, decît pentru cuvintele mele.

***

Săracii sunt negrii Europei.

***

Rîd de două ori la un cuvînt de duh: mai întîi pentru felul în care îl înţeleg, apoi pentru felul în care cel care mi l-a spus îl explică.

***

Tot ce facem rău facem în timp ce ceilalţi muncesc.

***

Cînd cădem, nu cădem niciodată bine.

***

Vanitatea face parte din talent: este asemenea unui balon care nu se înalţă decît dacă este umflat.

***

Trebuie să observăm că la antici exista religie fără să existe preoţi, iar la popoarele moderne este invers. Cînd orice persoană particulară este preot, sunt altare la el acasă.

***

Chamfort[1] nu are spirit decît la anumite ore, cînd şi l-a ascuţit şi pregătit de dimineaţă.

***

Chamfort i-a spus lui Rivarol, care îi prezentase un tînăr, cunoştinţă de-a lui:

- Prietenul dumneavoastră nu este obişnuit cu lumea, nu ştie absolut nimic.

- Da, răspunse Rivarol, şi e deja trist ca şi cum ar şti totul.

***

Faima vorbelor de duh ale lui Rivarol ajunsese pînă la rege, care l-a chemat şi i-a cerut să-i dea un exemplu:

- Sire, daţi-mi un subiect!

[1] Vezi supra, p. 102, nota 1.

- Ei bine, spune ceva despre mine.
- Sire, regele nu este un supus![1]

***

Pentru oamenii de spirit, să fie ascultați de proști este o adevărată pedeapsă.

***

Oamenii tăcuți nu sunt neapărat gînditori. Există dulapuri încuiate cu cheia care sunt goale.

***

Fiul unui îmbogățit este cîteodată un om foarte demn. Ginerele, niciodată.

***

Tăcerea nu a trădat niciodată pe nimeni.

***

O doamnă lăuda farmecul unui seducător:
- Ce bărbat! Cît de bine cunoaște inima femeilor!
- O, desigur, a replicat Rivarol, numai că o plasează de obicei cam prea jos.

***

Într-un salon, o tînără excesiv de slabă avea un cățel superb întins la picioarele sale.
- Cine este? l-a întrebat o doamnă pe Rivarol.
- Este un cîine care își păzește osul! i-a răspuns acesta.

***

- Știți, domnule, că sunteți mai bun decît vi s-a dus faima?
- Cum e posibil?

[1] Joc de cuvinte: fr. *sujet* are două sensuri: 1. 'subiect' și 2. 'supus'.

- Da, mi s-a spus că aţi fi rău.

- Ah, răspunse Rivarol, nu trebuie să-i credem niciodată pe palavragii, doamnă. Mie mi s-a spus că aţi fi bună!

***

Un nătărău, şi urît pe deasupra, se lăuda faţă de Rivarol:

- Mie mi-a reuşit mereu cu femeile.

- În afară de doamna mama dumneavoastră! replică Rivarol.

***

O tînără i se plîngea lui Rivarol în legătură cu amantul ei:

- Ne-am certat aseară ... nici nu îndrăznesc să spun ... M-a făcut ... tîrfă!

- Ce vrei, draga mea, răspunse Rivarol, bărbaţii de astăzi sunt atît de necioplіţi, încît spun tuturor lucrurilor pe nume.

***

În mijlocul unei discuţii, un prost a spus:

- Mi-a venit o idee!

- Sunt absolut surprins! exclamă Rivarol.

***

Despre episcopul de Autun, monstruos de gras: "A fost creat şi trimis în lume pentru a se vedea cît rezistă pielea omenească".

***

Refuzînd avansurile unei doamne: "Îmi stimez prea puţin calităţile pentru care umblă după mine. Dacă ar şti care îmi sunt calităţile pentru care mă stimez, mi-ar închide uşa".

***

Unei doamne căreia de la o vreme îi venise ideea să se căsătorească: "Să ştiţi, doamnă, că e un lucru foarte plăcut să porţi numele unui om care nu mai poate face prostii".

***

Un nobil i-a făcut într-o zi o promisiune şi a jurat, pe cuvînt de gentilom. Rivarol i-a replicat: "Dacă vă e totuna, n-ați putea jura pe cuvînt de om cinstit?"

***

Soţia i-a spus într-o zi lui Rivarol:

- Cum? Ce este? Te plictiseşti cu mine?

- Deloc, replică acesta, dar, întrucît tu şi eu suntem unul şi acelaşi, nu mă plictisesc decît cînd sunt singur.

***

Este mai uşor să păşeşti pe deasupra apei, alături de Hristos, decît să străbaţi viaţa alături de un editor.

***

Editorii sunt toţi nişte complici ai Satanei; pentru ei ar trebui să existe un infern special.

***

Editorul: M-aş fi arătat cinstit.
Eu: N-am vrut să vă deranjez.

***

Inscripţia bibliotecii egiptene era admirabilă:
Tezaur al leacurilor sufletului.

***

Nimic nu este mai obositor decît lenevia.

***

Rivarol, acest leneş care-şi mărturisea el însuşi, nu fără o oarecare cochetărie, înclinaţia pentru *farniente*, a declarat pe patul de moarte: "Nu pot să mă supăr pe patul meu, fiindcă în el mi-am conceput toate ideile".

***

Bătrîneţea nu este suportabilă fără un ideal sau fără un viciu.

***

Numai teama de a ne fi relatat egalează în noi dorinţa de a şti răul care se spune despre noi.

***

Ceea ce este plăcut în veştile proaste este faptul că nouă din zece sunt false.

***

Facem mai mult pentru cei de care ne temem decît pentru cei pe care-i iubim.

***

Îmi port ca o virtute disciplina nepăsării.

***

Oricare ar fi calităţile unui îndrăgostit, nimic nu-l măguleşte mai mult decît să fie lăudat pentru calităţi pe care nu le are.

***

Lenea nu se poate lipsi de muncă: nu ne putem odihni cu voluptate decît dacă am fost în stare să obosim.

***

Lucrez cît pot, niciodată cît aş vrea.

***

Adevăraţii progresişti sunt cei care au drept punct de plecare un profund respect faţă de trecut.

***

În viaţa mea nu am ajuns niciodată cu întîrziere la o întîlnire, pentru că nu m-am grăbit niciodată să mă duc.

***

Căsătoria şi celibatul au amîndouă inconveniente: trebuie preferată varianta ale cărei inconveniente nu sunt fără leac.

***

Chiar dacă o femeie este drăguță, cînd îi culegi fructul, floarea este deja ofilită.

***

Lumea aceasta este un mare banchet la care natura le invită pe toate ființele vii, cu condiția să se mănînce unele pe altele.

***

Ceea ce fac nu mă plictiseşte niciodată, deoarece fac ceea ce îmi place.

***

În iubire, a scrie este primejdios, fără să mai punem la socoteală că este inutil.

***

Simțim nevoia de a iubi înainte de a iubi pe cineva anume.

***

Femeile absolut frumoase nu au decît atîta pudoare cîtă le trebuie ca să-şi pună în valoare frumusețea.

***

Nu am nimic de făcut, şi asta îmi umple tot timpul.

***

Trebuie să ne fi iubit prea puțin pentru a putea rămîne prieteni cînd nu ne vom mai iubi.

***

Nu există decît o morală, după cum nu există decît o geometrie. Aceste două cuvinte nu au plural.

***

Bărbaţii au uneori dreptul de a vorbi de rău femeile, dar niciodată o femeie anume.

***

Armande trece drept o femeie de spirit, fiindcă îndrăzneşte să spună ceea ce nici nu ar trebui să-i treacă prin cap.

***

Există femei cinstite, după cum există şi vocaţii ratate.

***

O femeie este rău alcătuită nu pentru că se îmbracă.

***

În viaţă, ca şi la şah, poţi ceda un turn, dar nu şi dama.

***

Nu-mi plac femeile impecabile, mai presus de orice slăbiciune. Mi se pare că văd pe uşa lor scris versul lui Dante de pe poarta Infernului: "Voi ce intraţi aici, lăsaţi orice speranţă!" Aceasta este deviza damnaţilor.

***

Ce este o amantă? O femeie alături de care nu-ţi mai aminteşti ceea ce ştii pe de rost, adică toate cusururile sexului tău.

***

Înconjurat de flori de primăvară, Rivarol a spus, cîteva minute înainte de a-şi da sufletul: "Prieteni, iată, marea umbră se apropie. Aceşti trandafiri se vor schimba în maci. Este vremea de a fixa eternitatea".

***

Aflînd despre asasinarea lui Marat[1] de către Charlotte Corday, Rivarol remarcă: "Săracul Marat! N-a avut noroc ... cînd să facă şi el o baie!"

***

Mulţi palavragii şi mediocri joacă un rol important în marile evenimente. De ce? Doar pentru că se aflau acolo!

***

Credeţi că, dacă un ucenic frizer este făcut sublocotenent, soldaţii pe care i-a tuns i se vor supune mai uşor?

***

Văzîndu-i la lucru pe cei mici, te împaci cu cei mari.

***

Ceea ce este mai supărător într-o revoluţie este lipsa de respect pentru bătrîneţe, pentru copilărie, pentru exil şi pentru nefericire.

***

Parisul nu este patria nimănui şi nu poţi decît să rîzi de cineva care se declară cetăţean al Parisului.

***

Francezii au îmbogăţit odinioară Biserica asemenea unor nătîngi, apoi au jefuit-o ca nişte tîlhari. Un asemenea jaf ar fi putut fi iertat dacă spitalele şi colegiile ar fi profitat de el.

***

Norocul lui Bonaparte este extraordinar, avînd în vedere personajul; dar nu este deloc, avînd în vedere împrejurările. Este ambiţios, va ajunge departe.

---

[1] Vezi supra, p. 110, nota 2.

***

Săracii şi burghezii şi-au logodit nebuniile, dar momentul divorţului se apropie. Şi unii şi alţii vor libertate, dar o înţelege fiecare în felul lui. Nimic nu are mai mult aparenţa unei uniuni ca urile comune.

***

Va veni o zi în care cei care au distrus Franţa vor voi să povestească; după ce şi-au chinuit sau nenorocit contemporanii, vor voi să înşele şi posteritatea. Dar istoria va respinge mîinile lor criminale: ea nu va asculta glasul mincinos al pasiunilor.

***

Nobilii de astăzi nu mai sunt altceva decît manii strămoşilor lor.

***

Palissot[1], pe rînd transfug de la religie şi de la filosofie, seamănă cu un iepure care, luînd-o la fugă între două armate gata de luptă, stîrneşte un hohot de rîs general.

***

Dl. de Créqui nu crede *în* Dumnezeu, el se teme *în* Dumnezeu.

***

Regii Franţei îşi lecuiau supuşii de condiţia de plebeu aproape la fel de bine ca de gîlci[2], cu condiţia să fi rămas urme.

---

[1] Charles Palissot de Montenoy (1730-1814), scriitor francez, autor al unor comedii în care îi caricaturizează pe Rousseau şi pe enciclopedişti.
[2] Tradiţia atribuia regilor Franţei puterea de a vindeca de gîlci prin simpla atingere.

***

Englezii au două mîini stîngi.

***

Anumiți parveniți, lachei îmbogățiți prin fraude, au sărit dindărătul caleștii în interior, ferindu-se de roată.

***

Noaptea de șase octombrie[1] este o noapte căreia se cuvine să-i acordăm mai degrabă niște lacrimi decît un epitet.

***

Cerutti produce fraze lucioase: e un melc al literaturii. Peste tot pe unde trece lasă o urmă argintie, care nu este însă decît o spumă.

***

La Paris, Providența este mai generoasă ca în alte părți.

***

Parisul, cu creșterile sale periodice, seamănă cu o fată veselă care nu se îngrașă decît în jurul centurii.

***

În tinerețea mea, la Paris erau bărbați care dădeau mulți bani fetelor pentru a se face iubiți. Vorbind despre ducele de***, una din fete spunea: "Este un bărbat care vrea să fie adorat și e scump!"

***

În 1782, cîteva domnișoare de neam, în vîrstă de la cincisprezece la optsprezece ani, plictisindu-se în mănăstirea Abbaye-aux-Bois, îndrăzniră să-i scrie o scrisoare Marelui

[1] În noaptea de 5 spre 6 octombrie 1789, mulțimea a invadat palatul Versailles, obligîndu-l pe Ludovic al XVI-lea, părăsit de armată, să o însoțească la Paris, bastionul Revoluției.

Turc pentru a-l implora să le primească în haremul lui. Fiind interceptată, scrisoarea a fost trimisă regelui şi s-a făcut mult haz la Curte. Plictiseala din mănăstire şi dorinţa de iubire le-au determinat să facă un lucru foarte firesc.

***

Domnişoara La Guerre, după o gîlceavă destul de serioasă cu amantul, a fugit într-o seară de la Operă cu hainele de teatru, copleşită de lacrimi şi pierzîndu-şi capul în aşa măsură, că s-a rătăcit pe la ţară. A petrecut aici întreaga noapte plîngînd şi, spre dimineaţă (era vară), a început să cînte şi să salute aurora cu o înfăţişare gingaşă pentru care fusese adesea aplaudată la Paris. Ţăranii, cînd au văzut această frumoasă creatură, cu veşminte de o bogăţie şi de un gust necunoscute pentru ei, uimiţi de gesturile, de superba ei talie şi de glasul ei, au luat-o drept un înger şi s-au aşezat în genunchi în jurul ei. Asta s-a întîmplat totuşi în Secolul Luminilor şi aproape de Paris, în 1778.

***

O femeie a spus unui parvenit foarte vanitos care îi refuza un hatîr: "Vai, vai! Aveţi toate defectele nobililor". Şi a obţinut tot ce ceruse.

***

Doi episcopi foarte bătrîni se plimbau printr-un parc din Bruxelles, în 1792, sprijinindu-se amîndoi în cîrjele lor cu măr de aur şi capăt încovoiat. După o lungă tăcere, unul dintre ei spuse celuilalt: "Monseniore, credeţi că vom fi iarna aceasta la Paris?" Celălalt îi răspunse cu un ton foarte grav: "Monseniore, nu văd nici un inconvenient".

Tabel cronologic. Viaţa lui Rivarol

1050 Împăratul Conrad al II-lea dăruieşte feuda de la Rivarolo, în apropiere de Genova, unei familii care în secolele următoare va dezvolta ramuri în Lombardia, Sicilia, Spania, Corsica.

1685 Antonio-Roch Rivaroli se căsătoreşte la Nîmes, în Franţa, cu Jeanne Bonnet, tînără de condiţie modestă. Expatrierea şi mezalianţele vor determina decăderea sa din drepturile patrimoniale. Vor avea patru copii: Claude-François, paroh la Montfaucon, Françoise, Pauline, căsătorită cu contele de Barruel-Bauvert şi Jean-Baptiste, născut în 1727, tatăl scriitorului (mort în 1807).

aprox. 1752 Jean-Baptiste Rivarol se căsătoreşte cu Catherine Avon, mama scriitorului, tînără cu origine modestă (care va muri în 1815). Vor avea şaisprezece copii, între care Antoine, scriitorul, şi Claude-François, general. Deşi de origine nobilă, Jean-Baptiste Rivarol trebuie să lucreze din greu pentru a-şi întreţine numeroasa familie. Documentele epocii îl prezintă, succesiv, ca fabricant de mătase, pensionar al statului, învăţător, hangiu. Era, se pare, un om deschis şi instruit, deţinînd cunoaşterea perfectă a limbii italiene.

26 iunie 1753 Se naşte la Bagnols, departamentul Gard, în Languedoc, Antoine, întîi-născutul familiei. Actul de botez nu poartă nici o particulă sau menţiune nobiliară, fapt care nu-l va împiedica pe Rivarol să se considere ca atare, date fiind antecedentele familiei. Calitatea nobiliară i-a fost recunoscută implicit la Curte şi în mediile aristocratice, dar contestată de inamicii din "starea a treia".

aprox. 1760-1770 Instrucţia elementară a scriitorului, primită probabil de la tatăl său, care îşi prefera primul-născut, este completată de frecventarea Colegiului Josefiniştilor din Bagnols.

1771 Rivarol intră la Seminarul Sulpicienilor din Bourg-Saint-Andéol. Este remarcat de episcopul din Uzès, care îi facilitează o carieră ecleziastică.

aprox. 1776 Rivarol părăsește Seminarul Sainte-Garde din Avignon, în posesia titlului de abate și cu o reputație de om de spirit și erudit, deja consolidată în mediile artistice și ecleziastice ale regiunii.

1777 La sfîrșitul toamnei, Rivarol se află la Paris, decis să-și facă un nume în acest oraș în care "Providența este mai generoasă ca în alte părți". Înfățișarea plăcută, cultura de cea mai bună calitate, verva și geniul conversației îi deschid rapid ușile celor mai selecte saloane. Reputația de polemist și de neînduplecat judecător al ridicolului și-o creează cu prețul a nenumărate inamiciții. Este, pe cît de admirat, pe atît de urît și contestat.

1783 Gloria literară vine brusc prin succesul repurtat în urma premierii de către Academia din Berlin a *Discursului despre universalitatea limbii franceze.* Este ales membru al acestei prestigioase academii, primește o scrisoare măgulitoare de la Frederic al II-lea al Prusiei și o discretă pensie de stat de la Ludovic al XVI-lea. *Discursul* este publicat de două ori în anii imediat următori...

1784 Publică traducerea *Infernului* lui Dante, prima versiune franceză a marelui poem dantesc. Se căsătorește cu Louise Mather-Flint, de origine scoțiană, femeie frumoasă și instruită, scriitoare ea însăși. Căsătoria va fi un eșec. Rivarol va regreta toată viața alegerea făcută. În acest an, pictorul Wyrsch realizează un portret al scriitorului, care ne prezintă un tînăr frumos, plin de farmec și urbanitate, cu o pronunțată expresie malițioasă.

1788 Rivarol publică *Petit almanach de nos grands hommes*, o culegere de portrete literare sarcastice ale unor veleitari. Adevărat act de "poliție literară", vădind angajarea autorului într-un război personal împotriva mediocrității și imposturii, volumul îi aduce un succes enorm, dar și un mare număr de dușmani.

1789 Publică, în două broșuri, *Lettres à M. Necker*, eseu filosofic în care atacă deismul filosofic al omului celui mai puternic al epocii, bancherul Necker. Primele luni ale Revoluției îl găsesc pe Rivarol într-o poziție de neutralitate circumspectă, dictată de spiritul de independență care îl caracteriza. Constată deopotrivă

deruta și debandada în care se afla "Vechiul Regim", în criză acută de autoritate, de personalități și de idei, dar și direcția catastrofală spre care "filosofii" îndreptau Revoluția.

1790-1791 Rivarol constată (și se exprimă clar în presă în acest sens) triumful demagogiei, violența și atrocitățile Revoluției. Circumspect pînă în acest moment, Rivarol se decide să se înscrie în primele rînduri ale reacțiunii aristocratice contra-revoluționare. Lipsit de fanatism regalist, de pe poziții raționale, combate constant Revoluția în curs, în paginile *Jurnalului politic național* și ale publicației satirice *Actes des Apôtres*. Publică, în 1790, volumul *Petit dictionnaire des grands hommes de la Révolution*, lucrare care conține 136 de portrete vitriolante ale unor personaje ale Revoluției, de la Mirabeau, La Fayette sau Robespierre, pînă la necunoscuți din plebe.

10 iunie 1792 Amenințat de teroarea revoluționară crescîndă, agravată în cazul său de mulțimea inamicilor personali pe care și-i crease printre capii Revoluției, Rivarol pleacă în exil. Însoțit de Manette, amanta sa, se stabilește pentru început la Bruxelles.

1793 După o trecere prin Londra, unde este primit cu răceală în ciuda protecției de care se bucura din partea unor personaje foarte influente, precum primul-ministru William Pitt și filosoful Edmund Burke, Rivarol se stabilește în Germania, la Hamburg, unul din centrele emigrației aristocratice. În decembrie 1793, un decret al Convenției îl declară "dușman al patriei", desemnîndu-l "vindictei naționale". La Hamburg, devine personalitatea coagulantă a micii societăți de emigranți, îmbinînd viața mondenă cu o asiduă și istovitoare muncă la proiectatul *Nouveau dictionnaire de la langue française*, pe care îl contractează cu Pierre-François Fauche, unul dintre cei mai întreprinzători librari-editori ai epocii.

1797 Publică la Hamburg prima parte a unui *Discours préliminaire du nouveau dictionnaire de la langue française*, amplu eseu de filosofie a limbajului, lucrare plină de deschideri inovatoare în dezbaterea despre problemele teoretice care pasionau mediile academice ale epocii. Partea a doua a acestui tratat, ca și dicționarul proiectat nu vor mai apărea niciodată, în ciuda presiunilor lui Fauche, care încerca să-l facă pe Rivarol să-și respecte contractul și să predea fascicolele pentru care fusese plătit în avans.

1800 Sufocat de atmosfera din Hamburg, Rivarol soseşte la Berlin, fiind primit cu deferenţă la Curtea Prusiei, în dubla sa calitate de membru al Academiei din Berlin şi de reprezentant oficial al lui Ludovic al XVIII-lea, regele legitimist al Franţei, aflat în acel moment el însuşi în exil la Mittau, în Germania.

1801 Epuizat de munca la dicţionar, dar şi de excesele vieţii mondene, Rivarol se îmbolnăveşte de congestie pulmonară la 5 aprilie şi moare la 11 aprilie, înconjurat de cîţiva prieteni.

Bibliografie

I. Lista principalelor opere ale lui Rivarol

1. *Dissertations sur l'Universalité de la langue française, qui ont partagé le prix adjugé par l'Académie royale des sciences et de belles-lettres le 3 juin 1784*, Decker, Berlin, 1784 (ed. a II-a, Paris, 1785, ed. a III-a, Hamburg, 1797).
2. *Dialogue entre Voltaire et Fontenelle* (ediția princeps este pierdută), Paris, 1816.
3. *L'Enfer*, poème de Dante, traduction nouvelle, Paris, 1785.
4. *Épître au Roi de Prusse*, în *Almanach des Muses*, 1786.
5. *Le Petit almanach de nos grands hommes, année 1788*, Paris, 1788.
6. *Lettres à M. Necker*, vol. I-II, Paris, 1788.
7. *Journal politique national* (1789-1790), reimprimat în 1797 cu titlul *Tableau historique et politique des travaux de l'Assemblée.*
8. *Actes des Apôtres*, hebdomadar publicat între anii 1789-1792.
9. *Petit dictionnaire des grands hommes de la Révolution, par un Citoyen actif, ci-devant Rien*, Paris, 1790.
10. *Conseils donnés à S. M. Louis XVI, en 1791, par l'intermédiaire de M. de la Porte; ouvrage inédit de M. le comte de Rivarol*, Paris, 1820.
11. *Lettre à la noblesse française*, Paris, 1792.
12. *De la littérature française en 1788, à l'occasion d'un ouvrage de M. de Florian*, în *le Spectateur du Nord*, tom. I, 1797.
13. *Discours préliminaire du nouveau dictionnaire de la langue française*, Hamburg, 1797 (reimprimat cu titlul *De l'homme, de ses facultés intellectuelles et de ses idées premières et fondamentales*, Paris, 1800).
14. *Prospectus d'un nouveau dictionnaire de la langue française*, Paris, 1796.
15. *Mémoire politique et philosophique sur la révolution des lettres*, manuscris inedit trimis regelui Prusiei în anul 1785.

II. Principalele ediţii postume ale operei lui Rivarol

1. *Pensées inédites*, ediţie de Claude François, Paris, 1836.
2. *Oeuvres complètes*, 5 vol., Paris, 1808.
3. *Oeuvres de Rivarol*, ediţie de Delahays, Paris, 1857.
4. *Écrits et Pamphlets de Rivarol*, ediţie de A.-P. Malassis, Paris, 1877.
5. *Oeuvres choisies de Rivarol, publiées en deux volumes, avec une préface par M. de Lescure*, Paris, 1880.
6. *Les plus belles pages de Rivarol*, par Jean Dutourd, Mercure de France, Paris, 1963.
7. *Discours sur l'Universalité de la langue française, suivi des Pensées, maximes, réflexions, anecdotes et bons mots*. Édition présentée par Hubert Juin, Avant-propos de Marc Blancpain, Pierre Belford, Paris, 1966.
8. Rivarol, *Petit dictionnaire des grands hommes de la Révolution*. Introduction de Henri Coulet, Présentation et notes de Jacques Grell, Desjonquères, Paris, 1987.
9. Rivarol, *Les Pensées*, recueillies par Robert Chonnard, Paris, 1989.
10. Rivarol, *De l'Universalité de la langue française*, présenté par Jean Dutourd, Paris, 1991.

III. Literatură secundară

1. Madame de Rivarol, *Notice sur la vie et [illegible] de M. de Rivarol*, Paris, 1801.
2. Sulpice de la Platière, *Vie philosophique, politi[illegible] littéraire de Rivarol*, Paris, 1802.
3. Compte de Tilly, *Mémoires*, Paris, 1828.
4. Sainte-Beuve, *Rivarol*, în *Causeries du Lundi*, tom. V.
5. M. de Lescure, *Rivarol et la société française pendant la révolution et l'émigration*, Paris, 1883.
6. André le Breton, *Rivarol, sa vie, ses idées, son talent, d'après des documents nouveaux*, Paris, 1895.
7. Remy de Gourmont, *Rivarol*, în *Promenades littéraires*, Paris, 1906.
8. Louis Latzarus, *La vie paresseuse de Rivarol*, Paris, 1926.
9. Ivan Loiseau, *Rivarol*, Paris, 1961.

LIBRĂRII în care puteți găsi cărțile colecției *Eseuri de ieri și de azi*

ARAD

Librăria *Corina*, str. Mihai Eminescu nr. 2, tel. 0257/284749

BACĂU

Librăria *Glissando*, Bd. Nicolae Bălcescu nr. 8, tel. 0234/186677

BRAȘOV

Librăria *Șt. O. Iosif*, str. Mureșenilor nr.14, tel. 0268/477799

BUCUREȘTI

Librăria *NOI*, BD. N. Bălcescu nr. 18, tel. 021/3102528

Librăria *Mihai Eminescu*, Bd. Regina Elisabeta nr. 5, tel. 021/3158761

Librăria *Academiei*, Calea Victoriei nr. 12 A, tel 021/3138588

Librăria *Luceafărul*, Bd. Unirii nr. 10, tel. 021/3130075

Librăria *Minerva*, Calea Victoriei nr. 126, tel. 021/3154777

BUZĂU

Librăria *Faust*, str. Cuza Vodă nr. 68, tel. 0238/446885

CLUJ

Librăria *Orfeu*, Piața Unirii nr. 10, tel. 0264/195339

CONSTANȚA

Librăria *Sophia*, str. Dragoș Vodă nr. 13, tel. 0241/616365

CRAIOVA

Librăria *Thalia*, Teatrul Național Craiova, tel. 0251/415782

DEVA

Librăria *Prescom Divers*, str. Ana Ipătescu nr. 11, tel. 0254/213782

GALAȚI

Librăria *Costache Negri*, str. Domnească nr. 27, tel 0236/472927

TG. JIU

Librăria *Mihai Eminescu*, str. Tudor Vladimirescu nr. 40, tel. 0253/214910

IAȘI

Librăria *Casa Cărții*, Bd. Ștefan cel Mare nr.56, tel. 0232/270479

Librăria *Junimea*, Piața Unirii nr. 4, tel. 0232/412712

Librăria *Academiei*, Bd. Carol I nr. 8, tel. 0232/218297

Librăria *Cubul de sticlă*, Bd. Carol I nr. 3-5, tel. 0232/215683

ORADEA

Librăria *Mihai Eminescu*, str. Meșteșugarilor nr. 73, tel. 0253/131924

RÂMNICU-VÂLCEA

Librăria *Aldan*, Mag. Cozia, Calea lui Traian nr. 2, tel. 0250/743263

SATU-MARE

Librăria *Mihai Eminescu*, str. Țibleșului nr. 1, tel. 0261/717503

SIBIU

Librăria *Polsib*, Șos. Alba Iulia nr. 40, tel. 0269/210058

SUCEAVA

Librăria *Casa Cărții*, str. N. Bălcescu nr. 8, tel. 0230/530337

TG. MUREȘ

Librăria *Luceafărul*, str. Trandafirilor nr. 43, tel 0265/250581

Librăria *Romulus Guga*, str. Trandafirilor nr. 23, tel. 0265/161739

TIMIȘOARA

Librăria *Mihai Eminescu*, str. Măceșilor nr. 1, tel. 0256/194123

Librăria *Esotera*, str. Lucian Blaga nr. 10, tel. 0256/431340

În aceeaşi colecţie:

- *Sentimentul românesc al urii de sine* , Luca Piţu
- *Povestire despre Antihrist*, Vladimir Soloviov
- *Monarhul ascuns*, Vasile Lovinescu
- *Teoria rîsului*, Henri Bergson
- *Eseu asupra datelor imediate ale conştiinţei*, Henri Bergson
- *Filosofia lui Dostoievski*, Nikolai Berdiaev
- *Întîmplare şi destin*, Ştefan Afloroaiei
- *Salvarea prin evrei*, Léon Bloy
- *Incantaţia sîngelui*, Vasile Lovinescu
- *Agonia creştinismului*, Miguel de Unamuno
- *Eseu despre dar*, Marcel Mauss
- *Cele două surse ale moralei şi religiei*, Henri Bergson
- *Revelaţiile morţii*, Lev Şestov
- *Despre sinucidere*, Émile Durkheim
- *Mitul sfîşiat*, Vasile Lovinescu
- *Faţa şi reversul*, Marian Papahagi
- *Bovarismul*, Jules de Gaultier
- *Începuturi şi sfîrşituri*, Lev Şestov
- *Analiza spectrală a Europei*, Hermann Keyserling
- *Apocalipsa timpului nostru*, Vassili Rozanov
- *În orizontul istoriei*, Al. Zub

- *Partea blestemată*, Georges Bataille
- *Lumea ca reprezentare a celuilalt*, Ştefan Afloroaiei
- *Eros, Doxa şi Logos*, Luca Piţu
- *Despre sentimentul tragic al vieţii*, Miguel de Unamuno
- *Unduire şi moarte*, Dan Botta
- *Filosofia vestimentaţiei*, Thomas Carlyle
- *Paradisuri artificiale*, Charles Baudelaire
- *N.V. Gogol sau Paradoxurile literaturii moderne*, Marcel Petrişor
- *Cultul Eroilor*, Thomas Carlyle
- *Sentimentul românesc al urii de sine*, Luca Piţu (ed. a II-a)
- *Jurnalul de călătorie al unui filosof*, Hermann Keyserling
- *Dublul. Don Juan*, Otto Rank
- *Fizica dragostei*, Remy de Gourmont
- *Imposibila neutralitate*, Gh. Grigurcu
- *Romanul poetico-filosofic*, Adela Hagiu
- *Semnele timpului*, Thomas Carlyle
- *Filosofia vestimentaţiei*, Thomas Carlyle
- *Introducere în metafizică*, Henri Bergson (ed. a II-a)
- *Breviarul nebuniilor curente*, Luca Piţu, (ed. a II-a)
- *Evoluţia creatoare*, Henri Bergson (ed. a II-a)
- *Cele două surse ale moralei şi religiei*, Henri Bergson (ed. a II-a)
- *Eseu asupra datelor imediate ale conştiinţei*, Henri Bergson (ed. a II-a)
- *Teoria rîsului*, Henri Bergson (ed. a II-a)
- *Obsesii sociale*, Doru Pop
- *Lucian Blaga, Geneza lumilor imaginare*, Corin Braga
- *Ironia*, Mircea Doru Lesovici
- *Omul dezrădăcinat*, Tzvetan Todorov

- *Mitul monarhului ascuns*, Vasile Lovinescu (ed. a II-a)
- *Incantaţia sîngelui*, Vasile Lovinescu (ed. a II-a)
- *Mitul sfîşiat*, Vasile Lovinescu (ed. a II-a)
- *Scrisoare despre insule*, Costache Olăreanu
- *Arta de a trăda*, Casamayor
- *Arta de a seduce*, Tatiana Lebedeva
- *În căutarea maestrului*, George Bălan
- *Fragmente dintr-un discurs incomod*, Luca Piţu
- *Caragiale sau vîrsta modernă a literaturii*, Al. Călinescu
- *Dor şi armonie eminesciană*, Leonida Maniu
- *Despre libertate*, Lord Acton
- *Vasile Pârvan. Dilemele unui istoric*, Al. Zub

Redactor: Monica Vasiliu
Tehnoredactor: Cristina Aiftimie
Bun de tipar: 2003 • Apărut: 2003 • Format 1/16 (54 × 84)

INSTITUTUL EUROPEAN • Iaşi, str. Cronicar Mustea nr. 17
C.P. 161 • cod 6600 • Tel. Difuzare: 0788.319462
Fax: 0232/230197 • euroedit@hotmail.com
http: //www.euroinst.ro

Tiparul executat la SC *Euronovis* SRL

CLUBUL DE CARTE
INSTITUTUL EUROPEAN

Stimate Cititor,

Institutul European Iaşi vine în sprijinul dumneavoastră ajutîndu-vă să economisiţi timp şi bani.

Titlurile dorite - unele căutate îndelung prin librării - pot fi comandate acum direct de la *Editură*!

Consultaţi oferta! Completaţi apoi talonul de comandă (carte poştală) din subsolul paginii. Nu uitaţi să înscrieţi, cu atenţie, titlul şi numărul de exemplare solicitate.

Plata se va face ramburs (la primirea coletului poştal), taxele poştale fiind suportate de editură.

Şi pentru că dumneavoastră apreciaţi cărţile noastre, meritaţi din plin să faceţi parte din **Clubul de carte Institutul European**, beneficiind totodată de reduceri semnificative de preţ.

Astfel:
- pentru 2 cărţi comandate reducerea este de 10 %;
- pentru 3 cărţi comandate reducerea este de 15 %;
- pentru 4 cărţi comandate reducerea este de 20 %;
- pentru 5 cărţi comandate reducerea este de 25 %;
- peste 10 cărţi comandate reducerea devine 30%.

Colecţia **ESEURI DE IERI ŞI DE AZI**
- *Breviarul nebuniilor curente*, Luca Piţu, 312 pag., 48.000 lei
- *Caragiale sau vîrsta modernă a literaturii*, Al. Călinescu, 200 pag., 35.000 lei
- *Cultul Eroilor*, Thomas Carlyle, 272 pag., 36.000 lei
- *Despre libertate*, Lord Acton, 270 pag., 80.000 lei
- *Filosofia vestimentaţiei*, Thomas Carlyle, 282 pag., 35.000 lei
- *Fragmente dintr-un discurs incomod*, Luca Piţu, 225 pag., 72.000 lei
- *Imposibila neutralitate*, Gh. Grigurcu, 460 pag., 32.640 lei
- *În căutarea maestrului*, George Bălan, 256 pag., 33.500 lei
- *Ironia*, Mircea Doru Lesovici, 384 pag., 45.900 lei
- *Romanul poetico-filosofic*, Adela Hagiu, 350 pag., 24.480 lei
- *Semnele timpului*, Thomas Carlyle, 270 pag., 31.000 lei
- *Vasile Pârvan. Dilemele unui istoric*, Al. Zub, 154 pag., 87.000 lei

Numele ....
Cod numeric personal ....
Strada ....
Bl. ....Sc........... Et........... Ap...............
Judeţ (Sector) .... Cod...........
Localitatea .... Tel. ....

CARTE POŞTALĂ
Nu timbraţi
Destinatar:
EDITURA
Institutul European
CP 161, Cod 6600, Iaşi

Depuneţi cartea poştală, completată, în cea mai apropiată cutie poştală!

)00 lei

nioara

ei
) lei

)0 lei

000 lei

)00 lei.

4 pag.,
000 lei
0 lei
) lei

,000 lei

,000 lei

,000 lei

,000 lei

,000 lei

x.
......
......
......
......
......
......
......

Numit de Voltaire „francezul prin excelență" și socotit de Cioran drept cel mai rafinat mînuitor al limbii franceze, moralist, lingvist, critic și eseist, Antoine, conte de Rivarol (1753-1801), s-a făcut cunoscut mai ales pentru redutabilul său talent de polemist și pamfletar, ca și pentru geniul epigramei și al maximei, al formulărilor memorabile și percutante, care făceau gloria strălucitorului secol al XVIII-lea francez. Împotriva curentului dominant al epocii sale, Rivarol s-a plasat de partea perdantă a Revoluției Franceze (1789) care, sub pana lui, și-a arătat o față deopotrivă sinistră și caricaturală. Figură ilustră a emigrației aristocratice, a murit în exil la Berlin, fără să fi reușit să dea măsura completă a geniului său, iar numele i-a devenit sinonim cu sarcasmul de bun gust, subtilitatea paradoxului și perfecțiunea expresiei literare. Prezenta ediție cuprinde prima versiune românească a textelor lui Rivarol.

INSTITUTUL EUROPEAN

Timbrul literar se va achita Uniunii Scriitorilor din România
în contul 2511.1-171.1 ROL. deschis la BCR - Sucursala Unirea

ISBN 973-611-136-9

Pe copertă: *Cabinetul de jocuri al lui Ludovic al XVI-lea* de la Versailles

PREȚ: 195.098 lei
TL: 3.902 lei
Total: 199.000 lei